

Klimkos klėty

Kultūros ir mokslo istoriko, 2005 m. Jono Basanavičiaus premijos laureato
prof. Liberto KLIMKOS sakymai per Liudviką GIEDRAITI

Atsimenu, kartą, pasakojės per radiją apie kovo mėnesį, kalbą užbaigėt taip: „Kovo mėnesį pasikeitimai labai spartūs. Ir smagu juos pasitikt!” Man pasirodė, kad būtent toks pasakymas – ar tik nebus raktas į Jūsų pasaulėjautą: smagu domėtis, smagu žinot, smagu gyvent...

Smagu ieškot, kitaip ir gyvenimas sustotų. Noras domėtis, atrast, sužinot ką nauja kirba manyje visą gyvenimą. Ir visos gyvenimo sritys jdomios. Net atrodo jdomiausia – apie ka dar nieko nežinai. Manau, ir kiekvienas žmogus turi tokį potraukį, tik gal nesiryžta, gyvena lyg su arklio „pleškėm” ant akių, apsitvéręs savo specialybės tvorele, o visa kita – „ne mano daržas, ne mano pupos, ne mano kiaulės”. Tai, aišku, dažnai lemia profesinę sėkmę. Jei būčiau likęs fizikas, gal būčiau palypėjęs aukščiau mokslo hierarchijos laipteliais, bet mane labiau žavii vairių mokslų jungtys. Taip atsiveria naujos, dažnai labai netikėtos tyrinėjimų metodologijos galimybės. Tarkim – matematikos metodų pritaikymas kalbotyros srity. Be galo efektyvu. Vienų mokslų tyrimo metodų taikymas kitiems labai spartina mokslo raidą. Gamta vieninga, tad reikia ieškot sąsajų. Taip atsiranda naujos žinojimo sritys. Toks yra net ir viso dabartinio amžiaus pradžios mokslo pobūdis... Tai-gi smagu domėtis, smagu žinot, o sužinojus – papasakoti ir kitiems. Tą, matyt, paveldėjau iš tėvų pedagogų.

Buvot, sakytum, „grynas technokratas”, fizikas, dabar – humanitarinių mokslų žmogus, pažįstat „iš vidaus” ir šiuos, ir anuos, kuo jie kitokie? Gal – pasaulėjauta, gal dar kuo?

Ką reiškia – „grynas”?! Pažįstu nemažai technokratinio pasaulio žmonių, kurie labai domisi ir kultūra. Tai kas jie? Arba štai: žmonės net nežino, kad profesorius Ignas Končius, parašės „Žemaičio šnekas”, aptaręs kryžių tipologiją, buvo vienas iš šulų fizikos srity. Grupė mano buvusių kolegų fizikų, norėdami, kad lietuviški terminai būtų naudojami fizikos, telekomunikacijų srityse, parašė keletą daugiakalbių aiškinamųjų žodynų. Kaip jų darbą vertint? Kiekviename darbe gali būti ir polėkio, ir fantazijos, ir romantikos. Skirtumą tarp technokratų ir humanitarų galėčiau įvardyt tik tokį: kai Fizikos institute seminaruose vertindavom vienas kito darbus, kritikos tikrai nevengdavom, nurodydavom visas silpnasių vietas. Ir tai buvo labai draugiška. Šito aš pasigendu tarp humanitarų. Čia apologetika įsivyravusi. Jei pasakai kokią kritinę pastabą, priima kaip įzeidimą, negeranoriškumą. Tai man buvo labai netikėta

ir nesuprantama. Tai veda į sąstingj. O kūrybos sferose – į apkopėjimą, „nekritišką” nuomonę apie save. Tai labai liūdina, nes kritika – visuomenės ir mokslo variklis.

Man kartais atrodo, kad toje mūsų visuomenėje peiktinu, pražūtingų mums reiškinių – gal net daug daugiau nei tu, kuriais galim džiaugtis...

Esu optimistas. Net kai pripažįstu, kad padėtis bloga, tikiuosi, kad ji pagerės. Gal net nuo šio sakymo šiek tiek gerės...

Bet argi mes šiandien taip jau daug matom pastangų, tarkim, vardan mūsų pagrindo – lietuviybės (kiek čia ir tos Lietuvos belikę) išsaugojimo, apgynimo, veiksmingos skliaudos iš tų, kurie turi galią visuomenėje. Gal ir saugomos kokios nykstančios žolelės, vabalai, bet Jūs pažiūrėkit, kuo jau virto Vilnius mūsų gimtosios kalbos požiūriu: kai žiūri pro riedančio troleibuso langą, visur – kaip spjūviai į lietuvių veidą...

Konstitucijoje ir visur kitur įrašyta, kad tauta, jos kultūra – prioritetai. Bet realiai gyvenime to nevyksta. Kodėl? Ogi niekas neturi laiko valstybės kūrimui, jos stiprinimui, visi užsiima savo asmeniniais reikalukais.

Matot, kaip gerai!

Tautiniais reikalais serga vienas kitas idealistas. Bet ir štai dažnai panaudojama asmeninei karjerai. Deja... Turiu su liūdesiu pasakyti, kad net tie žmonės, kurie dalyvavo Sajūdyje, esą Lietuvą kūré, dabar dažnai pagalvoja: o kaip čia man iš to šiek tiek pasipelnyti daugiau nei priklauso...

Mūsų tautinės savitaigos silpnumas, akivaizdu, darosi mums pavojingas. Net taip pakiliai rengtoji Tautinės mokyklos idėja tyliai palaidota. Lietuvoj ji įtvirtino nebent tautines mažumas. O lietuviškumą, lietuviybę iki šiol bijom atvirai, oriai teigti. Ir mes nelaimėsim nieko, kol taip bus. Net švietimo ministras Z. Zinkevičius, pabandęs ryžtingiau veikti atlietuvinant nutautėjusią Pietryčių Lietuvą, bemat buvo „užkapotas”. Matot, kaip labai gerai! Bet aš sakau: jeigu mes negerbsim lietuviybės, niekinsim savo, tarkim, žodį...

Valstybė neturės ateities...

Kas gi čia vyksta Lietuvoje lietuviškumo požiūriu? Jono Basanavičiaus premijos Jums įteikimo proga I. Seliukaitė išsakė mintį esą laureatais pasimatuojam save, todėl taip ir klausiu. Matau tautinės saviniekos visuotinius atlaidus. Štai neseniai per LNK šnekintas mūsų įžymusis stebas Erlickas, paklaustas „Kas yra Lietuva?”, akmeniniu

Ekspedicijoje Kintuose. 2005 m.

raukšlių veidu, teburbtelėjo: „Nepažįstu aš tokios“. I studiją surinktų jaunikliukų būrys patenkintas juokési! Arba štai per „Dviračio žynias“ tos laidos vadas Šerénas, vaidindamas policininką, susidėjęs ant stalo „jkalčius“ – jvairiausio tualetinio popieriaus ritinius, stumdo juos, „rūšiuoja“, kažką „jrodinėja“, o kartu su tais ritinėliais – ir Lietuvos vėliavą ant stovelio stumdo... Ar jau nebeturime iš ko pasišaipyti, ką paniekinti? Manyčiau, dar lieka motinos, gimdančios vaikus, ir vienas kitas tévas, sutinkantis juos globot... O štai vél kita laida: aptarinéjama, ar esą miręs mūsų kinas. G. Storpirščio teigimu, tie dabar minimi tarybinių laikų aukso fondo filmai (pirmiausia, žinoma, „Saduto tuto“) – „ilgom pauzém šūdas“. Taip ir pasaké. Pasigirdo ne vieno iš dalyvių pasitenkinimo juokelis. O vienas balsas dar ilgai pasigardžiuodamas čepsejó: „...kas per tuto šuduto... šuduto tuto...“ Noréjosi prasmegt skradžiai žemės nuo to pasitenkinimo ir pasigardžiavimo... Kaip tai jvardytumét? Asmeninių nuomonių galim gi visokių turėti, bet kodėl būtinai tokias reikia „leist“ per visą Lietuvą... Štai net jau ir poetas (nevardiju) per visą „Š.A.“ puslapį išpažysta, kad jam lietuvių kalba – žemiau bambos, negališ jis ja „užsiorgazmint“, tobulai, išsamiai, visapusiškai, giliai ir dar visokeriopai kitaip išsakyti savo neišsemiamumo, neišsenkamumo, neaprēpiamybés, nes lietuvių kalba – menkai kultūriškai apdorota, negili, o va rusų kalba... o va rusų! Savajų kurt – jam né minties nér... Štai žemaičiai, uoliai pakilę susireikšminti, žiūrék, vidury šviesaus „L. k.“ žurnalo visu aiškumu išsi-duoda, kokia jiems raktis ta lietuvių kalba, kokia ji sintetinė, kokia dirbtinė, negyva, mokyklose didžiausi netikšos – lituanistai. Na „Vardan Dievo Tévo...“

Roménai sakydavo: „Kvailių skaičius begalinis“. Neturiu tam komentaro. Man lietuvių kalba – stebuklas. Nutaikęs laisvesnę valandę, išsiimu iš lentynos Didžiojo žodyno bet kurį tomą, atsiverčiu bet kurį puslapį ir su didžiausiu džiaugsmu randu vis naujų žodžių, jų reikšmių, prasmų, kurių ten – ar ne aštuoni milijonai! Man tai neišsemiamas turtas, didžiausi gilumai į prieitį. Kuo lietuvių tauta gali didžiuotis, tai pirmiausia kalbos lobiu... Minėtieji pareiskimai – iš nevisavertiškumo, tai „nessusitupėjusios“ savimonės apraiškos. Taip „šaunuoliškai“ teigiant panieką aukštoms vertybėms siekiama save sureikšminti. Mesteli koks protingiausias Lietuvos filosofas sparnuotą frazę „patriotas – idiotas“ – ir kaipgi dar svariau galima susireikšminti, atkreipiti į save visų dèmesj. Šiandien beveik neįmanoma pasakyti „Aš myliu Lietuvą“ – užjuoks... Labai gerai bū-

tų, jei žmonės, kuriais dar tiki tauta, žinomi kūréjai, masytojai vis tik nesigėdyti esą lietuvių, oriai, nesupaprastintai, dvasingai gyvenimu ir žodžiais teigtų tai. Tuo tarpu daug kam, ypač iš jaunimo, vis norisi „pasirodyti kieantu“, nepaisyt bet kokių vertybinių nuostatų, doros, moralės normų, pakilti virš visuomenės „salyginumų“. Bet tai – praeinanti, vaikiška liga...

Labai jau ilgai ji tėsiasi.

Penkiolika metų tautai nedaug.

Bet kaip čia atsitiko: Atgimimo metais taip, atrodo, visi siekém, svajojom, éjom į mitingus, troškom, verkém, raudojom ir net buvom labai ryžtingi, baisiai gi noréjom išsi-vaduoti nuo to rusinimo, komunizmo, atsigréžt į save, puoselét lietuviškumą, atgimt, teigt teisingumą, gyvent pagal savo dorą Žodį... Ir kaipgi čia taip atsitiko, kad dabar... né to Atgimimo žodžio nebeliko...

Nes mes ir vél sugrįžom į savo įprastinį sovietinį kailį. Atgimimas, pasirodo, buvo tik akimirkos skrydis, nejsismelkės giliau į sielą.

Betgi ir vél sakau: taip, atrodo, troškom kartu su Laisve – Šviesos! Teisingumo!

Tačiau, žiūrékit, kaip daug kas pasipelnė iš to! Kokių puošnių rūmų pridygø! Ir kiek nuskriaustujų, ypač iš vyresniosios kartos, kiek jų santaupų suglobta!

... kaip subliuško Tévnės jausmas, smuko buvusi patriotiné dvasia, kad net toks Prezidentas, kokj turime, po bene aštuonerių savo prezidentavimo metų pagaliau kažką pajuto, pamaté gaisrą, kai miškas jau beveik sudeges, ir šukteléjo esą ar tik netampa patriotizmo stoka grésme mūsų sąmoningam valstybingumui, „ar nepriéjome prie pavojingos ribos...“ („Lietuvos rytas“, 2006/6). Rimantas

Klimas, patriotiškumo šulas, dar prieš gerą penkmetį, atsimenu, labai nykus pasakojo, kaip su švietimo atstovais beviltiškai bandė belstis į Prezidento sąmonę... Neseniai tapot Etninės globos tarybos vadovu, tad pagrįstai Jūsų galima klausti: ką daryt?

Būtent tokios padėties suvokimas mane ir atvedė į Etninės globos tarybos pirmininko kėdę. Galėjau ramiai sau dirbti mokslo istoriko darbą Pedagoginiame universitete, tarp studentų, knygų, bibliotekose ir archyvuose: kūrybinis darbas man teikia daug džiaugsmo... Nelengvą rūpestį turėsiu. Mažoka bendražygių, nes ne vienas dalyvavimą Taryboj vertina tik kaip savęs sureikšminimo būdą. Viskas, apie ką šnekat, man skaudu, prisipažįstu. Bet ir savanaudiškų paskatų turiu: kai ateis valanda atsisveikinti su šiuo pasauliu, nenorėčiau, kad anūkai būtų kur nors labai toli...

Kokį vaidmenį mūsų aptartojo jovalynėj, Jūsų supratimu, galėtų turėti būtent ši Taryba? Kiek, Jūsų supratimu, gal ji kalta dėl tokios padėties?

Jei į Tarybą būtų susirinkę žmonės, kurie būtų turėję daugiau troškimo, jégų, galimybių ir talento keist ką į gera, aišku, gal dabar viskas atrodytų kiek geriau. Kritiškai vertinu ir savo, ir Tarybos galimybes, bet skaudžiai žinau: negalima sėdėti ir nieko nedaryti, reikia bandyti, ieškoti. Tarybos paskirtis – baksnot valdžios institucijas, kad jos nuveiktu tai, kas tautos labui privalu nuveikti. Turim raginti jas, siūlyti, ką daryti, nes daug ko nepadaroma dėl paprasčiausio nežinojimo. Nuostatuose Tarybos funkcija suformuluota taip: koordinuojanti, patariamoji, kaip, ką reikėtų daryti, kad mūsų etninė kultūra būtų išsaugota ir perduota ateičiai.

O jeigu toms valdžios struktūroms visai né motais tie Jūsų raginimai, patarimai?..

Tada reiks kelti triukšmą arba siūlytis į talką. Daugelis labai svarbių barų apleista. Bet nemanau, kad kas piybūškai elgtusi. Néra tokių, kurie būtų aiškiai nusistatė prieš lietuviybę, teigtų, esą tai atgyvena.

Tariat „lietuviybę“, ačiū Jums...

Šito žodžio iki šiol vengiamą. Turim aiškiai pasakyti, ką vadinam „lietuviybę“, ką „nacionalizmu“, ko vengiam, aiškiai aptart sąvokas ir tikslus. Tai štai: nematau aš jos prieš, yra tik labai daug abejingųjų. Priešai sau esam nebent tuo, kad pilni visokių baimių, nevisavertiškumų, norim būti pirmiausia europiečiais...

Konferencijoje „Lietuvos teritorinės sandaros tobulinimo problemos“ seimo narys E. Masiulis Etninės kultūros globos tarybą pavadino „skétine organizaciją“. Valsybė esą nenorinti iš esmės rūpintis etniniais reikalais, todėl ją įkūrė, kad „prisidengtų“, bet veiksmingai dirbtį jai kliudo: neapibrėžtos jos funkcijos, nesudaromos galimybės rūpintis dalyku, tad Etninės kultūros globos taryba esą rūpinasi tik savo išlikimu. Tai buvo išsakyta 2004-04-14. Ar daug, Jūsų supratimu, tiesos tuose žodžiuose, ar daug kas pasikeitė?

Daug ką paveldėjau iš savo senelio Juozapo Navakausko, caro armijos artileristo. 1914 m. gruodžio 26 d.

Nesu tikras, kad Taryba tikrai atlieka jai deramas funkcijas ir kad, man atėjus jai vadovauti, atliks. Esu pilnas abejonių dėl to. Man atrodo, ydingais pagrindais ji buvo sukurta, negražiais metodais, todėl ir darbas sunkiai éjo.

Kur Jūs matot tą ydingumą?

Visų pirma – daug Tarybos žmonių toli nuo etninės kultūros.

Ne tos dvasios?

Taip, ne tos dvasios.

LLKC direktoriaus apibūdinimu, Etninės kultūros globos tarybos „reitingas žemas“.

Tai matė ir Seimas, todėl prieš pusmetį reorganizavo ją, deja, nepakankamai radikalai. Aš atėjau ne pakeisdamas ką nors, bet į visai kitą, kitokią Tarybą.

Kuo kitokią? Ar atėjo kiti žmonės?

Ne, žmonės liko, deja, beveik visi tie patys.

Kaip Jūs jiems įteigsit „tą dvasią“?

Žinoma, niekaip. Tik aš esu susipažinęs su vadybos principais, gerai žinau, kad jei bet kurioj taryboj yra per tuziną žmonių, efektyvios veiklos nebus. Tad iš abejingųjų nieko ir nesitikésiu. Jie gaus savo atlyginimą už atėjimą pasédet posėdyje, ir tiek. Bet bus grupė aktyvių. Tikiuosi, to

Tarp tėvelių aš – pasaulio centras. 1943 m.

užteks. O gal pavyks išjudinti ir likusius, suradus patraukliai užduotis.

Jono Basanavičiaus premijos įteikimo Jums popietėj esat užsiminęs, kad ginsit Etninės kultūros globos tarybą nuo formalizavimo. Ką tai reiškia?

Kad Taryba iš nežinojimo ką veikt ne vaizduotų veiklą, o darytų tai, kas tikrai reikalinga tautai.

Kaip tad Jūs žinosis, kas tai tautai reikalinga?

Reiks pasitelkti ekspertus, kurie tirtų padėti, pateikti veiklos modelį. Reiks sociologinių tyrimų. Stebuklų nesitikiu, bet esu įsitikinęs, kad postūmiai būtini pirmiausia švietimo sistemoje. Ankstesniajai Tarybai su švietimo atstovais racionaliai, dalykiškai kalbėti nepavyko. Néra tai lengva, bet ieškosim abipusio supratimo. Nuolat bendrauju su mokytojais, lankausi mokyklose, klausinéju, bandau perprasti mokyklos atmosferą. Ir darbas Pedagoginiame universitete tai įpareigoja. Esu įsitikinęs: kokia šiandien mokykla, tokia rytoj visuomenė. Kokia visuomenė, tokia ir valstybė. O mokykla rytoj bus tokia, kokie šiandien studentai, būsimieji mokytojai.

Taigi „pasaulio bamba“ – Pedagoginis universitetas!

Beveik taip. Bet mokyklose dirba ne vien šio universiteto auklėtiniai, kurie bent kiek įgyja žinių ir iš etninės kultūros, deja, kitur to visai nepateikiama. Štai kur spraga. Pasitelkus modernias technologijas, manau, reikia parengti gražų populiarų tautos etninės kultūros ir valstybės istorijos kursą, pasiūlyti jį visoms aukštosioms mokykloms, visoms specialistams be išimties. Šis darbas jau pradėtas. Esam su kolegomis išleidę ir pirmąją plokštelię „Gyvūnijos pasaulis etninėje kultūroje“. Šiomis dienomis šis kūrinys atsirado ir internete, prie jo ir „Augmenijos pasaulis“, kitais metais žadame pateikti „Lietuvio namus“: su visomis mitinėmis būtybėmis ir dievybėmis. Kolega Eugenijus Jovaiša su bendradarbiais yra parengęs pui-kių kompaktinių plokštelių apie Lietuvos istoriją: „Lietuva iki Mindaugo“, „Gimtoji istorija“, „Įdomioji istorija“.

Tikitės atkreipti studentų dėmesį į mūsų savastį, pamatinius, prigimtinius dalykus ir manot, kad jie juos norės pažinti...

Bandysim. Stengsimės tai daryti naujai, šviežiai, ne „vadovėliškai“. Kursą norėtusi pateikti ne „privalomą“, o sakytm, kaip kiekvieno garbės, vidinio būtinumo, žingeidumo reikalą. Į N. Vėliaus paskaitas apie lietuvių mitologiją sausakimšai susirinkdavo didžiulė Aktų salė Čiurlionio gatvėje... Tai kur gi tie mūsų priešai!? Mes patys netobulumu, nesugebėjimu – patys sau priešai. Visi dabar apgailestauja, kad iš televizijos dingo „Etnokultūros ratas“. Nueinu pašnekėti į LRT direkciją, sako: „Mes neturim etninės kultūros specialistų, o žurnalistai – ką gi išmano apie ją, duokit įdomios, geros medžiagos, nupirkSIM, rodysIM“. Taigi etnininkai piktinasi, bet kas, be jų, ką įdomaus toj srity padarys! Išsi-sémė „Etnokultūros ratas“, kokybiškos tąsos nebeatsi-rado – štai ir viskas.

Nejučia išsprūdom iš Tarybos virtuvės. Girdėjau kaltinimų esą atsisakot Tarybos fondą kurti?

Etninės kultūros valstybinės globos įstatyme buvo išrašyta, kad prie jos turi būti sukurtas fondas. Praeitą vasarą šis klausimas buvo aptartas Vyriausybės pasitarime, kur premjeras A. Brazauskas net koja treptelėjo: „O kodėl Jūs anksčiau neįsteigėt to fondo!?” Pasirodo, dabar Vyriausybė nutarė nebesteigtį naujų fondų, o ankstesnė Taryba tuo nepasirūpino... Štai ir visas klau-simo „išrišimas“. Antra vertus, fondo valdymas „surytų“ dar tiek, kiek šiandien gauna Taryba – 240 tūkstančių! Man ir dabar apmaudu, kai pasižiūriu, kiek lėšų

Seneliai (tėvo tėvai) iš Kavolių k., Panemunėlio par., Rokiškio r. Apie 1938 m.

Įdomiausia – čigonauti Lietuvoje. Apie 1976 m.

sueina Tarybos išlaikymui: patalpų nuoma, kompiuteriai, atlyginimai, trečdalis – „Sodrai“. Kiek knygų galima būtų išleisti, kiek kraštotoys ekspedicijų surengti! Bemaž ketvirtis milijono! Tokia suma konkrečiam darbui – fantastika! Taigi etnokultūrinė veikla bus finansuojama iš jvairių šaltinių konkrečioms programoms įgyvendinti.

Ar pasikeis buvusios komisijos prie Tarybos?

Atsisakom pastovių ir sudarom problemines. Šiuo metu tokios yra trys. Kai dalykas išsprendžiamas – dingsta ir komisija, formuojama kita kitam reikalui. Tarkim, buvo nuolatinė žiniasklaidos komisija, jos veiklos nesimatė – kam tokią laikyti... Beje, visi sprendimai Taryboje kolektiviniai. Aš esu tik „aptarnaujantis žmogus“, niekam neprimetinėjantis savo valios, o asmeninius sumanymus pats ir įgyvendinu.

Kaip gyvuoja regioninės tarybos?

Jos visos visuomeninės, tik „duodu“ po vieną žmogų – koordinatorių, kuriam alga eina iš mūsų sąskaitos. Tos tarybos gerokai snaudžia, nuolat reikia aktyvinti, važinėjų iš vienos į kitą: ataskaitos, posėdžiai...

Minėjot, kad vis tik svarbiausias Jūsų rūpestis – švietimo reikalai. Sakykit, koks nelabasis apsėdės tą švietimą, kodėl jis – tarsi vengiantis tautiškumo? Štai turbūt viena iš pirmųjų po Atgimimo švietimo reikalui skirtų programų:

„*Igyvendinant... pilietinio ir tautinio ugdymo politiką*“, 1998 m. rugsėjo 11 d. buvo patvirtinta „Pilietinio ugdymo įgyvendinimo švietimo įstaigose programa“. Atkreipkim dėmesį: užmojis parengti esą „pilietinio ir tautinio“, o parengta tik „pilietinio“.

Dar daugiau: ji buvo nusižiūrėta iš amerikiečių programų... Daug kartų domėjausi, kaip konkrečiai vyksta tos pilietinio ugdymo pamokos. Pirmiausia pažaidžiama parlamentarizmą, vaikai išsirenka partijas, jų vadus, kažką diskutuoja, bet tai greit nusibosta – ir pamokos lieka beveik tuščios. Taip man pasakota daugelyje mokyklų. Mokytojai galiausiai tik numoja ranka...

Išpūstas burbulas?

Todėl, manau, reikia keisti to „pilietyškumo“ turinį, praturtinant jį etnine kultūra. Nes pats pilietišumas turėtu prasidėti pirmiausia nuo meilės gimtinei, o pirmoji to apraiška – domėjimasis būtent etnine kultūra. Apie mokytojus daug kas linkęs kalbėti nepalankiai, bet aš žinau: Pedagogų profesinės raidos centro pastangomis Lietuvoje yra paruošta ar ne 116 etninės kultūros mokytojų konsulantų, galinčių jau ir kitiems patarti. Tai labai kvalifikuoti gražios dvasios mokytojai, įkvepiantys mokyklose tautines šventes, paruošiantys etninio ugdymo programas. Šia prasme garsios Noreikiškių šalia Kauno, Kretingos mokyklos, Milikonių ir Ažuolo gimnazijos Kaune, Rudėnų pagrindinė bei daug kitų.

Kaip Jūs vertinate vadinamajį etninės kultūros integravimą į atskirus dalykus, gal yra šiuo klausimu kokių naujų poslinkių ar siūlymų Tarybos iniciatyva?

Šioje srityje ir pati Švietimo ministerija turi naujų sumanymų. Žadama pareikalauti atsakomybės, konkrečių praktinių to integravimo planų ir veiksmų: kas, kur, kada, ką ir kaip... Nes iki šiol tas vyksmas buvo lyg saviveiklinis. Integravimo metodas, jei jis gerai įgyvendintas, galėtų duoti gerų vaisių. Pavyzdžiui, kai mokiausi mokykloje, per fizioinio lavinimo pamokas žiemos metu vietoj apšilimo bėgant salėje ratais mes turėjom iki suprakaitavimo smagią lietuvišką polkę sušokti! Iki šiol esu dékingas tam mokytojui... Taigi žadama kurti etninės kultūros integravimo į atskirus dalykus konkretų modelį. Tai džiugina.

Ar Jums neatrodo, kad tie Jūsų minėti šimtas su keliolika Profesinės raidos centro parengtų pedagogų taip ir liks, kaip sakoma, balsas tyruose, jei neatsiras valstybės svarios, atsakingos politikos etninės kultūros atžvilgiu?

Be jokios abejonės. Etninės kultūros globos tarybos di-dysis rūpestis – kad toks požiūris atsirastų. Bandysim beltis, ieškoti sutarimo, siūlyt savo modelius...

Ar, Jūsų požiūriu, atsiranda tas tinkamas supratimas valdžios institucijose?

Supratimas plevena ore, tik dar néra jo „ant popieriaus“. Neseniai Taryboje svarstėme žadamą patvirtinti „Pilietinio ir tautinio ugdymo programą“, daug pastabų prirašėme, laukiam... Ji man įkvepia optimizmo.

Skaiciav jos „darbinį variantą“: „Ilgalaike pilietinio ir tautinio ugdymo programa“. Skelbiami tikslai: „...iš esmės

Hobis yra hobis... Apie 2000 m.

pagerinti Lietuvos ir išeivijos vaikų ir jaunimo pilietinio ir tautinio ugdymo sąlygas” (16.1). „Atnaujinti pilietinio ir tautinio ugdymo turinį Lietuvos ir užsienio lietuvių mokyklose”... (17.1.) Numatomi rezultatai: „Bus kryptingai atnaujintas pilietinio ir tautinio ugdymo turinys...” (23.1.). „Pagerės pilietinio ir tautinio ugdymo sritys mokytojų profesinė kompetencija...” (23.2.). O štai – kas ką įgyvendina. „Pilietinių iniciatyvų centras koordinuoja Lietuvos mokinių parlamento veiklą...” (13.1.), „Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija vykdo programą „Piliety“... (13.2.), „Regioninės pilietinės edukacijos centras įgyvendina programą „Konstitucinės vertybės jaunimui...” (13.3), „Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras įgyvendina programą „Pilietyne savisaugos iniciatyva...” (13.4.),

„Atviros Lietuvos ir Valdo Adamkaus fondai įsteigė Pilietinės visuomenės institutą”, kuris „kartu su partneriais regionuose vykdo programą „Civitas” (13.5.). Ir t.t. Ar Jums atrodo viskas gerai toje programe: pasišaunama ugdyti ir tautiškumą, bet tarp įgyvendinčių lietuvių tautinės kultūros žinovų, puoselėtojų neregėti. O tie nepamainomieji „pilietyškumo ugdytojai” – ar būtinai išmano apie lietuviybę, tautiškumą... Kartais net atrodo, kad programos rašytojai net ir tą įrašomą „tautišumas” suvokia labai neapibrėžtai, aptakiai, kažkaip „bekūniškai”, tik kaip žodži, kurį štai ten ar čia jau dera įrašyti, bet jo esmės, dvasios iki galo taip ir nesuvokia. Apie būtent lietuvių tautinę kultūrą ar jos būtent etninj pamatą tarsi vis nedrįstama aiškiai, dvasingai ištart, ivardyt. Lietuviybę, etnišumas, tos srities žinovai, specialistai, jų rengimas – pamiršti... Tarp etnokultūrinių sričių mokyklose paminėta tik kraštotojyra ir tai – kaip neformalaus ugdymo baras (4.5.). Ko aš čia ir vėl nesupratau?

Kai Seimas pareiškė nepasitenkinimą Etninės kultūros globos tarybos veikla, Taryba „nusiplovė“, neveikė, nešaukė posėdžių, jokių kitų iniciatyvų nebuvo, tad natūralu, kad tai atspindėjo ir minimoje programe. Kai mes gavom jos variantą, sušaukėm porą posėdžių, apsvarstėm, Švietimo ministerijai surašėme pasiūlymų laišką, „jmetėm“ save atsakingais už keletą barų – ką gi dar galėjom padaryti. Pirmiausia norėtysi, kad nebūtų nei įrašoma, nei reikalaujama nerealių, neigyvendinamų dalykų. Dėl etninės kultūros mokymo – programų, deja, niekas neperdarinės. Bet popamokinę veiklą galima labai veiksmingai pakreipti. Reikėtų, kad gausėtų kraštotojų būrelių, etnografinių ansamblių, kad šventės mokyklose būtų nuspalvinotos tautine, etnine spalva. Vien tai jau būtų puiku. Reikėtų prisiminti tarmes, su žaidimais sieti senus papročius... Dėl to lyg ir niekas neprieštarauja, bet iki šiol nedaugelis tai moka daryti, nes etninė kultūra – daugelio sričių dalykas, čia reikia mokėti muzikuoti tradiciniai instrumentais, dainuoti, pažinti

Etnokosmologijos muziejuje („Iš čia kylama į žvaigždes“). Apie 2000 m.

tautosaką, papročius, mitologiją, etnografiją...

Turėt organizacinių gebėjimų...

Būtent. Pavieniais kursais čia nieko neišmokysi, reikia tokios specialybės aukštosiose mokyklose. O jos nėra, nes etninės kultūros pamokos mokyklose nėra. Uždaras ratas.

Kaip Jūs matote „išėjimą“ iš jo?

Kito kelio tuo tarpu nematau: reikia gerinti minėtają integravimo kokybę, ieškoti entuziastų ir kiek galima vis tik plėsti ir gerinti specialistų rengimą.

Gal galima būtų apžvelgti dabartinę to rengimo būklę?

Iš dalies rengiama Pedagoginiame universitete: docentas J. Mardosa dėsto etnografiją, suteikiama žinių apie materialinę kultūrą, aš papildau jas, kalbėdamas apie baltiškąją dvasinę kultūrą. Tautosakos kursą turi tik lituanistai. Vytauto Didžiojo universitetas ruošia etnologus. Ten dvasinė kultūra išnagrinėjama gerai, bet materialinės kultūros dalykai aplieisti: iš ten atėjusieji į muziejų dirbtį nė daiktų neatpažsta. Tai visuotinė, ne tik kauniečių bėda (o Tarybos rūpestis): nukrypom tik į dvasinius dalykus, o materialujį paveldą, etnografiją pamirštam. Klai-pėdoje lituanistinės studijos jungiamos su etnologija. Ir tai daroma neblogai. Štai bene visas kraitis.

Nežinau, kaip ji vertinti, bet pribloškia kolektyvinėje monografijoje „Tautos tapatybės dramaturgija“ V. Kazlauskienės straipsnyje „Tautos išlirkimas studentų nuostatų aspektu“ pateikti tyrimų duomenys. Dėl santuokos su kitauciu, pasirodo, pasidžiaugtų apie 30 proc., būtų abejingi – 54–55 proc. Dėl to, kad jų vaikai gali nebemokėti tėvų, protėvių kalbos: svarbu, bet nebaugina 59 proc., visai nesvarbu – 12 proc. Kad vaikai pamirš savo tautos papročius, nebaugina 53 proc. apklaustų studentų. Jei tokie duomenys tikri – ar tik nesam „finišo tiesiojoj“ į tautinę katastrofą? „Ką gi daryti?“ – vėl klausiu Etninės kultūros globos tarybos vadovo.

Europoje vis tiks atgimsta kultūrinio išskirtinumo, regionalizmo dvasia. Nuolat skatinu tai daryti ir Lietuvoje. Tai labiau sureikšmina vietines tradicijas, krašto spalvingumą. Bet regionišumas turi būti tik kultūrinis, nepolitizuotas, nesupriešinantis. Europa ateityje tokia ir bus. Apskritai valstybių tautiškumas nenuvertinamas, o tik sureikšminamas. Turės dar atsitokėti ir Lietuva.

To atsitokėjimo gal bent iš dalies siekiat ir savo valandėlėmis per radiją?

Kaip šuo „ant lenciūgo“ aš su tomis valandėlėmis: jau šešti metai kas savaitę reikia kažką papasakot, apie ką dar nesakei. Jau ketinau ir atsisakyti jų, bet sutinku žmonių, kurių primena, esą mes tavęs klausom, mums įdomu, tad vėl

Žmona Julija Rita, duktė Lina, anukės Miglė ir Saulė, anukas Povilas. 2004 m.

skubu į studiją... Ką gi aš, atrodo, tokio jau labai įdomaus ir naujo pasakoju! Vis tą pačią senolių išmintį: tai ekspedicijoj ką sužinojės, tai iš knygų paskaitės, tai iš kraštotoyrininkų užrašų. Gyvoji tradicija šeimose nutrukus, ankstesnės kartos gyvenimo būdas, žinios tarybiniais laikais skelbtų prietarais, pasmerkti, nuvertinti, tad dabar daugelis jaučiasi lyg tuščumo. Čia, manau, ir slypi tų laidelų populiarumas. Tikiuosi, kad jos prisideda ir prie to „atsitokėjimo“.

Esat miestietiškų senųjų papročių, švenčių, amatų žinovas. Mūsų miestuose žmonių „nuo žagrės“ vis mažėjant, „priaugant“ mieste gimusių miestiečių ar Jums neatrodo, kad gal ateina laikas prisiminti, miestuose skatininti būtent miestietiškuosius papročius, šventes, procesijas?

Tikrieji miestelėnai – amatininkai. Būtent jų švenčių sugražinimas į miestą – mano didžioji svajonė. Štai per Baltrų (08–24) nuo pat 1495 m. – pirmojo auksakalių cecho Vilniuje įkūrimo data: miesto cechai rinkdavo seniūnus, rengtos amatininkų darbų parodos, mugės, procesijos. Puiki galimybė imtis mūsų miestų švenčių kūrybingo, šiuolaikiško, moderniško (kaip ir tinka etninei kultūrai) atkūrimo. Vilniaus tradicijose būta sasantų ir su kaimu. Viena iš tokų švenčių – Sekminių procesija: per visą miestą nuo Katedros aikštės gausiai pasipuošę žalumynais eidavo žmonės į Kalvarijas, įkurtas nuostabios gamtos prieglobstyje. Žinomas ir Kazimiero procesijos: nuo Katedros iki Stepono bažnyčios ir atgal. Vilniaus verbos gimė būtent šioje procesijoje. Labai akivaizdus kaimiškosios ir miestietiškosios kultūrų „susipynimo“ vaisius – tos verbos... Buvo ir valdovų sutikimo procesijos: cechų meistrai su vėliauomis, savo atributika, vaidinimais, oracijomis... To teatrališkumo šiandien labai trūksta mūsų

Etninės kultūros globos taryba. Pirmoje eilėje iš kairės: V. Kondratienė, B. Stundžienė, R. Vasiliauskienė, V. Čaplikas, L. Trasykytė, I. Trinkūnienė, D. Urbanavičienė, N. Sliužinskienė. Antroje eilėje iš kairės: P. Kalnius, J. Rudzinskas, L. Klimka, M. Martinaitis, I. Seliuikaitė, V. Šatkauskienė, B. Kulnytė, D. Micutienė, E. Bugailiškienė (ne narė, viešnėja), R. Merkinė. 2005 m.

miestų šventėms. Patrauklus būdavo vaistažolių turgus Vilniuje per Jonines: mieste – paslaptingos skarotos močiutės su maišais, krepšeliais kvepiančių vaistažolių... Daug darbo mūsų laukia. Geras tam postūmis – Vilniaus paskelbimas Europos kultūros centru 2009 metais.

Žūtbūt dar noriu užsiminti apie kraštotoyrą, nes nesenai įvyko Kraštotoyros draugijos suvažiavimas. Gal ir klaidingas mano įspūdis, bet labai skaudu tame buvo sėdėti, klausytis. Kraštotoyra, šiaip ar taip, – mūs gyvasties paliudijimas ateicių. Ta prasme kraštotoyros veiklą galima vertinti net kaip būtiminę, ontologinę... Atgimimo pradžioje tauatosakos ekspedicijos Kintų apylinkėse dalyviam N. Vėlius, be kita ko, nuogąstaudamas šnekėjo ir apie tai, kad, atsivérus sienoms, į tuos kraštus vėl gali siūbtelėti vokiečiai, tad jei laiku nepaliudysim savęs, gali atsitikti taip, kad ten lietuvių, lietuvininkų, jų kultūros – niekad né nebūta. (Štai, tarp kitko, kodėl taip skubiai buvo parengtos monografijos apie lietuvininkus.) Kraštotoyros reikšmę puikiai buvo perpratę „tarybiniai”, rėmė tą veiklą, atkakliai kreipė „idėjiškai” teisinga vaga. O mes... mes sékmingai kraštotoyrą marinam. Tas pirmininko suvažiavime žūtbūtinis rinkimas, ta neišvengiamybė kraštotoyros darbą dirbtį „visuomeniniais pagrindais”, o mokiniam už jį net ir pa-tiemis reikia primokėt! Kas čia dedasi? Ar nemanytumėt, kad reikėtų svarų, našų kraštotoyros darbą visoje Lietuvoje buriančios, finansuojančios institucijos ar bent Kraštotoyros skyriaus kuriame nors „centre”?

Skaudūs dalykai. Manyčiau, kad valdžia savo laiku galėjo padaryti štai ką: Etninės kultūros globos tarybos įkūrimo ir išlaikymo pinigėlius skirti Kraštotoyros draugijai. Būtų daug naudingiau. Reikėjo išlaikyt sovietmečiu sukurtą kraštotoyros sistemą, organizacinį jdirbį ir atnaujinti darbo turinį... Būtų daug puikių tautai, etninei kultūrai darbų. Labai aplieistas dabar tas baras. Sieksių Tarybos veiklą tie-

siogiai susieti ir su kraštotoyra, bet tai, be abejo, negali atstoti rimto kraštotoyros centro. Dar N. Vėlius yra siūlęs su jungti Etninės kultūros ir Kraštotoyros draugijas, o Tarybą įkurti visuomeninę. Gaila, kad po jo neturim tokio autoriato, tad dabar kiekvienas savo ego kelia, draugijų draugių prisisteigė, kontorų kontorėlių, o rimto darbo nėra.

R. Kunskas apie Jus pasakė: „Lietuvos profesorius“. Aš pridurčiau „... gyvenantis Vilniuje bei lyg kokioj tradicinėj klėty kaupiantis kuo įvairiausią žinių, supratimų, pažinių aruodą“. Ir kuo tik Jūs nepasidomit: istorija, kalendoriai, žvaigždynai, amatai, šventės, apeigos, papročiai, mitologija, esat bibliofilas... Kodėl gi tos klėtelės šeimininkui taip daug vis norisi suglobt? Kas per dvasia jos šeimininko? Ar Jums pačiam patinka R. Kunsko ištarmė?

Patinka, paglosto širdj... Bet paradoksas – mokslinį laipsnį turiu iš fizikos, o profesoriaus vardą gavau už mokslo istoriją ir etnologiją. Dėkingas esu Pedagoginiams universitetui, taip pagerbusiam mano veiklą. Tarp kitų aukštuojų mokyklų jis šiandien, manau, lankstesnis ir gyvesnis už daugelį, nors sovietmečiu neturėjo gero vardo.

Dažnai mégstu pasakyti, kad mes gyvenam neatitiki-mų pasaulyje. Štai: gimės mieste, bet domitės iš esmés „kai-miškais“ dalykais. Ar nejaučiat „neatitikimo“?

Teisingas pastebėjimas. Visos mūsų valstybės bėdos – kad žmonės ne savoje vietoje sėdi... O man kaimo praradimas labai užaštrino troškimą pažinti. Tą potraukį ypač pajutau bebaigdamas mokyklą. Leidausi tada keliauti po Lietuvą. Jos pažinimas, lankymasis įvairiose vietovėse teikė didžiulį džiaugsmą. Stropiai ruošdavausi kiekvienai kelionei, kaskart žinojau, ką noriu pamatyti. Vėliau, kai mokslinį darbą dirbau, man tai buvo ir vienintelis poilsis: savaitgaliais su kuprine. Iki šiol kiekvieną vasarą – po etnografinę ekspediciją vis naujoje vietoje. Labai įspūdinga buvo, kai su bičiuliu Gunaru Kakaru gavom iš Žagarės

žirgyno arkliuką, vežimą ir kartu su šeimomis – kaip čigo-nai... G. Kakaras – profesionalus astronomas, o aš dangu-mi, žvaigždynais besidomintis...

Tai šitaip ir Etnokosmologijos muziejų sukūrėt?

Astronomu aš netapau, bet tas muziejus – mano su-manymo, mūsų įgyvendinimo... 1979 metais Vilniaus uni-versitetas, ruošdamasis jubiliejui, užsimojo remontams, tad į Kaldinių observatoriją atvežė senus astronominius prietaisus, sukrovė rūsyje. Observatorijoje būdamas „sa-vas žmogus“, sakau: padarykim iš to ekspoziciją. Visi pri-tarė. O prietaisai buvo aprūdiję, apdulkėję, balandžių ap-kakoti – šveitėm, valėm. Net konsultavausi su restaurato-riais, gavau tinkamų chemikalų... Padarėm observatori-oje ekspoziciją, kuri išbuvo dvejus metus. Universitetas baigė remontus ir atsiėmė tuos prietaisus, nuvalytus, nu-šveistus. Apgailestavom: tiek mūsų triūso nuėjo. Bet eks-poziciją jau buvom įforminę kaip visuomeninį muziejų. Tada man kilo mintis praradimus užpildyti liaudiškosios astronomijos dalykais. Šį tą atvežiau iš namų, daug ką pasiskolinau iš Nacionalinio muziejaus fondų. Taip atsi-rado visai nauja ekspozicija: liaudiškoji astronomija. Gau-siai plūdo ekskursijos. G. Kakaras „rado priėjimą“ val-džios viršūnėse, gavo pinigų statyti atskirą bokštą. Kai jis buvo užbaigtas, „išėjo iš astronomų“, tapo pirmuoju ta-da mūsų pavadinto Etnokosmologijos muziejaus vado-vu. Tuo metu dar daug liaudiškosios metrologijos ir kitokių eksponatų buvo galima surasti kaimuose pas žmones – bezménų, gorčių, verpsčių... Dabar kai ką muziejui pa-vyksta įsigyti iš kolekcionieriu.

Girdėjau gandą, kad ir Jūs namuose turite savą senų laikrodžių kolekciją, gausią biblioteką...

Mano kolekcija – tai kaimiški masinės gamybos sieni-niai laikrodžiai, surinkti sovietmečiu vienkiemiu naikini-mo vajaus metais. O biblioteka paveldėta iš tėvo, mano gausiai papildoma etnologine, lituanistine, mokslo istori-jos literatūra. Kas be ko, antikvarai labai patuština kišenę, patuština... Atskirai renku kalendorių kolekciją, dalį pa-dovanojau Kuršėnų kalendorių muziejui...

Net sunku suprasti, kokia vis tik Jūsų „didžioji profesi-nė meilė“?

Mokslo istorija. Ir j žvaigždes bežiūrint man ne tiek rūpi, ką šiandien mokslas žino apie jas, kiek kultūrinė jų pažinimo praeitis. Tas pat ir su viskuo, prie ko prisliečiu...

Jei laikrodžius renkat, turėtumėt mąstyti, kas yra laikas...

Nesenai esė apie jį esu parašęs. Laikas man yra viena iš magistraliniių, filosofinių, praktinių sąvokų ir gijų, kuri viską būtent sieja, jungia.

O savo „žmogiškaja esybe“ – kaip jį išgyvenat, jaučiat?

Jaučiu, kad deramai pasinaudoju tuo laiku, kuris lyg ir praeina pro mus... Galiu tik džiaugtis: su Atgimimu, Sajū-džiu – antrą, naują, gyvenimą gavau. Sovietmečiu niekaip nebūčiau galėjęs to turėti...

Stebuklai! Aš jau ketinau apie tai nebeklausti, bet Jūs ir pats prakalbot. Vis buvo mišlė: kodėl būtent 1992 m., At-gimimo metais, tas Jūsų virsmas iš fiziko į „tikrąjį kelią“?

Gal, svarsčiau, iš dalies atsitiko kaip ir man (jei bus leista palyginti), L. Tolstojaus išsakyta prasme: „Kai néra laisvés, néra ir žmogaus“.

Taip, sovietmečiu buvau „balta varna“: dėl tautinių as-piracijų, dėl to, kad domiuosi istorija, etnologija. Daug kas nepalankiai žvairavo, vis „iškrisdavau iš konteksto“.

O dabar Jono Basanavičiaus premijos įteikimo proga sakét, kad sumanymu turit daugiau nei galit įgyvendinti...

Labai norėčiau padirbtėti pirmiausia kultūros istorijos baruose. Mes, lietuviai, pilni nevisavertiškumo kompleksų, nes gerai nežinom savo kultūros istorijos. Įsikalém, kad tik adaptuoti galim, kad esam trečiarūšiai. Labai rūpi senojo universiteto, Vilniaus cechų istorija, kalendoriaus raida... Norėtusi kažką nuveikti, kad politikai imtu de-klaruoti etninės kultūros pirmumą, noriu etnininkus „jsukt“ į efektyvesnę veiklą, Globos tarybai suteikti sva-rumo, autoritetingumo...

Jei prakalbot apie autoritetingumą, ar Jums neatrodo, kad tokiu atveju etninės kultūros puoselėtojų pagrindinis pašaukimas turi būti pirmų pirmiausia kaip kunigų: skleisti gražią dvasią, dorą, sąžiningumą, nesavanaudiškumą. Tokia pirmoji sąlyga, jei norim tarp žmonių šį tą laimeti. Pa-grindinė tradicija, sakau, – moralumas! Jei tokios nebuvu ar néra, išrast reikia ir viską pradėti iš naujo. Kaip sakot?

Įdomiai susišaukia Jūsų pastebėjimai su mano tapsmu Tarybos vadovu: kai Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininkas įkalbinėjo imtis šio darbo, paklausiau, kokie pagrindiniai reikalavimai. Atsaké: kad doras žmogus būtų. Ir tai nulémė mano apsisprendimą...

Kas, aš tik vėl sakau, kas yra laikas ir tas mūsų gyveni-mas...

Viena tegaliu pasakyti, kad niekad nenuobodžiavau tame laike, tame savo gyvenime. Apie laimę nieko negaliu ištarti, bet nuobodžiauti tikrai niekad neteko. Ir niekad ne-buvu taip, kad galėčiau pasakyti – neturiu ką veikti... (Daug, labai daug juoko! – L. G.). Niekada.

In Klimka's granary

Culture and science historian, the year 2005 Jonas Basanavičius prize winner professor Libertas Klimka interviewed by Liudvikas GIEDRAITIS.

According to Libertas Klimka, chairman of the Protection Board of Ethnic Culture at the time of the depreciation of the nationality and the regulations of ethnics in Lithuania the first question that must be solved is the advocacy of the values of ethnic culture and its actualization in the sphere of education. Particularly many efforts are needed in order to change the attitude of state institutions towards ethnic culture. There are no enemies of Lithuanianism but there is a multitudinousness of ignorance and inexperience that is the “biggest our enemy” at the moment. Klimka, who got a degree in physics as a young man, is a scholar in many ethnocultural fields and also an active fosterer of the practical ethno-cultural activity.

Švč. Mergelės Marijos išvaizdos ypatumai folklore

Aušra KAIRAITYTĖ

Straipsnio objektas – krikščioniškosios religijos personažo Švč. Mergelės Marijos išvaizdos ypatumai lietuvių tautosakos tradicijoje. Tikslas – aptarti Švč. Mergelės Marijos išvaizdos elementus, susiformavusius liaudies sąmonėje. (Aptarsime tiek fizinius, tiek išorinius Dievo Motinos bruožus. Apžvelgsime legendas, pasakojimus apie apsireiškimus, etiologines sakmes, dainas. Be pasaulietinio folkloro, atkreipsite dėmesį ir į religines giesmes.) Naudojamasi interpretaciniu ir aprašomuoju metodais. Išvada: Švč. Mergelės Marijos išvaizdos išsivaizdavimas liaudies sąmonėje beveik niekuo nesiskiria nuo paprastos moters vaizdavimo. Tik legendose bei pasakojimuose atsiranda saviti Švč. Mergelės Marijos paveikslų bruožai, leidžiantys ją traktuoti ne vien kaip paprastą moterį, bet ir kaip išskirtinį asmenį, turintį ypatingas išvaizdos savybes.

Tautosakoje Švč. Mergelė Marija vadinama Panele, Švenčiausia Panele, Pana Marija, Nabakčiausia Panele, Mergele Marija, Marija, Marija sopulinga, Dievo Motina, Motina Švenčiausia, Kristaus Motina ir t.t. Evangelijose pagal Matą, Morkū ir Luką ji vadinama Marija, pagal Joną – Jėzaus motina, o maldose krikščionys jai suteikė daugybę kitų vardų – net per šešis tūkstančius (1; 7). Marijos vardų ekvivalentai teikia šiek tiek informacijos apie jos išsivaizdavimą, pavyzdžiui, žodis „mergelė“ gali reikšti skaisčią, netekėjusią, jauną moterį (2; 268). Jaunystė, savo ruožtu, tapatinama su grožiu. Taigi kai kurie Marijos vardo variantai gali ją sieti su jaunyste, grožiu. Tokias interpretacijas pagrindžia tautosakos kūrinių pavyzdžiai. Žmonių pasakojimuose Marija apibūdinama kaip graži, jauna mergina: „Kiti vaikai prie krūmų pamatė gražią, aukštą, jauną merginą“ (3; 72).

Ivairiuose folkloro žanruose matome ir konkretių Marijos išvaizdos elementų. Neretai išsivaizduojama, jog Marijos plaukai yra geltonos spalvos: „Geltoni plaukai dengė jos pečius“ (4); „Šviesoje pamatė gražią moterį, baltais rūbais apsirengusią, o šviesūs gelsvi plaukai dengė jos pečius“ (3; 72). „Iš ežera pasirodžiusi toki moteriška, graži, geltonais plaukais“ (5). Pažymima, kad jos plaukai yra ypač ilgi: „Švč. Marijos plaukai buvo palaidi, geltoni lyg auksas, ilgi iki kojų“ (6; 243, 244). Etiologinėje sakmėje pasakojama:

„Kai merga sarga un maža, tai Dieva Motina šukuodamas sau galvą, tik pus galvos supina ir bega un pagelbas, kad neuždusint. A kai sarga moteris un maža, tai nesiskubina, galvą sušukoja neskubom, susipina, nusprausia ir tadu tik aina un pagelbos“ (7).

Pasakojimuose ir legendose Marijos išvaizdos fizinės detalių apibūdinamos kartu su aprangos nusakymu. „Ji vieną ranką laikė prie krūtinės, kitą buvo nuleidusi. Apsirengus baltais, iki žemės drabužiais, su mėlynu apsiaustu, plaukai ilgi, šviesūs, ant galvos – blizgančių rožių vainikas“ (3; 72). Sakoma, kad Marija pasirodo basa (8) arba su apsiaustu, apsiuosusi kaspinu: „Stovi Marija su ploščiu. <...> Ir visa teip ir su kaspinu apsiuosus buva“ (9); su rožančiumi: „Žiūri un bričkos stovi Gegužinė šv. Marija su rožančiumi“ (10). Kitur teigiamama, kad „ji buvo apsivilkusi balta suknele ir pasipuošusi mėlynu kaspinu. Rankas ji laikė pakélusi, kaip kad kunigas Šv. Mišių metu laiko. Virš galvos buvo tamsus dangus, kuriame mirgėjo daug žvaigždžių. <...> Švč. Marija buvo apsirengusi taip pat kaip pirmą kartą. Plaukai buvo tokie pat ilgi, tik ant galvos buvo lyg karūna, lyg erškėčių vainikas“ (6; 243, 244). Pastarajame pasakojime Marijos išsivaizda primena Nekaltai Pradėtosios Švč. Mergelės Marijos skulptūrėles, kuriose „Marija turi būti vaizduojama jauna, vilkinanti balta suknele ir mėlynu apsiaustu. Jos rankos sudėtos ant krūtinės arba maldai. <...> Šiame siužete Marija dažniausiai vaizduojama vienplaukė su septyniu arba dylikos žvaigždžių nimbu. Kartais galvą su nimbu puošia ir aureolė arba vainikuoja karūna“ (11; 300, 302).

Iš pasakojimų paaiškėja pagrindinės Švč. Mergelės Marijos drabužių spalvos: balta ir mėlyna. Krikščioniškoje ikonografijoje Marija vaizduojama vilkinti mėlynu drabužiu arba apsisiautusi mėlynu apsiaustu. JCJ Metffordas pažymi, kad nuo XVI a. Bažnyčia patvirtino Baltą spalvą liturgine Švč. Mergelės Marijos spalva, tačiau religinėje dailėje mėlyna spalva taip pat asocijuojasi su Švč. Mergele Marija (12; 170). Balta spalva siejasi su tyruma, dangiškumu, šventumu. Mėlyna simbolizuoja dvasingumą.

Dažnas Švč. Mergelės Marijos išvaizdos elementas yra gėlės. Atkreipėme dėmesį, kad Marija gali būti išsivaizduojama ateinanti su glėbiu gėlių: „I mat ka ateina Marija tuočiu būriu vedina i kvietkiu tokių gražių nešina glėby. Matom moteriška Marija“ (13). Skulptūroje Malonioj Marija kartais savo rankose laiko žydičią šakelę (11; 299). Paňašiai ir žmonių pasakojimuose sakoma, jog Marija pasirodymo metu „ant kairės rankos ties krūtine laikė panašią į Šv. Juozapo rykštę, pražydusių lelijomis“ (6; 244). Vyrauja paprotys, pavyzdžiui, Plungės Lurdo Marijos garbei nešti gėlių bei nelaimės atveju prašyti pagalbos (14; 79). O Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų šventės metu (rugpjūčio 15 d.,

per Žolines) šventinami žolynai, prašoma, kad jie būtų naudingi sveikiems ir ligoniams, žmonėms ir gyvuliams. Pasak M. Puidoko, šiuo atveju žolynai turi ir simbolinę prasmę: Marija vaizduojama kaip leliją, Mistinė rožė, mūsų gyvasis tikėjimas ir pan. (15; 136, 137). Bernui apsireiškusi Marija obels šakelę naudoja kaip ženkľą, parodantį, kur reikėtų statyti kryžių:

„Ale [bernas] sako: „Nežinau, kokioj vietoj statyt kryžius”. „Na, aš dabar iš tavo sodo šakų išlaušiu obelės i ryty nuveisi i rasi. Ten kur unkiša, tai ti kryžių statyti”. Nuvėjo, kaip tiktais – basos būta i šakelę yra iš jo sodo. Tai tadu tū kryžių padarė tas bernas. Nė obliuotas, nė nicko, šakotas. Tai naktį pastatė kryžių” (16).

Užuominu apie Marijos išvaizdą bei jos sąsajas su gélémis galime rasti ir ją apibūdinančiuose dainų epitetuose. Vienoje karinėje istorinėje dainoje „Lietuva, šalele tu mūsų gražiausia” (K 784, 749) į Mariją kreipiamasi tokiais žodžiais:

Per gegužės dienas
Šaukėm: Panelė,
Gražiausia tu esi,
Dangaus kvietkele (17).

Dievo Motina poetine plotme siejama su gélémis, traktuojama kaip gražiausia „dangaus kvietkelė”. Tieki krikščioniškoje, tieki liaudies tradicijoje priimta ją sieti su kai kuriais augalais (rože, leliją), dangaus kūnais (Saule, Ménuliu, žvaigždėmis). Bažnytinė ikonografija rožę traktuoją kaip Dangaus Karalienės Marijos ir nekaltybės simbolį: viduramžiais rožių vainikelius galėjo užsidėti tik „nekaltos mergelės”, Madona dažnai buvo vaizduojama „rožių vainike” (2; 359). Marija siejama ir su leliją, kuri krikščionims yra tyros ir skaisčios meilės simbolis (2; 238). Apsisiautusi mėlynos spalvos apsiaustu, Švč. Mergelė Marija poetiškai kartais vadina „žydraja lelija” (2; 263).

Marijos sąsajos su gélémis ypač akivaizdžios liturginėse giesmėse. Jose ji vadinama kvepiančiąja dangaus leliją: („... o kvepiančioji Dangaus Lelija, – duok sveiką orą, Sveika, Marija!”) (18), pasaulio valdove, dangaus rože („Gailestingoji pasaulio valdove, / Dangiška Rože, žmonijai žadėta”) (17). Arba sakoma, kad rožė yra Jėzus, o Marija – leliją: „Rožė / esti Jėzus Christus / Lelija esti / Marija / Abu žiedu danguj” (19; 107). Ir dainose Marija gali būti apibūdinama kaip dangaus karalienę:

Ir tu, Panelė Švenčiausia,
Dongos karaliene,
Priimk mani nuvargusią
Sirato vargdienę.

Panelė Šventa dangiško dvaro,
Priimk našlaičius po sparnu savo (20).

Daiktavardiniai epitetai dainose nurodo Marijos sąsajas ne vien su gélémis ir dangumi. Legendose Marija lokalizuojama ne danguje, o kitose vietose, pavyzdžiu, kluone: „... šviesu kluoni pasdarė. Anas daboja: kas ti do šviesa tokia kluoni? Značit, stojo [Panelė] švenčiausia jam priešais” (21);

ant vandens, ežere: „Iš ežera pasirodžiusi toki moteriška, graži, geltonais plaukais” (22); prie medžio: „Važiava vai-kai, berniokas su mergaitė, ir sustoja pažiūret, kas ten yra prie medžia. Ti prie medžia – Marija” (23); ant akmens: „Staiga iš dangaus nusileido ant to akmens moteriškė su vai-keliu ant rankų. Tai buvo Marija su Jėzu” (24). Pasakojimuose Marija lokalizuojama dobilų lauke, altoriuje: „Aš, sa-ko Ramutė Matiukaitė, pavakarieniuvi einu pas karvę, į dobilų lauką. Staiga pamačiau nepaprastą šviesą. Kada aš dar toliau pačiau, išvydau altorių, labai panašų į Skiemonių bažnyčioje esantį didįjį altorių. Ant jo degė daug žvakų. Altoriuje stovėjo Švč. Marija” (6; 244). Dievo Motina pasirodo įvairiose vietose, kartais pažymima, jog ji ne stovi ant žemės, o pakilusi virš jos („Jai pasirodė Marija toj laukymėj, bet ne ant žemės stovėjo, bet buvo kaip ir pakylėta ore”) (6; 249) arba esanti virš žemes ant kokio nors daikto, pavyzdžiu, staliuko („Dabar Švč. Marija ne ant altoriaus, bet ant nedidelio staliuko. Staliukas apdengtas balta drobe su auk-siniais kryžiais”) (6; 244). Maldelėje į jauną ménulį sakoma, kad Marija yra ant ménulio: „Kai pamatome jauną ménulį, reikia sukalbėti „Sveika Marija”, nes tuomet Švč. Panelė Marija esanti ant Ménulio” (25; 234).

Dar viena neatskiriamu Marijos paveikslu dalis – ašaros, tekaničios jos veidu: „Švč. Marija vis verkė. O auksinės ašarytės byrėjo kaip penkios kapeikos” (6; 244); „Ir buvo labai liūdna, verkė, ašaros, kaip žirniai didelės, ritosi” (6; 249); „Marija nicko nepasakė žmonėms, bet tik gailiai verkė” (25); „Ir žiūri į juos Dievo Motina kupinomis skausmo akimis, o Jos aukso rūbais rieda ašaros...” (26; 72). Ašaros gali reikšti sielvartą, skausmą, liūdesį, nusivylimą, užuojautą, gailestį. A.F. Chiffolo mano, kad Sielvartingosios Motinos paveikslas siejamas su Marijos vardo etimologija. Marijos vardo šaknis yra kilusi iš hebrajų kalbos žodžio *marah*, kuris reiškia „kartumą” arba „karčiąjā jūrą”. Šiuolaikinis *Sielvartingosios Motinos* titulas kilo iš Jėzui suteikto titulo: „<...> kaip Jė-zus, kuris yra „skausmų vyras” (Iz 53,3), jo motina yra vadina Sielvartingaja Motina” (1; 78).

Išvaizdos detalės (plaukų spalva, apranga, gélės, ašaros) Marijos niekuo neišskiria iš paprastų žmonių. Naujojo Testamento tyrinėtojai atkreipia dėmesį į natūralias žmogiškas Marijos paveikslų savybes, pažymi, kad ji buvo moteris, turinti žmogaus prigimtį, o skyriési tik tuo, kad pradėta be gimtosios nuodėmės (27; 29). Tačiau tautosakoje ima ryškėti galbūt kiek išskirtinesnis ir vienas iš būdingesnių Marijos paveikslų bruožų – spindėjimas, švytėjimas, šviesumas. Nere-tai Marijos pasiodymo vieta ima spindėti arba ji pati būna apsiausta šviesos: „Išėjusi iš žaiginio, sesutė Onutė staiga pamatė šviesą apsireiškimo vietoje” (6; 245); „Pati [Marija] paprasto žmogaus didumo, tik labai baltais gražiais rūbais ir kaip tai apsiausta šviesos” (6; 249).

Švytėti gali ne tik Švč. Mergelė Marija ar vieta, kurioje ji pasirodė, bet ir šventu laikomas paveikslas su jos atvaizdu: „Tuo metu apie Marijos paveikslą didžiajam altoriuj pradėjo eiti šviesos spindulys ir apėjės aplinkui sustojo prie Marijos širdies” (28). Marijos savybės perduodamos kitam

objektui – paveikslas su jos atvaizdu ima spindėti, tampa šventas.

Skulptūroje spindėjimas perteikiamas aureolės, septynių, dvyluos žvaigždžių nimbu ar karūna, o „iš nuleistų rankų sklindantys malonės spinduliai suvokiami kaip Marijos teikiamos malonės, prašymų išspiplymo simbolis“ (11; 297).

Šviesumas laikytinas ne vien Švč. Mergelės Marijos skriamuoju ženklu. Šviesa, spindėjimas būdingas ir, pavyzdžiu, Dievo mūkelei: „Vieną sykį paren mona tévalis iš turgaus. En pro apuši, žiur, kad pri apušes prikalta dieva mūkeli, toki maža. Ta dieva mūkeli spindi, toki graži“ (29).

Spindėjimas gali būti traktuojamas kaip tam tikras Marijos veiksmas ar ypatinga savybė, pasireiškianti Marijos pasiodymo metu. Šis Marijos bruožas atsiranda, matyt, neatitinkinai. Jis atispindi ir viduramžių mene, kur Marijos apreiškimas vaizduojamas kaip dieviškoji galia, įsikūnijusi balandžiu, apsupta šviesos srauto, kuris paliečia Marijos galvą arba ausį (2; 269).

Išvados

1. Švč. Mergelė Marija traktuojama kaip jauna, graži moteris, pasirodanti žmogaus gyvenamojoje aplinkoje.

2. Pagrindinės Dievo Motinos išvaizdos detalės (ilgi geltoni plaukai, gėlės rankose, ašaros, apranga) atspindi idealų Švč. Mergelės Marijos paveikslą, susiformavusį liaudies žmogaus sąmonėje. Marijos išvaizda tautosakoje mažai kuo skirtiasi nuo tos, kurią matome bažnytinėje ikonografijoje.

3. Tieki tautosakoje, tieki liaudies mene Švč. Mergelės Marijos apranga yra balta bei mėlyna. Balta spalva atitinka liturginę Marijos spalvą, patvirtintą Bažnyčios. Šios spalvos, kaip ir su Marija siejamos gėlės, turi simbolinę tyrumo, šventumo, dvasingumo prasmę.

4. Švč. Mergelės Marijos, kaip žmogiškosios būtybės, paveikslą neįtiketinu daro jos spindėjimas. Šviesumą, spindėjimą galime laikyti išskirtinumo, sakralumo požymiui, atspindimu legendose, pasakojimuose apie šventųjų pasiodymą įvairose vietose. Spindėjimas apsireiškimo metu įgalina Mariją įsivaizduoti ne vien kaip paprastą moterį, bet ir kaip ypatingą, gal net dievišką asmenį, pasirodantį nepaprastu būdu.

NUORODOS:

1. Chiffolo A.F. Šimtas Marijos vardų. - Vilnius, 2004.
2. Biedermann H. Naujasis simbolių žodynas. - Vilnius, 2002.
3. Skrinskas R.G. Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas. – Kaunas, 1999.
4. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas 260 (301) (Toliau LTR).
5. LTR 3148 (219).
6. Sauka L. Lietuviškos legendos // Tautosakos darbai. - 1997, T. VI-VII (XIII-XIV).
7. LTR 2429/33.
8. LTR 4475 (165).
9. LTR 5097 (215).
10. LTR 4231 (131).
11. Urbonienė S. Švč. Mergelės Marijos vaizdavimas tradicinėje lietuvių liaudies skulptūroje // Senovės baltų kultūra: nuo kulto iki simbolio. - Vilnius, 2002.

12. JCJ Metford. Krikščionybė: realijos ir legendos. - Vilnius, 2001.
13. LTR 4869 (36).
14. Lileikienė V. Palangos ir Plungės Lurdo kilmė ir apeiginė kultūra // Soter. - 2000, Nr. 5(33).
15. Puidokas M. Švenčiausios Mergelės Marijos liturginės šventės ir jų reforma // Soter. - 2000, Nr. 4(32).
16. LTR 4475/165.
17. Lietuvių liaudies dainynas. Karinės–istorinės dainos. T. XVI., Kn. 3. - Vilnius, 2003. - Nr.208.
18. Liturginius giesmynas. - Vilkaviškio vyskupijos kurija. 1993. - Nr.198.
19. Mažvydas M. Kalėdų giesmės. - Vilnius, 1997.
20. Lietuvių liaudies dainynas. Šeimos dainos. T. XIV., Kn. 3. - Vilnius, 1998. - Nr. 224.
21. LTR 4475 (165).
22. LTR 3148 (219).
23. LTR 4426 (117).
24. LTR 260 (301).
25. Balsys J. Raštai. T. IV. - Vilnius. 2003. - Nr.63.
26. LTR 260 (301).
27. Vilniaus legendos / Užrašė lietuvių bei lenkų menininkai ir moksliininkai. - Vilnius, 2003. - P.72.
28. Brizgys V. Marija danguje ir žemėje. - Chicago, 1956.
29. LTR 4575 (972).
30. LTR 3148 (22).

The peculiarities in the appearance
of the Blessed Virgin Mary in folklore

Aušra KAIRAITYTĖ

Yellow hair is characteristic of the appearance of Mary, with its length being emphasized. The supremacy in the appearance is taken by blue and white colours. She is clothed with a white dress and a blue cloak in her representations. Sometimes she is barefoot holding the Rosary or a bunch of flowers in her hands. In poetic plane Mother of God is linked with the lily or the rose, or she is treated as the most beautiful "heavenly flower". The other part of the picture of Mary shows the tears streaming down her cheeks. Mary is frequently crying bitterly in her depictions.

In folklore Mary is located in heaven, on the ground, for example, in a barn, on the water, beside the tree, on the stone, in the clover field, on the altar, and the like. The elements of the appearance and the area of localization by no means dissociate her from ordinary people. In folklore, however, another characteristic of the picture of Mary becomes distinct, i.e. the radiance. Not only the B. V. Mary or the location of her emergence can be radiant but the picture with her image on it can also be regarded as holy. The radiance can be treated as a particular action performed by Mary or as an exceptional peculiarity of Mary that becomes distinct at the moment of her appearance.

We can infer that there is almost nothing different in the depiction of the appearance of the B. V. Mary as compared with that of an ordinary woman. Otherwise, in legends and different stories peculiar features of the picture of the B. V. Mary become distinct that enable to treat her not only as an ordinary woman but also as an exceptional person showing exceptional features of the appearance.

Vytauto Didžiojo universitetas, Daukanto g. 28, Kaunas,
el. p. ausra.kairaityte@gmail.com

Gauta 2005 06 04, įteikta spaudai 2006 03 10

Vienišas kanklininkas Juozas Telešius

Laura GEDUTYTĖ-LUKENSKIENĖ

Straipsnio objektas – Suvalkijos kanklininko Juozo Telešiaus asmenybė bei kūryba: jo pagaminti instrumentai, repertuaras, muzikos atlikimo būdai. Tikslas – išnagrinėti J. Telešiaus kūrybą, atskleisti jos santykį su tradicija. Taikant aprašomajį, lyginamajį, istorinį, analitinį metodus, straipsnyje nagrinėjamas J. Telešiaus – liaudies muzikanto, inovatoriaus muzikavimas, tradicijos ir inovacijos santykis jo kūryboje. Tyrimo rezultatai – J. Telešiaus kūrybos vertinimas tradicijos bei šių dienų etnomuzikavimo kontekste.

Įvadas

Lietuvių tautinėje muzikoje svarbią vietą užima kanklės. XX a. pradžioje Lietuvos kaime dar gyvavo tradicinis kankliavimas. Vakarų aukštaičių, žemaičių bei suvalkiečių kanklininkai skambino 9–12 stygų kanklėmis, šiaurės rytų Aukštaitijoje tebegyvavo sutartinių kankliavimas. Tačiau Vakarų Europos muzika vis stipriau veikia Lietuvos kaimo muzikinę kultūrą. XX a. pradžioje pastebime pavienių atvejų, kuo met senieji kanklininkai vėtoj tradicinių 12 stygų kanklių pasigamina ar įsigyja didesnes kankles su dvidešimt ir daugiau stygu.

XX a. pradžioje buriasi pirmieji kanklių ansambliai. 1906 m. P. Puskunigis Skriaudžiuose įkūrė pirmą kanklių ansamblį, kurio pirmasis koncertas įvyko 1907 m. (Alenskas 1990: 5). Vargoninkaudamas Skriaudžiuose, P. Puskunigis mokė kankliuoti ir Veiverių mokytojų seminarijos studentus, kurie kankliavimo įgūdžius vėliau prisiminė mokytojaudami įvairiuose Lietuvos kampeliuose. Įkūrus Nepriklausomos Lietuvos Respubliką, kanklės įgavo simbolinę prasmę: „...per etnoinstrumentologines ekspedicijas paaiškėjo, jog suvalkietiškosios kanklės XX a. pradžioje ir ypač Nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvavimo metais (1918–1940) buvo tapę lietuviškumo simboliu ir iš Suvalkijos kilusių kanklininkų platintos visoje Lietuvoje“ (Palubinskienė 2001: 192).

Vėliau P. Puskunigis moko kankliuoti Kaune. Čia įkuriamas spaustuvės darbininkų kanklių ansamblis. Jam 1915 m. pagaminamos pirmosios bosinės kanklės (Alenskas 1990: 6). 1925 m. Kaune įsteigiamas kanklininkų draugija, kurios nariai rūpinasi kanklių populiarinimu visoje Lietuvoje. 1930 m. Kaune atidaroma Kanklių muzikos mokykla (kursai). Tais pačiais metais meistras J. Pontažis šiai mokyklai pagamina kanklių su 15 stygų. 1933 m. J. Strimaitis su meistru P. Puišiu sukonstravo ir pagamino trijų oktafų su tonaciniais kaitikliais kankles (Alenskas 1990: 10). 1953–1954 m. sukurtose keturių oktafų diapazono chromatinės kanklės, patobulintos bosinės ir kontrabosinės kanklės (Vyžintas 2003: 16).

Nuo 1920 m. meistras Stasys Rudis Krekenavoje gaminė Skriaudžiu pavidalo kankles su 12–20 stygų, taip pat ir su dvigubomis stygomis. 1932 m. St. Rudis suburia kanklių ansamblį Krekenavoje. Kanklių gamybos bei muzikavimo klaušimais St. Rudis konsultuodavosi su P. Puskunigu (Apanavičius 1994: 63).

Liaudies muzikantas, kaimo šviesuolis Juozas Telešius su kanklėmis susipažino pradžios mokykloje. Savarankiskai išmoko kankliuoti, visą gyvenimą puoselėjo kanklių muziką. Muzikantas domėjos istorija, kultūra, sekė kitų kanklininkų veiklą. Gyvendamas atokiamame Lietuvos kampelyje J. Telešius negalėjo dalyvauti akademinių kanklių bei kankliavimo kūrime, tačiau savarankiskai išsilavinęs muzikantas sukūrė savo kankles ir individualią skambinimo techniką. Kanklininkas peržengė tradicijos ribas, todėl negali būti

J. Telešius skambina braukiamuoju būdu.

Sėdi Juozapa ir Vincas Telešiai. Juozas Telešius stovi dešinėje. 1936–1937 m.

Juozas Telešius su žmona Antanina ir sūnumi Eugenijumi.

vertinamas kaip tradicinis kanklininkas, autentiškos tradicijos tėsėjas. Talentingas muzikantas, neturėjės galimybų tapti profesionalu, liko ir profesionalų užribyje. Vis dėlto muzikantas, visą savo gyvenimą atidavės kanklėms, savarankiškai eksperimentavės kanklių meistras turėtų būti įdomus šių dienų kankliuotojams.

I magnetofono juosteles J. Telešiaus kankliavimas pirmą kartą įrašytas dar 1981 m. Lietuvos valstybinės konservatorijos studentų folkloro ekspedicijos metu. Tuomet per 20 kūrinelių, skambinamų

ivairiomis kanklėmis (bei griežiamu smuiku), išraše studentės Aukšė Minkevičiutė ir Daiva Raciuonaitė. 1989/90 mokslo metais Valstybinės konservatorijos Klaipėdos fakultetų Liaudies muzikos katedros filialo (prie Lietuvių tautinės muzikos muziejaus) studentė Aušra Masteikaitė susipažino su J. Telešiumi ir parašė apie jį kursinį darbą „J. Telešius – kanklininkas iš Alvito”, kuriamė pateikė kanklininko biografiją bei glaustai apibūdino skambinimo techniką, pateikė J. Telešiaus skambintų melodijų gaidų. Kolektyvinėje monografijoje „Senosios kanklės ir kankliavimas” V. Liutkutė glaustai aptarė kanklininko biografiją ir apibūdino repertuarą. Knygoje pateikti ir du J. Telešiaus skambintų kūrinių gaidų pavyzdžiai. 1991–2001 m. kanklės bei dokumentinė medžiaga apie kanklininką saugomi P. Stulgos lietuvių tautinės muzikos muziejuje, Vilkaviškio krašto, Leipalingio muziejų fonduose, Telešių šeimos archyve. J. Telešiaus muzikavimas užfiksuotas keliose vaizdo juostose (išrašai saugomi P. Stulgos lietuvių tautinės muzikos muziejuje, A. Česienės asmeniniame archyve, Telešių šeimos archyve). Vertingos informacijos suteikia autobiografija „Kanklių muzikinio gyvenimo aprašymas”, jos originalas, parašytas kanklininko ranka, – A. Masteikaitės asmeniniame archyve.

Straipsnio autorė su J. Telešiumi susipažino 1990 m. Ne kartą teko pabuvoti kanklininko namuose Alvitė, klausytis koncertų Kauno muzikos mokyklose, bendrauti su kanklininku laiškais. Reikia pripažinti, kad J. Telešius buvo labai kuklus, uždaro būdo ir nedaug pasakojo apie savo gyvenimą, išskyrus pagrindinius biografijos faktus. Dėmesio centre visuomet buvo kanklės ir kanklių muzika, lietuvių tautinės kultūros problemos. Nuoširdžiai dėkojame kanklininko sūnui Eugenijui Telešiui ir jo šeimai, mielai pasidaliusiems prisiminimais apie kanklininką bei leidusiems pasinaudoti šeimos archyvo medžiaga.

Šiame straipsnyje pabandysime išsamiau apžvelgti muzikanto biografiją, išnagrinėti ir įvertinti kūrybą.

Kanklininko biografija

Juozas Telešius gimė 1913 m. rugpjūčio 24 d. Ričielių kaime, Merkinės valsčiuje (dab. Lazdijų raj.) Tėvas Vincas buvo kalvis, motina – Juozapa Kučinskaitė – vargonininko duktė, turėjo skambų balsą, dainuodavo akompanuodama sau gitara. Juozas šeimoje buvo vyriausias iš aštuonių vaikų. 1921–1925 m. Juozas Telešius mokėsi Leipalingio pradžios mokykloje, 1925–1929 m. Leipalingio gimnazijoje. Būdamas keturiolikos metų pradėjo dirbtį Leipalingio spirito varykloje. 1929–1931 m. mokėsi Kauno aukštėsniuojo technikos mokykloje, kur įgijo spirito pramonės technologo specialybę. 1936–1937 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje Marijampolėje IX-ajame pulke. Vėliau iki pensijos dirbo ivairiose spirito varyklose:

J. Telešius su broliais apie 1925–1929 m.

Pacžeriu spirito varykloje (Vilkaviškio r.), Jašiūnų acto gamykloje (Šalčininkų r.) ir kitur. Šalčininkų spirito kombinate J. Telešius pusseptintų metų dirbo vyriausiuoju inžinieriumi. Nuo 1932 m. gyveno Alvite (Vilkaviškio r.), 1942 m. vedė Antaniną Balevičiūtę, užaugino sūnų Eugenijų. Kanclininkas mirė 2001 m., palaidotas Alvito kapinėse.

J. Telešius pasakojo, kad nuo pat vaikystės jis išsiskyrė iš kitų vaikų potraukiu muzikai. Kartą bandė ištempi stygą ant siuvamosios mašinos dangčio: per stipriai įkalė vynutę, dangčio lentutę skilo. „Neverta toliau pasakoti, tik kitą dieną mokykloje sédėjau persikreipęs į vieną pusę“, – sako kanclininkas. Devynerių metų bandė vargonuoti savo parapijos bažnyčioje. Pirmasis kūrėjas – „Turėjo bobutė žilą oželį“. Vargonininkas, pastebėjęs vaiko gabumus, siūlė tėvams leisti sūnų mokyti vargonavimo į Italiją, tačiau tėvai neišleido – vyriausias sūnus buvo svarbus pagalbininkas ūkio darbuose. Mokydamasis pradžios mokykloje J. Telešius pasigamino savo pirmąsias kankles. Gamybai vadovavo vokiečių kalbos mokytojas Augustas Gartiga. Tai buvo tradicinės suvalkietiško tipo (Skriaudžių) kanklės su

užrietimu („rageliu“) kairėje pusėje ir apvaliu dešiniuoju galu. Matematikos mokytojas Antanas Matukonis suderino kankles ir tradiciniu būdu paskambino P. Puskunigio dainą „Paklausykite, lietuviai“. Parodės, kaip kaire ranka dangstomos stygos, mokytojas pasakė: „Toliau atsirinksi pats“. Iš tiesų, to Juozukui užteko, kad savarankiškai išmoktų skambinti tradiciniu būdu, o vėliau – kurtų savus skambinimo būdus.

Muzikantas neapsiribojo vien kankliavimu. Žingeidumas skatino jį įvaldyti kuo daugiau muzikos instrumentų. Būdamas aštuonerių metų, pėsčiomis eidavo dylika kilometrų į Veisiejus mokyti skambinti gitara. Baigęs pradžios mokyklą jau šiek tiek mokėjo griežti smuiku, groti klarnetu. Iš Leipalingio net į Kauną dviračiu važinėjo mokyti pūsti fagotą. Muzikuojama buvo ir šeimoje – tėtis, pagaminęs dvivagę žagré, išmainė ją į smuiką, Juozukas pasigamino cimbolas – susidarė šeimos kapela. Tarnaudamas kariuomenėje savarankiškai iš vadovėlio mokėsi groti akordeonu, kartu mokydamas ir kitus. J. Telešius visą gyvenimą giedojo bažnyčios chorė, dalyvavo tradicinėse kapelose.

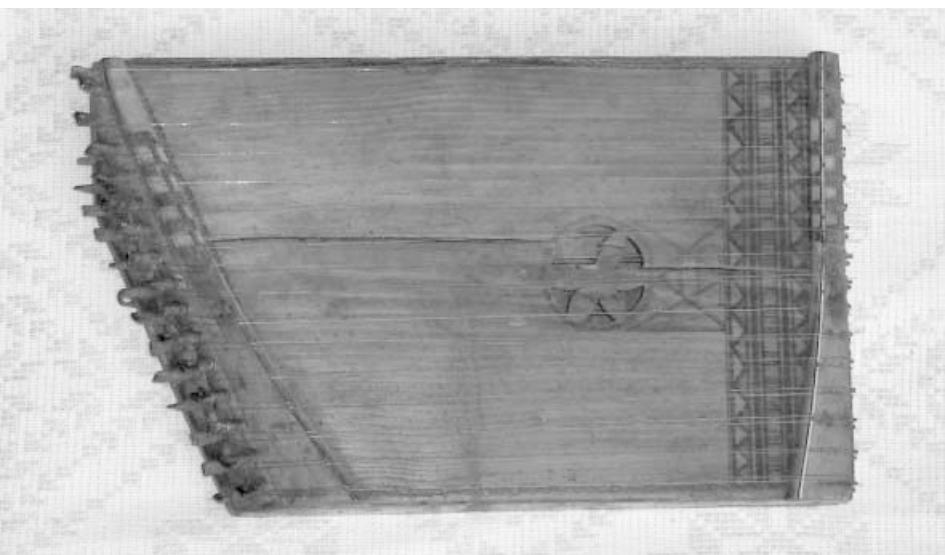
J. Telešius dekoruoja pagamintas kankles.

Kanklės su voleliu, pagamintos 1940–1955 m. Telešių šeimos nuosavybė.

Kanklių-skrynelės nugarėlė.

Kanklės-skrynelė, pagamintos 1940-1955 m. (pati skrynelė nulūžusi).
Telešių šeimos nuosavybė

Taigi J. Telešius griežė smuiku ir akordeonu, lūpine armonikėle, pūtė klarnetą, fagotą, mokėjo skambinti mandolina, cimbolais, grojo vargonais. Vis tik svarbiausiu muzikos instrumentu jam visą gyvenimą liko kanklės. „Kadangi mano darbas <...> buvo labai su triukšmu, tą kanklių muzika man labiausiai patiko – ne tik kad lietuviška, kaip retai sutinkama, bet ir kaip labai tylaus ir švelnaus balso, be to, aš jas skaičiau kaip neatrastas bei neištirtas žemes keliautojams, todėl ir joms skyriau daugiausia laiko skambinti kauliuku ir surasti kitus skambinimo būdus”, – rašo J. Telešius savo autobiografijoje.

Sovietų okupacijos laikais muzikantas savo kankles mažai kam terodė, tačiau keičiantis politinei bei kultūrinei situacijai Lietuvoje kanklininkas pradėjo aktyviai koncertuoti, dalyvauti įvairiuose renginiuose, rūpintis kanklių populiarinimu. Tuo tikslu kanklininkas padovanojo ar pusvelčiu pardavė apie pusę tūkstančio savo darbo instrumentų,

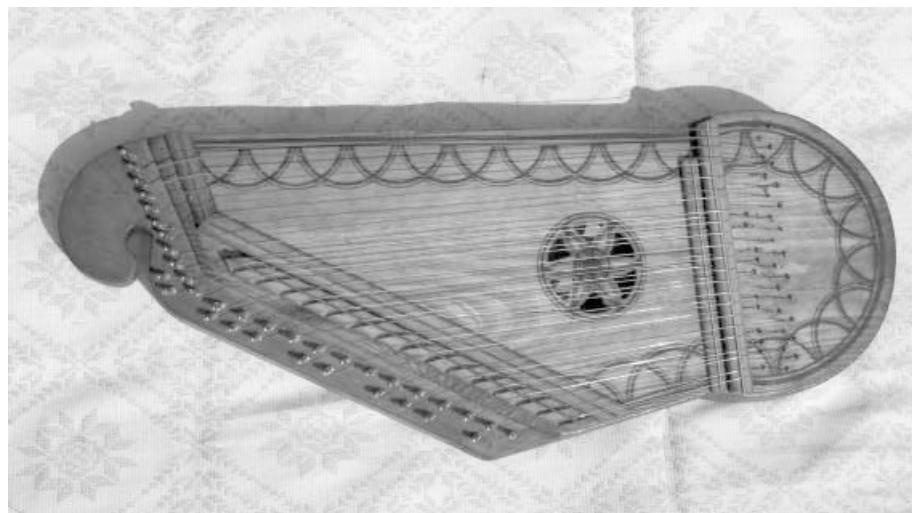
tačiau nedaug žmonių įsisavino J. Telešiaus skambinimo techniką.

J. Telešiaus pagaminti instrumentai

Kanklininkas pagamino įvairios konstrukcijos kanklių: „dvilypes”, „pradedančiajam kankliuotojui”, „moteriškas”, „kankles su voleliu”, „sudėtingašias”, „kankles su skersiniais”, „pustonines kankles” ir kt. Ne visi muzikanto instrumentai išliko. Kai kurios kanklės saugomos kanklininko namuose Alvite, Vilkaviškio krašto muziejuje, P. Stulgos lietuvių tautinės muzikos muziejuje.

Kanklių gamyba susijusi su tragedišku įvykiu kanklininko šeimoje. 1940 m., būdama 23 metų, mirė J. Telešiaus sesuo Marytė. Būtent po šio įvykio meistras ėmėsi gaminti kankles ir skyrė jas sesers atminimui. Muzikantas norėjo sukurti kankles, kuriomis būtų galima atligli platesnės apimties melodijas. „Mane gyvenimas privertė galvoti, kaip pritaikinti dviejų rankų darbą vienai rankai, kad kitos rankos pirštai liestų bosus ir altus”, – rašo kanklininkas savo autobiografijoje. Taigi jis pagamino „dvilypes” kankles, kurios atrodė tarsi sujungtos dvejos kanklės, su dviem „ragais” (užrieti maišas kairėje pusėje, plongaliuose). Viena jų dalis buvo skirta viena ranka skambinti melodijai, antroji – skambinti pritari-mui kita ranka (šios kanklės pražuvo karą metu). Tačiau kanklės buvo nepatogios – per plačios, todėl iki 1945 m. jis sukūrė ir pagamino kitas, siauresnes kankles su 4 bosais, tokias, kokiomis visą gyvenimą skambino.

Vėliau muzikantas dar pagamino „moteriškas“ kankles – šiek tiek mažesnes už pagrindines savo kankles, bet panašias į jas (kanklių likimas nežinomas), kankles su voleliu – volelyje įtaisyti spygliukai sukant volelių užgauna reikiamas stygas, taip skamba melodija. Melodijos keičiamos keičiant volelius (instrumentas saugomas muzikanto šeimos archyve). Taip pat meistras pagamino kankles su keturiais „skersiniais“ – analogiškas J. Garalevičiaus „kanklėms su kliavišais“. „Senosios ir naujosios kanklės“ – didžiausias meistro pagamintas instrumentas (saugomas šeimos archyve). Kanklės 860 mm ilgio, 545 mm pločio, su užrietimu („ragu“) kairėje pusėje (plongalyje). Platusis (dešinysis) kanklių galas nukirstas statmenai, suapvalinimo nėra. Išilgai kanklių užtempta 24 plieninės stygos (4 bosiinės, su varinėmis apvijomis, 13 stygų – sudvigubintos). Tai – „senosios“ kanklės, jos atitinka įprastines J. Telešiaus kankles su 4 bosais. Virš šių „senųjų“ kanklių stygų skersai užtemptos kitos stygos. Kairiau esančios pritaikytos derinti diatonine gama, dešiniau – stygos sugrupuotos po 5, pritaikytos derinimui akordais, panašiai, kaip citros. Tai – „naujosios kanklės“. Viduryje tarp šių viršutinių stygų paliktas 115 mm. pločio „takelis“, kad būtų patogu skambinti išilginėmis stygomis. Šioms kanklėms ypatinga tai, kad padėjus jas ant stalo taip, kad „ragas“ būtų dešiniau kankliuotojo, patogu skambinti bet kuriomis, tiek skersinėmis, tiek išilginėmis stygomis. Galimos įvairios kombinacijos: skambinant melodiją kaire ranka skersinėmis stygomis, dešiniaja patogu skambinti akompanimentą tiek išilginėmis stygomis, tiek skersinėmis, paruoštais akordais. Bet kuriuo atveju galima kairę ranką perkelti ant išilginių stygų ar atvirkšciai – patogios visos įmanomos kombinacijos. Šių kanklių tembras taip pat švelnus, šiek tiek garsesnis negu kitų kanklių. Paskutinis J. Telešiaus kanklių tobulinimo eksperimentas – „pustoninės“ (chromatinės) kanklės, pagamintos apie 1998 m. (saugomas P. Stulgos lietuvių tautinės muzikos muziejuje). Šios kanklės savo forma ir konstrukcija artimos kanklėms su 4 bosais, tik chromatinėse kanklėse įtaisytos papildomos stygos. Gamindamas šias kankles, meistras stengesi, kad papildomos stygos neklidiudyti skambinti jo individualia technika, tačiau prireikus nesunku būtų jas užgauti. Kanklininkas eksperimentavo stengdamasis išgauti kuo švelnesnį, minkštесnį skambesį ir nesiekė garso

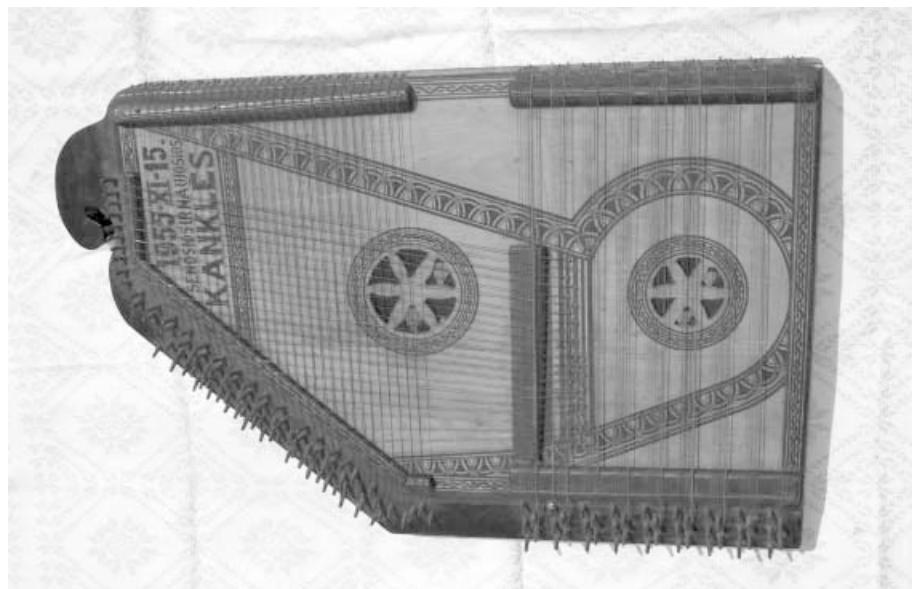

Pustoninės kanklės, pagamintos apie 1998 m.
Saugomas Povilo Stulgos lietuvių tautinės muzikos muziejuje.

Modifikuotos kanklės, kuriomis J. Telešius skambino. Pagamintos apie 1989 m..
Saugomas Povilo Stulgos lietuvių tautinės muzikos muziejuje.

Senosios ir naujosios kanklės, pagamintos 1955 m. Telešių šeimos nuosavybė.

stiprumo. Jo manymu, kanklės neturi garsiai skambeti, nes tai – kamerinis instrumentas.

Kanklės, kuriomis daugiausia skambino ir koncertavo J. Telešius, yra suvalkietiško (Skriaudžių kanklių) pavidalo, tik platesnės negu iprasta (730 mm ilgio, 300 mm pločio plačiausioje vietoje, ties stygų užkabinimu dešinėje susiaurėja iki 240 mm pločio), suklijuotos iš ažuolo, eglės, obels, klevo lentelių, kai-réje puséje turi užrietimą – „ragelį”, dešynysis kanklių galas suapvalintas. Užtemptos 24 plieninės stygos, paties J. Telešiaus pagamintos iš plieninės vėlos. Ilgiausia styga – 437 mm ilgio (skambanti stygos dalis), trumpiausia – 102 mm ilgio. Kanklės derinamos *D-dur* tonacija. Keturios ilgiausios stygos su variuojančiu apvijomis – tai vadinais jų bosai – *e*, *A*, *d*, *g*, toliau – *gis* (papildomam akordui), kitos stygos derinamos iš eilės, *D-dur* tonacija nuo *a* iki *c³*, stygos *a¹-d³* dvigubos (po dvi stygas vienam tonui). Kanklės kulkliai papuoštos juodos spalvos ornamentais ir apvedžiojimais. Viršutinėje dekoje išpjaustyta šešialapė rozetė. Ant apatinės dekos puikuojasi piešinys, vaizduojantis keliaujantį kanklininką, po pažascia nešantį kankles. J. Telešius skambindavo pasidėjęs kankles ant stalo, tam kanklių apačioje pritvirtintos trys 10 mm aukščio ir 10 mm skersmens medinės kojytės.

Kai kuriais atvejais plėsdami kanklių diapazoną liaudies meistrai pakeičia kanklių formą, kanklės tam-pa panašesnės į citrą (pavyzdžiu, J. Garalevičiaus „kanklės su kliavišais“). „Pakito ne tik stygų skaičius, bet ir instrumento forma. Padidintas kanklių korpusas, jam pradėta suteikti tuo metu plintančios citros išvaizdą“ (Apanavičius 1992: 52). Tuo tarpu J. Telešius, kurdamas savo kankles, išsaugojo Skriaudžių kanklių formą ir konstrukciją.

Repertuaras bei skambinimo būdai

Kanklininkas buvo puikiai įvaldęs tiek skambini-mą brauktuku, tiek pirštinę (šiuo atveju – nagu). Skambinimo būdai glaudžiai susiję su repertuaru, todėl juos aptarsime kartu.

J. Telešiaus repertuaras – tai tradicinis lietuvių kanklių repertuaras. Jo pagrindą sudarė buitinė muzika: liaudies šokiai, dainos, maršai. J. Telešius kankliavo ir bažnytinės giesmes, taip pat savo kūrybos šokių melodijas, maršus bei dainas.

Pirmiausia klausytojams kanklininkas visuomet paskambindavo P. Puskunigio „Paklausykite, lietuvių“, taip pat savo krašto liaudies dainų ar šokių melodijų tradiciniu braukiamuoju būdu: „Už jūrių marių“, „Einu pro dvarelį“, „Statyčiau laivelį“, „Ménés-sélis skaistus“, „Drengią drengelę“, „Bijūnėlis žalias“ ir kt., ir pabrėždavo, kad taip senovėje kankliavo lietuvių ir kad visi besimokantys skambinti kanklėmis turi pirmiausia įsisavinti tradicinį kankliavimą.

Skambindamas brauktuku, J. Telešius kaire ranka dengė nereikalingas stygas, o dešine, brauktuku braukdamas nuo savęs, užgaudavo po vieną ar dvi, rečiau – tris stygas. Melodiją puošė stygas užgaudamas kairės rankos pirštais. Keisdamas pirštų padėtis kanklininkas nekilnojo visos rankos, jei tai nebūtina. Taigi kanklininkas buvo puikiai įsisavinęs tradicinį kankliavimą, išskyrus šiaurės rytų aukštaičių sutartinių kankliavimą, kurio, būdamas Suvalkijos dzūkas, visai neėmė domėn, galbūt ir nežinojo. Kankliavo tiktais mažorinio atspalvio liaudies melodijas.

Tačiau kartais skambindamas dainos melodiją kanklininkas kas kartą perkeldavo visą plaštaką ir dėdavo ant stygų taip, kad užgaudamas tercijos stygos visuomet atsidurtų „apie smagurį“ (abipus smiliaus). Kai melodijos styga atsiduria priči antrajį pirštą, penktuoju pirštū nesunku pasiekti ir užgauti stygą oktava žemiau melodijos, pavyzdžiu, brauktuku užgaunama *d²*, *h¹* ir kartu kairės rankos penktuoju pirštū – *d¹*. Tuo būdu melodija skamba dviejose oktavose („Kukavo gegutė“, S. Valiūno „Birutė“, „Už jūrių marių“ ir kt., 1 pav.).

Kartais kanklininkas tiesiog dainuodavo melodiją, o kanklėmis akompanuodavo, užgaudamas atitinkamus akordus vieną kartą į save ir vieną arba du kartus (polkos arba valso ritmu) nuo savęs. Dažniausiai taip atlikdavo linksmo turinio dainas: „Teka saulelė“, „Daina be galio“, „Kaip prie tavęs man malonu“, „Seira“ ir kt.

Taip akompanuodamas deklamavo savo sukurtą eiléraštį „Dzūkija“. Brauktuką kanklininkas gamindavo iš plastmasės ar minkšto medžio. Akompanuodamas akordais brauktuku, kanklininkas naujojo visas penkias pagrindines akademinių kankliavimo pirštų pozicijas, jungę jas neatkeldamas visos plaštakos.

Šokius, maršus kanklininkas skambindavo pirštais: kaire ranka – melodiją, o dešine – pritarimą. Bet, mokydamas kitus skambinti šiuo būdu, kanklininkas netekė perdaug reikšmės, kuria ranka kai skambinti – galima kaip kam patogiau. Stygas užgaudavo ne pirštų pagalvėlėmis, bet nagais. Melodiją muzikantas daugiausia skambindavo antru, trečiu, ketvirtu kairės rankos pirštais, penktuoju pirštū beveik nenaudojo. Užgaudavo po vieną du garsus, įvairiausia intervalla.

lais nuo tercijos iki oktavos. Skambindamas pritarimą, dešiniosios rankos riešą dažnai pasidėdavo ant lentelės, slepiantios stygų užkabinimą. Trečiuoju arba ketvirtuoju dešinės rankos pirštų užgaudavo „bosą”, pirmuoju ir antruoju – „altus”. Ši skambinimo būdą muzikantas vadino „su bosais”. Taip dažniausiai atlikdavo šokių melodijas – polkas, valsus, maršus, ir kt. (3 pav.). Šiuo būdu skambino ir savaip aranžuotas lietuvių liaudies dainų melodijas (4 pav.), taip pat ir savo kūrinius („Pensininkų polka”).

4 pav.

Kartais muzikantas akompanimentą skambindavo oktava aukščiau melodijos. Tokį atlikimą vadino „su skambučiais”. Taip skambindavo kai kurias polkas, valsus, maršus („Atsisveikinimo valsas”).

5 pav.

Originaliai skamba „Šarūno polka”, kurios melodija ir pritariimas grojami toje pačioje oktavoje.

Bažnytinė giesmės melodijas J. Telešius skambino abiejų rankų pirštų pagalvėlėmis užgaudamas akordus, stengdamasis išgauti kuo minkštesnį skambesį. Pirštiniu būdu skambindamas, kanklininkas nuskambėjusių stygų nepridengdavo.

Kai kurias dainas kanklininkas skambino kaire ranka rinkdamas melodiją, o dešine – antrajį balsą, užgaudamas po vieną stygą abiejų nykščių nagais („Ir daug dainelių”).

Skambindamas daug improvizuodavo: braukiamuoju būdu kankliuodamas dainų melodijas, skonigai jas pagražindavo užgaudamas stygas pirštais. Skambindamas pirštais polkas, valsus, naudojo daug puošybos elementų – šešioliktinių natų, foršlagų, rečiau – glissando. Tas pats kūrėjus kas kartą skambėjo naujai. Peržvelgus skirtingu metu įkankliuotus tuos pačius kūrinius, susidaro išpūdis, kad atmintyje išsaugotą polkos melodiją muzikantas kas kartą iš atminties atgaivina naujai, šiek tiek kitaip ją papuošdamas. Muzikantas eksperimentu komponavo, jungė vieną melodiją su kita, sudarydamas valsų ar polkų popuri – J. Telešius buvo puikus improvizatorius. „Kanklės yra didžiausias kompozitorius, – sakė muzikantas, – tau užtenka tik perkelti ranką, ir kūrėjus jau skamba naujai – tą pačią polką gali skambinti ir su bosais, ir su skambučiais”.

J. Telešiaus skambinamų šokių bei maršų melodika bei ritmika beveik nesiskiria nuo kitų kaimo muzikantų skambintų ar griežtų kūrinių. Melodija pakinta tiek, kiek ji paprastai pakinta griežiamai bet kurio talentingo liaudies muzikanto, apipinta įvairiai pagražinimais. Kanklininko skambintose šokių melodijose pastebima smuikavimo įtaka. Pavyzdžiu, „Pensininkų polkoje” girdime smuiko melodijoms būdingus plačius intervalų šuolius. Nors J. Telešius su savo kanklėmis, kiek yra žinoma, nedalyvavo jokioje kapeloje, tik-

riausiai įtakos turėjo atmintyje išlikę muzikavimas šeimoje, kuomet Telešių kapelos sudėtyje buvo smuikas, cimbolai (tradicinė dzūkų kapela). Galbūt kanklininkas skambino jo paties griežtas ar girdėtas smuiko melodijas. Jungdamas tradicinių šokių motyvus, sukombonuodavo naujas polkas, valsus, maršus.

Pirštais skambindamas dainų melodijas, kanklininkas leidžia sau daug daugiau: atsiranda autoriniai intarpai, kurie tarsi pratęsia, išplėtoja melodiją. Šie intarpai, skambantys pradžioje, tarp strofų, pabaigoje jau pakeičia kūrinio formą (ABB tampa CCABBC).

J. Telešiaus skambintų melodijų apimtis panaši kaip ir liaudies melodijų – dainų bei šokių melodijos dažniausiai išsitenka oktavos ribose, platesnė paties kanklininko sukomponuotų melodijų ar motyvų apimtis. Kanklių diapazoną muzikantas išnaudoja kartais perkeldamas ranką ir skambindamas melodiją arba akompanimentą kitose oktavose. Kartais akompanimentą skambindavo ir oktava aukščiau melodijos, arba toje pačioje oktavoje kaip ir melodija („Šarūno polka”). Tuo būdu kūrėjus igyja neįprastą, neišgaujamą kitais instrumentais, pavyzdžiu, armonika, smuiku, skambesį.

Ryškių dinamikos niuansų J. Telešiaus skambinime beveik nėra. Kanklininkas skambina išraiškingai, tačiau stygas užgauna daugmaž vienodu garsumu. Sąlygų dinamikai neduoda ir instrumentas, kurio skambesys nėra garsus – sakytume, idealus skambinti kambarje, labai garsiai skambinti šiomis kanklėmis neįmanoma.

Tempo atžvilgiu J. Telešiaus muzika nesiskiria nuo etninės muzikos – šokiai, maršai skambinami gyvu tempu, nuotaikingai, dainos – lėčiau, svajingai. Skambindamas J. Telešius negreitina, nelėtina. Itin retai sulėtina kūrinio pabaigą. Tieki šokių, tiek dainų melodijas muzikantas skambina ritmiškai, fermatos, pratęsimai itin reti.

Kanklininkas išnaudoja instrumento tembro galimybes. Mokydamas kankliuoti, muzikantas parodo, kad užgaunant stygas dešiniau, kanklės skamba linksmiau, o kairiau – skambesys liūdnesnis. Taigi norėdamas skambinti liūdnai, sustiprinti dainos išpūdį, stygas užgauna kairiau. Skambindamas bažnytinės giesmes, kanklininkas stygas užgauna pirštų pagalvėlėmis, stengdamasis išgauti vientisnę kanklių gaudesį.

Matome, kad kanklininko repertuaras bei skambinimo būdai pagrįsti tradiciniu kankliavimu, tik neribotos muzikanto fantazijos dėka repertuaras be galio spalvingas ir nuotaikingas, skambinami kūriniai sukelia skirtingus išpūdžius. Tuo J. Telešius kūryba priartėja prie akademinės muzikos, kurioje kiekvienas kūrėjus turi savo programą – norimą perteikti idėją, mintį ar bent jau išpūdį. Kalbėdamas apie savo kankles bei skambinimą, kanklininkas nuolat kartodavo:

Juozas Telešius. Pensininkų polka. Iššifravo L. Lukenskiienė

Juozas Telešius. „Lakštingalėlė“. Iššifravo A. Masteikaitė.

„Visa tai seniai liaudies sumanya, aš tik įgyvendinai“. Tai – tiesa, nes žinome, kad skambinimas pirštais arba nagais buvo žinomas ir anksčiau. Pirštais užgaudami stygas kankliavo St. Abromavičius, P. Levickis, P. Darginis ir kiti kanklininkai. M. Balrėnienė teigia: „Toks kankliavimas negali būti atsiskirtinis. Tai greičiau kankliavimo sistema, gyvavusi šalia kitos sistemos, kai stygos užgaujanamas braukiant“ (Balrėnienė 1996: 24). Didžiausią postūmį J. Telešiu kuriant savo kankliavimo techniką padarė J. Strimaičio skambinimas: „Prie to daug prisdėjo kaip pamačiau kanklininką Strimaitį skambinantį dviem rankom su foršlegais (prieštakčiais)“. Taigi J. Telešius nesukūrė, tačiau patobulino jau seniai Lietuvoje žinomo naginio kankliavimo techniką.

Kiekvienas kūrinėlis apipintas pasakoja, istorijomis, kartais tikromis, kartais išgalvotomis. Kanklininkas turėjo poeto gyslelę, pats kūrė eiles dainoms. Štai, pavyzdžiui, valsas „Atsisveikinimas su Lietuva“ sukurtais 1928 m. palydint lietuvius, išvykstančius ieškoti laimės į Argentiną:

Okeaną skrodžia laivas,
Plaukiantis toliau
Ir girdėt dainelės aidas,
Skambantis tyliau.

Sudiev, ežerėliai,
Miškuoti, gražūs kalneliai,
Sudiev, tėviškėle,
Draugai ir brangūs téveliai.

„Sekmė apie Seirą“ – tai daina apie kanklininko gimtasių vietas, apie šilelį, kuriame vaikystėje ganydavo galvijus. Šiandien šilelio jau nebéra, na o Seira vis dar teka. „Mes dažnai dainuojame apie Nemuną, Baltijos jūrą, – sako muzikantas. – O kodėl gi nepadainavus apie Seirą, juk ji lygai tokia pat svarbi, kaip ir Baltijos jūra – Seira įteka į Ančią, Ančia – į Nemuną, o Nemunas visas nuplukdo į Baltijos jūrą, kuri susilieja su vandenynu. Štai todėl aš ir sukūriau dainą apie Seirą“:

Gražioji Seira vien žiedais,
Krantuos nendružių vainiku,
Bakūžems, tarpais tik šilais
Žaliuoja aplėbtą visų.

Skambindamas šią dainą kanklininkas pamégdžioja gegutės balsą. „Išeina, kad kanklės kukuja, – sako muzikantas, – o kur jūs matėt tokį kitą muzikos instrumentą, kuris kukuotų?“ Meilės daina mena muzikanto

jaunystės laikus, kuomet jis mėgdavo pasiskieiti mergaites paplaukioti valtele:

Kaip prie tavęs man malonu
Plaukt laivelyje kartu,
Kai tos nendrės čia iš šonų
Užliūlioja mus abu.

Vakarų švelnus vėjelis
Mūs laivelį lai nuirs,
O iš aukšto visagalis
Mūsų mintis lai ištirs.
Jei mintims pritarti gali,
Tad telaimina jis mus.
O iš aukšto, Visagali,
Mums suteik savo jausmus.

Likim mes draugai abudu,
Kol gyvenimo našta
Palydėjus iš tikrujų
Bus kapuose užmiršta.

Kitoje pusėje ezero – šilas. Čia galima pamaloninti draugę muzika, kurią sugroja iš anksto užprāstyti miške pasislėpę muzikantai. „Aš, gimės švento Baltramiejaus naktį, kviečiu miško dvasią. Miško dvasia, ateik!” – kviečia pokštininkas ir, dvasiai atsiliepus, prašo: „Sugrok mums maršą”. Iš miško ataidi maršas. Mergaitės mano, kad Juozą Telešių tikrai miško dvasis globoja. Buvo taip ar nebuvo, klausome kanklininko pasakojimų išsižioję. Na, o parplaukus ir grįžus namo, sūnų pasitinka supykęs tėtis. Taip gimsta daina-eilėraštis „Ak sūnau, tu palaidūne”. Daina „Myliu mergaitę vieną” mena muzikanto pirmają meilę. Mergaitė buvo iš daug turtingesnės šeimos ir kalvio sūnui į porą netiko, meilės teko atsisakyti. Mirusiems artimiesiems pagerbtį skirta laidotuvė daina:

Aš krantą bučiuosiu smėlėtą,
Kur palietė koja tava.
Jau niekas manęs nebedžiugins,
Tik kranto smėlėto našta.

Su krintančiais lapais geltonais
Liūdésiu, kol juoda mirtis,
Liūdinti aukštam kalnely,
Prie tavęs mane paguldys.

Muzikantas vadino save „pavieniu kanklininku”, nes visuomet kankliavo vienas, ir lygino save su romantinėje literatūroje vaizduojamu keliaujančiu kanklininku. Jis nebuvo nusistatęs prieš ansamblinių grojimą – turbūt tiesiog nebuvo šalia jo lygi atitinkančių muzikantų. Kanklininkas skundėsi, kad ieškojės, kas išmoktų skambinti jo kanklémis,

Juozas Telešius. Šarūno polka. Iššifravo L. Lukenskiénė

Juozas Telešius. Polka šešių stygų. Iššifravo A. Masteikaitė.

Juozas Telešius. Vestuvinis maršas. Iššifravo A. Masteikaitė.

tačiau kiek vaikinų ēmési mokytis – nė vienam neužteko kantrybės.

J. Telešius domėjosi istorija, puikiai išmanė liaudies kūrybą – skyrė tai, kas sena, nuo naujovių, puikiai suprato savo kūrybos vietą tradicinės ir naujoviškos muzikos kontekste. Klausytojams visuomet pabrėždavo, kad reikia mokėti kankliuoti taip, kaip, jo žodžiais tariant, senovės lietuviai kankliavo. Pirmiausia paskambindavo tradiciniu būdu, tik po to – savo paties aranžuotus ar vėlesnės kilmės kūrinius. Savo skambinimą vertino kaip naujovišką, tačiau išmone nesididžiau – esą seniai visa tai liaudies sumanya, jis tik įgyvendinės. Pasakodamas apie kanklių gamybą, muzikantas lygino jas su analogiškais latvių, estų muzikos instrumentais. Matydamas, kad lietuviškumas pamažu aplieidžia Lietuvą, J. Telešius brangino iš senovės paveldėtas dvasinės kultūros vertėbes. Kadangi muzikantas turėjo neribotą fantaziją, trūkstamas žinias papildydavo savo mintimis, ištarmėmis. Pavyzdžiui, kad kanklės – tai „vaistas nuo šiuolaikinj pasauli užgulančio kurtumo.“ Visą gyvenimą dirbęs triukšmingą darbą muzikantas pasakojo: „Pareinu po darbo – skauda galvą, laikrodis, rodosi, stovi – negirdžiu tikscėjimo. Paimu kankles, pagroju, tuomet jau galiu derinti. Jau girdžiu ir kaip laikrodis tiksi“. Pasak J. Telešiaus, kankles senovės lietuviai sukūrė tylaus balso tam, kad, garbinant dievą Perkūną, jų neigirstų svetimšaliai. Anot jo, garsios muzikos ir nereikėjo, juk senovės lietuviai labai gerai girdėjo. Savo autobiografijoje kanklininkas rašo: „Buvau girdėjės, kad lietuviai pritaikė muzikos instrumentą tylaus balso todėl, kad garbinant visagalį Perkūną miškuose priešai nerastų amžinosios ugnies, (...) aš manau, jie prieš nebijojo, nes medžiojo su rago balsais, bet matydami priešą metalo žvangančiais šarvais numatė ateiti į josios dabartinių triukšmą, tad ir padarė tylias kankles, kad jų balsuose lietuviai pailsėtų, ne-apkurstų, kad girdėtų mažo šaltinėlio čiurlenimą, drebulės lapelias krintančius rasos lašelius“. „Lietuviai girdėjo netgi kaip „žiedas ir lapelis ant šakelės kraunas“, – dažnai cituodavo J. Telešius A. Baranauską.

Išvados

Kanklininko J. Telešiaus kūryba paremta tradiciniu lietuvių kankliavimu. Jo kūryboje ryškiau negu etninėje muzikoje pasireiškia muzikanto individualumas. Kanklininkui neužteko tradicinių kanklių realizuoti savo muzikiniams sumanytiams, kuriuos salygojo aplinka, muzikanto poreikiai bei platesnis negu iprasta liaudies muzikantui muzikinis mastymas. Modifikuodamas kankles bei skambindamas, J. Telešius nepakeičė pagrindinių elementų – kanklių konstrukcijos, repertuario, liaudies kūrinių melodikos bei ritmikos. Pasitelkdamas etninei bei akademinei muzikai būdingas menines priemones, kanklininkas pagyvino savo skambintus kūrinius, suteikė jiems daugiau atspalvių, siekė geriau perteikti kūrinio charakterį, repertuarą papildė savo kūriniais, išreiškiančiais išpūdžius, emocijas, kurių neaprēpia etninė muzika (nostalgija vaikystei, pracičiai ir kt.), apdainavo kai kuriuos savo gyvenimo įvykius.

Muzikantas sąmoningai visomis išgalėmis stengėsi puose-

lėti kanklių muziką, lietuvių tradicinę kultūrą. Matydamas, kad etninė muzika Lietuvos kaime nesugražinamai eina užmarštin, kanklininkas stengėsi prikelti ją naujam gyvenimui, padaryti įdomią ir suprantamą jo klausytojui – XX a. vidurio Lietuvos kaimo žmogui. Vertos dėmesio J. Telešiaus nuoseklilos pastangos sukurti švelnų, minkštą kanklių skambesį. Kanklininkas patobulino jau anksčiau žinotą kankliavimą pirštais (nagais), skambino labai techniškai, kartais net virtuoškai, todėl jo kūryba turėtų būti pastebėta šių dienų kanklininkų mėgejų bei profesionalų. J. Telešiaus kūryba suteikia akstiną gal kam nors neįprastam, paryškintomis spalvomis nuspalviniam, tačiau neiškreiptam, nepradarusiam lietuviškumo mūsų liaudies muzikos atlikimui bei interpretavimui.

LITERATŪRA

- Alenskas V. Pranas Puskunigis ir Skriaudžių kanklininkai. - Klaipėda, 1990.
 Apanavičius R., Alenskas V., Palubinskienė V., Virbašius E., Visockaitė N. Senosios kanklės ir kankliavimas. - Vilnius. T.1 - 1990, t.2 - 1994.
 Apanavičius R. Liaudies muzikos instrumentai ir instrumentinė muzika: tyrimo objektas // Liaudies kūryba III. - Vilnius, 1991. - P.48-57.
 Apanavičius R. Etninė muzika (teorijos klausimai) // Darbai ir dienos. - Kaunas, 2001, Nr. 25, p. 7-38.
 Baika A. Kaimo armonikos. - Vilnius, 1994.
 Baltrėnienė M., Apanavičius R. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. - Vilnius, 1991.
 Baltrėnienė M. Etninio kankliavimo šaknų beieškant // Liaudies kultūra. - 1996, Nr. 3, p. 23-27.
 Jakubėnas V. Lietuvių muzika per 20 nepriklausomybės metų // Lietuva 1918 – 1938. – Kaunas, 1990. - P. 237-258.
 Juodelė P. Skamba kankliai. - Vilnius, 1994.
 Masteikaitė A. Juozas Telešius – kanklininkas iš Alvito / Lietuvos konservatorija. Kultūros fakultetas, Liaudies muzikos katedros filialas prie Lietuvos tautinės muzikos muziejaus. Kursinis darbas. - Kaunas, 1990.
 Palubinskienė V. Tradicinis kankliavimas. Istorija, metodika, repertuaras. - Vilnius, 2001.
 Palubinskienė V. Lietuvių kanklių repertuaras // Darbai ir dienos. - Kaunas, Nr. 25, 2001, p.189-208.
 Pranas Stepulis / Sudarė ir parengė A. Vyžintas. - Vilnius, 2003.
 Stepulis P. Kanklės. - Vilnius, 1955.
 Žadeika V. Mūsų muzika // Pirmasis Neprisklausomas Lietuvos dešimtmatis 1918 – 1928. - Kaunas, 1990. - P. 367-371.

The lonely kanklės player Juozas Telešius

Laura GEDUTYTĖ-LUKENSKIENĖ

On the one hand the kanklės player Juozas Telešius' creation can be regarded as traditional, on the other hand it shows its distinct individuality conditioned by a wider musical thinking as compared with that of an ordinary folk musician. The player's traditional repertoire is enriched with his own musical compositions expressing impressions and emotions (the nostalgia for his childhood, his past etc.) that go beyond the boundaries of ethnic music. The kanklės player's efforts to enliven the kanklės and the playing on the kanklės deserve much respect.

P. Stulgos lietuvių tautinės muzikos muziejus,
 L. Zamenhofo g. 12, LT 44287 Kaunas,
 el. p. kaunomuzik@takas.lt

Gauta 2005 03 01, įteikta spaudai 2006 03 10

Naminio alaus gamyba ir vartojimas Šimonių apylinkėje

XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje

Reda KAVALIAUSKAITĖ, Tomas SUTKAITIS

Straipsnio objektas – naminis alus, jo gamybos procesas ir vartojimas. Tikslas – analizuojant, lyginant ir apibendrinant sukauptą medžiagą aprašyti Šimonių apylinkės (Kupiškio r.) naminio alaus gamybos bei vartojimo savitumus. Metodai – analizės, lyginamasis. Išvados – naminio alaus gamyba beveik nesiskyrė nuo kitų Šiaurės Lietuvos (naminio alaus regiono) naminio alaus gamybos būdų. Tuo pačiu pasakytina, jog naminio alaus gamyba Šimonių apylinkėje žymi galimą „naminio alaus rajono/regiono” pietrytinę ribą.

Alaus gamybos temos aktualumas yra akivaizdus – be siekio papildyti ir praplėsti etnografinių rinkinių kiekį (ekspedicijos metu surinktą etnografinę medžiagą, materialinės kultūros dalykus ar pan.), ji gali pasitarnauti sprendžiant ne tik bendras kultūrines ar tradicijų kaitos problemas, bet ir ieškant atsakymo į kai kuriuos istorijos ir jos mokslo šakų klausimus.

Straipsnio pagrindą sudaro ekspedicijos medžiaga. Darbe panaudoti Šimonių apylinkėje (Daukū, Šernupio, Migonių, Gaigalių, Rozalimo kaimuose) surinkti duomenys. Apklausti žymiausi Šimonių apylinkės aludariai. Daugelis jų gimę XX a. 3–4 dešimtmečiu. Vyriausias – Liudvikas Triznickas iš Gaigalių kaimo, gimęs 1913 m., o jauniausias – Bronius Kunčys iš Migonių kaimo, gimęs 1940 m.

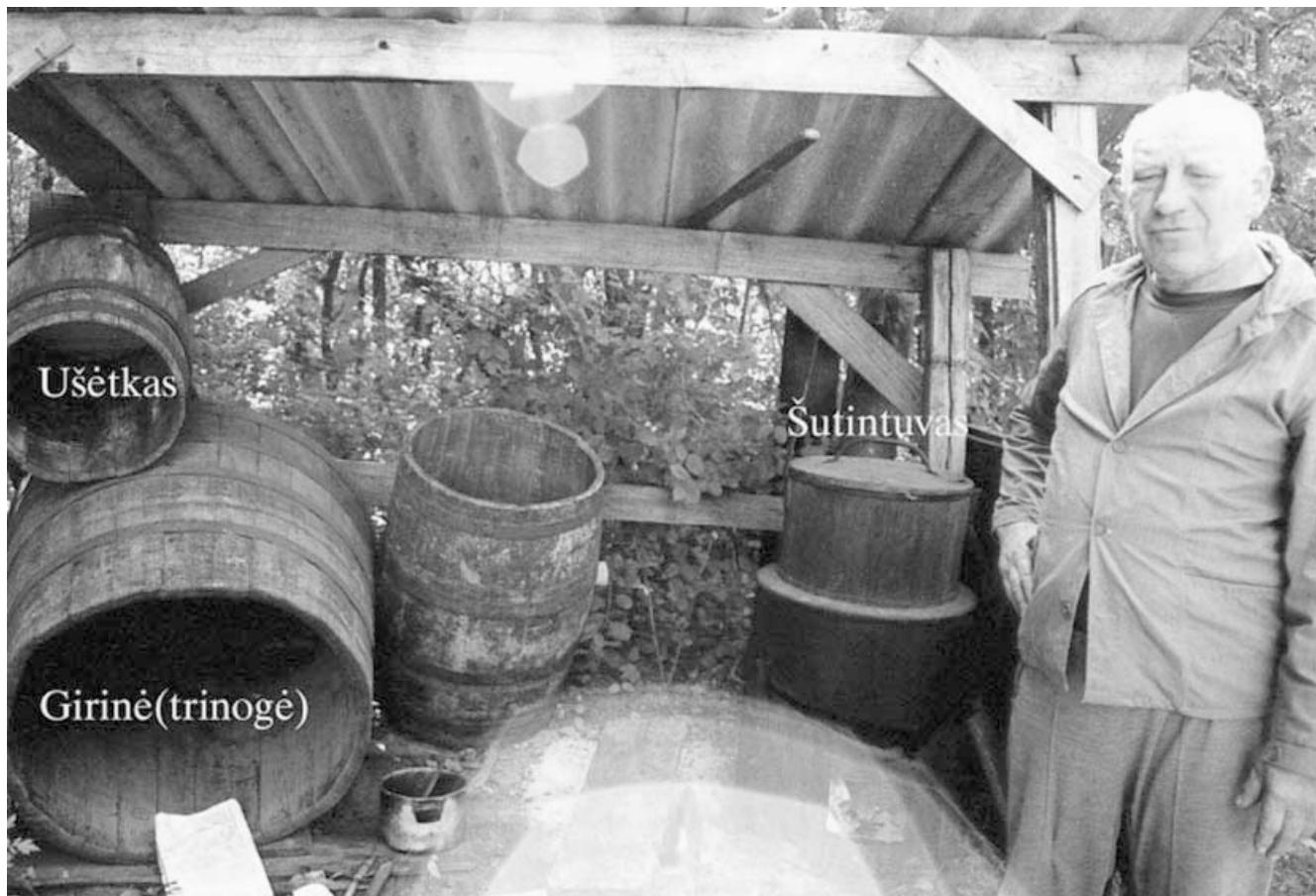
Šimonių apylinkės aludarystės tyrimas papildo jau anksčiau publikuotus panašaus pobūdžio straipsnius alaus gamybos bei vaišių klausimais kituose rajonuose ir apylinkėse, tačiau kol kas nepretenduoja į išsamų tyrimą. Bėgant laikui ekspedicijose surinkta ir publikuota medžiaga sensta: kas buvo būdinga XX a. 7–8 dešimtmečiui, XXI a. pradžioje esanti dar labiau ar ir visai sunykę, tad panašaus pobūdžio tyrimus vis reikia papildyti naujais duomenimis.

Alaus gamybos procesas ir vartojimas dar 1935 m. detailiai ir vaizdžiai buvo apibūdinti Vinco Vaitekūno. Pagal anketas jo surinkta medžiaga apima Panevėžio, Utenos, Šiaulių, Tauragės apskritis.¹ Vis dėlto duomenų iš Šimonių apylinkės nurodytame straipsnyje neaptinkame. Surinktą medžiagą kruopščiau imta sisteminti ir publikuoti kur kas vėliau. 1975 m. Juozas Petrus aprašė Salamiesčio (Kupiškio r.) apylinkės alaus gamybos ypatumus. Šiame straipsnyje menkai teužsiminta apie alaus vartojimą.² XX a. 8–9 dešimtmečiams priskirtini Viktoro Dagio darbai apie įvairių Lie-

tuvos regionų aludarystę.³ Trijuose darbuose glaustai aprašyti alaus gamybos būdai ir vartojimas apima: Joniškio (1980 m. publikacija), Joniškėlio (Pasvalio r.), Panemunėlio (Rokiškio r.), Tauragnų (Utenos r.) (visi 1981 m. publikacijoje), Pašvitinio (Pakruojo r.) apylinkes (1983 m. publikacija). Alaus gamybai ir vartojimui priskirtinas trumpas alaus gamybos Žagarės apylinkėje aprašas 1998 m.⁴, taip pat V. Dago straipsnis, nušviečiantis padėtį Žiobiškio apylinkėje.⁵ Yra išleista ir taikomojo pobūdžio knygelių bei kitų su alaus gamyba susijusių straipsnių, kuriais daugiau siekiama gaivinti senąją aludarystę.

Alus: gamybos ypatumai, vartojimas

Šimonių apylinkėjeina į „naminio alaus regioną”. Šio termino prasmę pabandyseme paaiškinti per Sekmines ir Sambarių paprotį. Sekminės prisiminė tik vienas iš ekspedicijos metu apklaustų pateikėjų. Tai 1913 m. gimęs Liudvikas Triznickas iš Gaigalių kaimo. Per Sekmines „gaspadinė pyrogų pakepdavo, sviestą susukdavo, tai grietienės, prāsko sūrio, mėsos išvirdavo, duodavo va. O kai atjoja namo visi (iš ganyklos), tai cinam aptaisom karves, ant ragų uždedam vainikėlių, vosilkų, būdavo”.⁶ Sekminėm būtinai darydavo alų. Kiti pateikėjai tegirdėję tik tiek, kad buvo rengiami „piemenų baliai”, tačiau kokių nors konkretesnių žinių tuo klausimu negalėjo pateikti. Trumpai apžvelkime, kokios Sekminės būdavo dar prieš gerą pusamžį. „Kupiškėnuos Sekminių naktį, kai piemenys miega, mergos išgena karves, pas jas susirenka bernai ir prie degančio laužo visą naktį dainuoja, šoka, groja, vainikus pina, vaišinas šeimininkų duotais sūriais, sviestu, varške ir bernų atsinešta degtine, linksminas, vestuves vaidina”.⁷ Tame pat leidinyje paliudijamas ir Sekminių šventės nykimas: „Kaimams išsiskirčius viensėdžiais, šis paprotys baigia nykti. Dar karvės puošiamos, dovanų gaunama, bet piemenų balių jau neberengiama”.⁸ Iškilo klausimas, kodėl pateikėjai, paklausti, kokiom progom darydavo alų, pirmiausia prisimindavo Sekmines, tuo tarpu apie pocias Sekminės mažai ką tegalėdavo pasakyti. Sekminės etnografinėje literatūroje siejamos su Sambariais. Vienas iš Sambarių šventės akcentų – sudėtinis alus, supiltas iš kelių ūkininkų sudėtų mičių, ir jo aukojimas dievybėms. Seniausi rašytiniai duomenys apie Sambarius yra iš XVI a. Panašiai yra minimas ir vaišinimasis paruge (kaip žinia, „rugelių

Broniaus Kunčio rakandai alui gaminti. Migonių k., Šimonų apyl., Kupiškio r. 2003 m.

lankymo” būta ir Kupiškio krašte⁹). Kaip pastebėta, bėgant laikui papročiai suaugusiesiems nebetenka reikšmės ir percinia jaunimo žinion, taip buvo ir ši kartą. Žinomi jaunimo kelti „piemenų baliai”. Benykstančios *Sambarių* šventės aprašą 1935 m. pateikė Vincas Vaitekūnas.¹⁰ Tieki *Sambariai*, tiek *vaišinimasis parugeje*, tiek *piemenų baliai* daugiau būdingi Šiaurės Lietuvai, nors iš ankstesnių šaltinių galima spręsti, jog pažinti ir kitose Lietuvos vietovėse. Pagal Žilvyčio Šaknio sudarytų šių švenčių paplitimo žemėlapį, Kupiškio rajoną įvardytume kaip pietrytinę paplitimo ribą, patį jos kraštą. Apvainikavus karves piemenys iš šeimininkų rinkdavo maisto produktus ir keldavo vaišes, Kupiškio krašte vadintas *melstuvėmis*.¹¹ Gal dėl to Sekminės šiame krašte nebuvo labai paplitę, jeigu jų ir būta, tai jos bus sunykę greičiau nei kituose *Sambarių* arealo regionuose. Mums ši žinutė svarbi ir kitu požiūriu. Žilvytis Šaknys pastebi, jog „sudėtinio alaus gėrimo papročio paplitimo teritorija maždaug sutampa su dabartinėje Lietuvos Respublikoje esančia Žiemgalos istorine riba” (remtasi Ilonos Vaškevičiūtės sudarytu žemėlapiu).¹² Istorinėje literatūroje bėgant amžiams Žiemgalos teritorijos ribos kito. Trūkstant tyrimų medžiagos Žiemgalos sienos sunkiai nustatomos. Vakarine riba laikoma Venta, pietinė riba įėjo šiauriniu dabartinio Panevėžio rajono pakraščiu, gal šiek tiek kliudė Radviliškio rajoną, apėmė šiaurinę Šiaulių rajono dalį iki pat miesto ribos. I vakarus nuo

Šiaulių riba kyla į šiaurę ir siekia Kuršėnų miestą, pietvakarinė riba vedama iki Pavirytės kapyno ir toliau kyla Ventos upė. Šiaurėje ir šiaurės rytuose žiemgaliai (arba žemgaliai) siekė Rygos išanką ir Dauguvos upę. Rytinė Žiemgalos riba nėra aiški. Pagal nusistovėjusią tradiciją, ja laikoma Mūšos upė bei teritorija, esanti dešiniajame Mūšos krante. Šiek tiek į pietryčius – Pyvesos upelis.¹³ Žiemgalų kaimynai rytuose buvo sėliai. Sėlių teritorija Lietuvoje siekė Lėvens ir Šventosios aukštupius.¹⁴ Kupiškio ir Stirniškių (Kupiškio r.) piliakalniai priskiriami sėliams, tad Šimonis, atrodo, galima būtų priskirti Sélos žemei. Apie sėlius nėra žinoma daug, tačiau paminėtina tai, jog VI–VII a. sėlių žemė ištuštėjo ir liko mažai apgyvendinta net iki XIV a. pabaigos.¹⁵ Šimonys šiuo atžvilgiu atsidurtų Žiemgalos ir Sélos žemės sankirtoj, jų paribyje, kurios nors vienos iš jų pasienyje. Tai paliudytų ir garsioji Šimonų giria, kuri gali būti didžiųjų miškų, skyruisių gentis (dar vadinančios tarpgentinėmis dykromis – negyvenamomis teritorijomis, apaugsiomis miškais), likutis. Tą pat paribį žymėtų ir Šepetos pelkė (plačiau apie tarpgentines dykras žr.¹⁶). Be abejo, *Sambarių* ištakos gilesnės nei praėjė keli šimtmečiai. Tas pat pasakytina ne tik apie *Sambarius*, bet ir apie naminio alaus gamybos paplitimą. Naminio alaus regionu laikytina Šiaurės Lietuva. Regiono židinys, atrodo, yra Pasvalio, Biržų, Joniškio rajonai. Nuo šių rajonų naminio alaus gamyba į visas pusēs silpnėja ir

daugiausia apima Šiaulių, Utenos, Kupiškio, Panevėžio rajonus. Visuose kituose rajonuose naminio alaus gamyba ne-laikta tradicija. Kai kur alum laikyta paprasčiausia obuolių gira, o kai kur iš cukrinių runkelių daromas gérimas vadinas „alum”. „Alus” iš cukrinių runkelių žinomas ir Šimonių apylinkėj – Daukų kaime. Tikrū Šimonių aludarių toks „alus” vadintas „gorgeliu”. Taigi alaus paplitimo arealas sutampa su Žiemgalos riba, nes buvusiose Sélos žemėse šis reiškinys jau ima silpnėti.

Šimonyse naminis alus buvo pagrindinis vaišių gérimas, o jo gamyba žinoma vos ne kiekvienoje sodyboje. Kickvienas aludaris turėjo savitą gamybos niuansą. Apylinkėje būta kelių garsesnių aludarių „profesionalų”, kurie alų darydavo labai dažnai ir buvo gerai įvaldė amatą. Nuo paprastų aludarių jie skyrėsi tuo, jog turėdavo netgi specialius įrenginius salykliui džiovinti, misai šaldyti ir pan. Šimonių apylinkėje tokie aludarystės žinovai yra: Liudvikas Triznickas iš Gaigalių, Antanas Barkauskas iš Rozalimo bei Vlada Petrulienė iš Migonių, taip pat garsus buvęs jau miręs aludaris Povilas Buzas iš Juodžiūnų. Alus buvo pagrindinis šimoniškių gérimas ne tik vaišių, bet ir sunkesnių darbų, talkų metu (šienapjūtė, kūlimas, mėšlavėžis). Kai kurie aludariai šio amato išmoko iš tėvo, kiti paveldėjo iš mamos, dar kiti buvo pamokytini apylinkės aludarių.

Gamyba. Salyklas. Salyklas – daiginti miežių grūdai arba juų miltais alui daryti.¹⁷ Beveik visi pateikėjai pačiais geriausiais alui gaminti nurodo šešiacilius miežius. Motyvuota įvairiai – daugiau alaus išeina ir jis esti skanesnis. Kuomet grūdas smulkesnis, tuomet būna „daugiau salios”. „Iš kiekvieno šeši branduliukai. Kai bus du branduliukai, tai bus mažiau salios, nu daigelių tū“.¹⁸ Nors salyklas darytas ir iš dvieilių miežių. Retai, tačiau pateikėjai mini dėjus ir kviečių: „Kai dabar visokių veislių, o seniau nebuvoto tū visokių veislių. Nu ir kviečių kad inmaišom pusį arba kad daugiau, tai labai skanus, tirštas, net kaip syrupas.“¹⁹ Miežiai salykliui mirkyti nevienodai. Vienas būdas – priplylus vandens iš šulinio mirkyti kubile ar kokiam kitam inde pusantros paros. Kiti mirkė „gerą parą“ tekančiame vandenye – išsiplauta grūdas, lieka švarus, grazus. Išmirkės būdavo laikomas tada, kai pačius grūdą susispaudavo. Išmirkytus grūdus tiesiog papildavo ant grindų arba į tam reikalui sukaltą dėžę. Tačiau daiginant grūdus dėžėje galėjo iš-

veisti grybelis, tuomet alaus iš tokio suplēkusio salyklo jau nebepadarysi. Daiginta ir ant kluono durų. Senesni pateikėjai nurodo daiginus ant gryčios grindų patiesto ruginių šiaudų kūlio. Papildavo įvairiai – vieni storai, plaštakos storumo sluoksniu, kiti nestorai – „va taip per tris pirštus, kad ant kokio cymanto, kad neužkaist, kai dygsta. Jeigu selyklas užkaito, pradeda kaist, šunta, tada alaus nepadarysi“.²⁰ Apdengdavo skuduru, kurį kiekvieną dieną reikėjo sudrėkint. Drékino palaistydamis daiginimui temperatūra yra 15–20 laipsnių. Vasarą daigindavo lauke. Dygavo 7–8 dienas, kol pasirodydavo daigas. Ar sudygės, spresdavo pagal daigą – jei daigas tiktais truputį išlindės, bet nežalsvas ar tuo labiau žalias, tuomet jau laikas džiovinti. Išlindus daigui šaknys jau būna gerokai sužėlę ir grūdai su kibę tarpusavyje, tada juos reikia išdraskyt, iškendent ir džiovinti šiltoje krosnyje. Džiovinta ir specialioj džiovykloj, taip pat lauke, pavėsyje, „ant vėjo“, kad prapūstų. Saulėkaitoje džiovinta ne visada, kadangi saulė „ištraukia kažkaip alaus tū soliu, ne taip gerai ant saulės. Bet seniau tai ant saulės, o kaip dabar tai elektros, visko yr, tai visaip“.²¹ Džiovinant pečiuj salyklas kai kada dar paskrudinamas, tada išeina didesnė „salia“ ir geresnė spalva. Kai sudžiūsta, reikia nuvalytai daigelius, nukapot „rėčkelėj“ arba nugrūst siurėjančiame į dugnā kubile – „pasidarai tokią kuoką, kaip vadinamą, ir su ta kuoka pagrūdi ir nusigrūda, būna švarūs švarūs. Per sytą perleidi, tai tada nusivalo jie, būna švarūs, plikas grūdas. Galima ir su tais daigais malt, bet kam tū priemaišų, jeigu galima be priemaišų. Su elektros varikliuku greit juos nutrina,

Liudviko Triznicko džiovykla salykliui. Gaigalių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. 2003 m.

Liudvikas Triznickas savo sodyboje prie apynojo.
Gaigalių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. 2003 m.

nuvalo, nupučia ventiliatorius”.²² Kiti šaknelių nenutrindavo, mal-davo „su viskuo”. Maldavo savo girnom arba malūne. Geriausia mali savo girnom arba malūnuose, malančiuose „velenais su dantais”, kurie grūdą traiško (suspaudo). Sovietinių laikų malūnai, pasak pateikėjų, nelabai gerai sumaldavo. Grūdas būdavo sukupojamas ir salyklas pasidarydavo trapus, bemalant išdulkėdavo („būdavo daug miltų”). Malti reikia kuo rupiau, smulkiai sumaltas salyklas gali „užklijuoti trinogę”. Geras salyklas – geras alus: „Pirmiausia išsiderėdavau, kad duokit man salyklo gėro. Jeigu salyklas blogas, ir man, kaip prastai sakant, užteršia rankų. Pravarinį (bravorinį) salyklių pirkit ir duokit. Ne visi moka salyklių padaryt. Pirmiausia pyvoriui reikia mokėti salyklas padaryt. Jeigu salyklo neišdaiginsi,

sušutysi jį ar pėčiuj, arba neišdaiginsi – nepadarysi alaus”.²³ Gamyklinis („fabričnas”) salyklas laikytas geru, tačiau dėl gamyklos nuomonės skyrėsi: Utenoje pirktas – geras, o iš panevėžietiško išeina pobaltis, negražus alus. Sumaltą taip pat vadindavo salyklu arba „salyklo miltais”.

Salinimas. Pradėdami salinti pirmiausia šutintuve užvirindavo vandenį. Salinimui naudodavo minkštą vandenį. Pirmiausia, paėmę récką (indą salinimui), supila reikiama kiekį salyklo, tuomet apacion įpila pusę kibiro šalto vandens, o tada jau pila karštą vandenį. Įpyle karšto vandens išmaišo, kad būtų tokio tirštumo kaip tešla. Viršu apibarsto tais pačiais salykliniais miltais ir leidžia „sūlt” (salti). Réckoj salindavo (saldindavo) vieni tris keturias, kiti šešias septynias valandas, „po dviejų paragauni – būna kaip medus, saldus. Toks ne kaip bičių medus, bet toks vat duonos medus”.²⁴ Susalintas salyklas vadintas *putra*. Kai kurie pateikėjai salinimo metu leisdavę réckon apie dviejų kumščių didumo akmenis, kad salyklas neatšaltų: „Jei jis atšals, tai jis nebesūla, saldumo jeigu nebus, tai stiprumo nebus, nei skonio nebus”. Jeigu salina keturias valandas, tuomet į kiekvieną pusēs centnerio talpos kubilą leidžia po keturis akmenis kas valandą. Akmenys, kaip toliau matysim, atliko ir kitas funkcijas: „Kaip soldai, jeigu gėras salyklas, jis atlieka soldus. Ir teip kaip alų tekini, misa šito, jeigu tik sušlopo biški pirštai, tai va taip sudedi ir sunkiai kėčias, tuoj sulimpa, o jeigu nesūla, tai tadu nevirk nei alaus, nebus nei alaus, nieko”.²⁵ Darydavo dviejų rūšių alų: kada iš salyklo košės padarę kepalus pakepdavo krosnyje arba suleidę įkaitintus akmenis pa-skrudindavo. Akmenų poveikis buvo tas, jog taip alui priduoda saldumo, be to, pasikeisdavo spalva. Tokį alų vadino *keptiniu*. „Keptinį darydavau seniau. Putros primašo, putron akmenis sulaidi ir prisaldai, ir supili puodan, dedi pečiun, tai šitan pečiunjisai skrunda, labai rudas, spalva labai ruda, ir pastovi porą valandų ar tris valandas pečiuj šita karšta putra, ir tada šitų putrų atskiedi ir supili šitan kubilan. Jisai skanus keptinis, spalva labai juoda.”²⁶ Kitas alus – *mieštinis* arba *darytinis*, kada apsalintas salyklas paprasčiausiai atskiedžiamas vandeniu. Keptinis alus skirdavosi tam-sia spalva ir skoniu.

Girinės įrengimas. Girine (arba *trinoge*) Šimonyse vadintas apvalus aukštokas indas, padarytas iš medinių nelenktų šulų. Girinės viduryje (kartais šone) būdavo skylė misai nutekinti. Ją užkišdavo *vole* (vienu galu nusmailinta lazda). Girinę ruošiant alaus tekinimui volę (kartelę) apdėdavo kūlio šiaudais (ruginiiais ar kt.) ir dar per vidurių perrišdavo grižte. Volę įkišus į girinę esančią skylę šiaudus iš apačios atlenkdavo, prieš tai paklojė „drenažą”. Tam reikalui suskaldydavo smulkių pagaliukų, geriausiai lapuočio (drebulės), ir dėdavo kelis jų sluoksnius įvairiai

kryžiuodami, „kad būtų drenažas”. Šiaudai, sulaikydami salyklo košę, atlieka filtro vaidmenį. Kai kada dar dėtas raudonujų (stambiais stiebais) dobilų arba aviečių šakelių su lapais sluoksnis – „kvopas labai skanus”. Dobilai taip pat atlkdavo drenažo funkciją: „Ir taip išsifiltruoja – kaip krištolas, niekaip neperkoši, jokiu kitokiu daiktu”.²⁷ Kiti ant viršaus dar dėdavo nuvirtų arba nenuvirtų apynių spurgus, „kad gižas nepaimtų”, tada tekinant misa truputį karsteli. Taip įruošus girinę (trinogę) krečiamą putra. Vlada Petrulienė ir į sukrėstą girinęn putrą dėjusi akmenis: „Šitų putrų kai supili, tai vėl naujus laidi akmeniukus, raudonus vėl ir uždingi tų kubilių kokiu moršku, tai ti plėpa, verda, garai virsta – užklotas, ir tadu už kokios poros valandų pažiūri, kad jau skystimo viršų nebėr, nusėdž, čia tiktais košė”.²⁸

Tekinimas ir aušinimas. Tuo metu vanduo verda be pertraukos. Po apsalinimojis dedamas antrą kartą ir vėl virinamas. Vanduo tekinimui imamas iš šulinio – kad būtų minkštasis. „Vanduo savaimė atlieka minkštasis – vandenį virini visų laikų. Vandeni virini, išvirini, kalkės nusėda apačioj, taip, kaip arbatų išverdi, tai kalkės lieka apačioj”.²⁹ Turi būt gerai užvirintas, nes kitaip paleidžia vidurius. Ant putros girinėj pilamas tuoju, kaip tik užverda, tuomet viskas išplakama ir palickama dviem valandom susistovėt. Už poros valandų pradedama tekint pakišus po apačia „viedrą” arba „baleiką”, „ir teka tokia ruda, ruda spalva graži”. Ištekintas alus vadintas *misa*. Misa – nuopilas nuo salyklo, nerūgės alus.³⁰ Tekinimui geriausiai tink mediniai indai, tačiau jų neturint tekinama į „viedrus”, „baleikas” (cinkuotas) arba „neržaveikas”. Naudoja emaliuotus kibirus. Nutekintus tuoju pat atšaldoma, kad alus „neperimtų savo rūgšties”, „ba jis aušta ir gali paimt savo rūgštį, tokį gižą”.³¹ Aušinta netoli ese esančiame vandens telkinyje supylus į minėtas talpas arba bidonus (bidonus viela pririša prie lieptelio) arba tiesiog „baleikose” paliekamas lauke aušinti. Liudvikas Triznickas šaldymui naudojo savo pagamintą įrenginį. Tik ištekintas alus leidžiamas į vonią, kurioje buvo išraizgytas piršto storumo vamzdelis (gyvatukas). Gyvatukas sujungtas su žarnomis ir siurbliuku, kuris traukdavo vandenį iš šulinio. Gyvatuku leidžiamas šaltas vanduo aušindavo misą. Pirmojo nutekinimo alus vadintas *pirmoku*. Paprastai iš centnerio išeidavę šeši *pirmoko*, keturi *antroko* ir bent trys kibirai *trečioko* alaus. Kitiems iš 2,5 centnerių – 40–50 kibirų pirmoko silpniesnio arba 20 kibirų stipresnio. Jeigu dėdavę cukraus, išcidavo ir daugiau. Sakoma, kad kuo mažiau pirmoko, tuo jis geresnis (kartu ir stipresnis), „kuo daugiau vandens įpils, tuo bus skystesnis alus”.³² Tuomet ant tos pačios putros vėl pilamas vanduo ir vėl tekinama. Taip kartojoama iki keturių kartų, atitinkamai ir alus vadintas: pirmoku, antroku, trečioku. Trečiokas dar vadintas *gira* ir naudotas dažniausiai darbymečių (šienapjūtės, talkų) metu arba pavalgijus atsigerti, „kai atsigert noris, rūgšteli, žmogus labiau atsigeri” (Bronius Kunčys). Čia reiktų nesumaišyt alaus giros su tikra gira, kuri parauginus kubile daryta iš ruginių miltų. Tokios giros šeimininkė visad turėdavo gamindama kai kuriuos valgijus (šaltibarščius) ir kaip acto pakaitalą. Ketvirtąkart tekinta retai.

Ketvirtą kartą nutekinus būtinai dėdavo cukraus. Visi skirtingo tekinimo alūs raugti atskirai. Nė vienas iš pateikėjų jų nemaišydamas. „Nu kaip, sumaišysi, tai nei šioks, nei tokis alus bus, o pirmokas, kaip sakyt, tas tikras pirmokas tai yra ir skanus, ir turi šiek tiek stiprumo, ir veideliai kaista geriant, ir skanus”.³³

Rauginimas. Rūgimas Šimonij apylinkėje dar vadinas *gyvenimu*, sako, alus ne rūgsta, o gyvena. Raugima, kada misa būna pošaltė (ką tik pamelžtos karvės pieno temperatūra). Paprastai 20–22 °C, „maksimum 25”. Jeigu per karštą užraugsi, bus „gorgelis”: alus pradės virti, pasidarys baltas „kaip ožkos akis”, įgaus aštrumą. Nuo tokio svečiams galvas skaudės – „kai gersi, durnas būsi” „Pijokam šitoksa geresnis. Paduok pijokam, jiems nelabai kenkia. Kokias tris stiklines išgėrei – jau galvon taip, kaip pora šimtų gramų degtinės, trys stiklinės alaus”.³⁴ Rauginimui misa supilama

Ušétkai (kubilių) salinti ir alui rauginti. Ričardo Kirlio rakandai alui gaminti. Sernupio k., Šimonij apyl., Kupiškio r. 2003 m.

„išplautan ušētkan” (kur prieš tai buvo salintas salyklas), ten jis galutinai iki reikiamas temperatūros ataušta. Tuo pačiu metu jau ruošiamos ir mielės. Visas procesas vyksta nenu-trūkdamas, be didesnių atskvėpimų: verdamas vanduo, apyniai, ruošiamos mielės, plaunami reikalingi indai kitai alaus darymo stadijai, tikrinama aušinamos misos temperatūra ir pan. Rauginimui dažniausiai dedamos pirktinės mielės (nau-dojamos kepimui – „pakiukuose”), taip pat ir gamyklinės alaus mielės iš Utenos. Svarbiausia, kad mielės būtų švie-žios. Liudvikas Triznickas nurodo kepimo mieles buvus ne-tinkamomis. Pasak jo, kepimo mielės alų suvirina, būna juo-dà puta: „Jeigu juoda puta papuola, nepili, pamatai – pradeda burbuliukai virt, laidžia šaltą viedrū vandenio vidun. Pili šaltą viedrū vandenio ir inlaidi, pakabini viedrū ir pradeda būt balta puta, ale reikia prižiūrēt, o jeigu neprižiūrēsi, tai nenustatysi”.³⁵ I centnerio talpos ušētką mielių dedama įvai-riai: vieni nurodo dėjus du pakiukus (400 g.), kiti apie kilo-gramą – trys šimtai gramų į pirmoką, panašiai į antroką ir į trečioką. Vlada Petrulienė raugdama dėdavus ir tarkuotų bulvių (sutarkuoji bent dvi), tuomet, pasak jos, buvęs geras rūgimas. Labiausiai paplitęs tokis rauginimo būdas: mielės su nedideliu kiekiu cukraus išstrinamos kokioje lėkštėlėje, tuomet sudedamos į ąsočius ir užpilamos praaususia misa, „ir tada tegu jos rūgsta, tegu dauginasi jos tenai, kunkuliuo-ja, kaip sako, jos „veikia”, dirba jau savo darbą, jau atlieka, kadangi misa saldi, mielės veikia”.³⁶ Mielėms dauginantis ir putai pradėjus „lipti iš užbono” skystis įleidžiamas į misą tiek, kad kaklelis būtų beveik lygai su misos paviršium, kad puta siektų misą. Ašotis pakabinamas pririšus jį virvute prie skersai ušētko ar kubilo viršaus uždėto pagaliuko (tam tikslui ušētkuose paprastai du šulai būna prailginti, kad būtų kaip ausys su skylėm). Rūgstant kubilą reikia apdengti, kad būtų šilta, tačiau per daug šiltai raugint irgi negerai, nes tuomet būna staigus rūgimas. Alų reikia visą laiką stebeti: apa-raugus uždengiamas, kad gautų kvapo, ir maždaug po valandos pusantros, „kada putra pācmē jau per visų”, reikia nudengt. Kitaip alus užverda. Jeigu šaltas, pasak pateikėjų, alus rūgsta gražiai, tuomet kad ir kiek bedėtum cukraus, gal-vos vis tiek neskaudės. „Šaltai rauginu, tai įnešu virandon, tai išaušiu, tai kai šaltai, tai ir skanus alus, spalva yra ir svei-kas, o yra degtukų kiša ir užgensta, tai jis užudengtas, jam dušna ty”.³⁷ Rauginama ne tik minėtam „ušētkę”, tam rei-kalui yra ir mažesnių talpų kubiliukų. Yra ir kitų rauginimo būdų: ištrintos su cukrumi mielės dubenėlyje užpilamos misa, išmaišomas ir pakilus supilama tiesiai į visą alų. Dar vienas būdas – mielės trupinamos virš misos. Nusėdę gabaliu-ka, „pagavę” rūgimą, pradeda kilti į viršų, maišydami visą alų, „tada alus vaikšto”. Rūgsta maždaug parą. Ar išrūgęs, tikrinama tokiu būdu: „paimi nu su puodeliu ar kuo pabrauki, jeigu puta staigiai subėga, tai, reiškia, dar rūgsta, a jeigu pabrauki ir prasiskyri – va kaip takas toks eina, reiškias, skai-tas, jau tvarkoj”.³⁸ Žinomas ir kitas būdas: „Jeigu jau nėra saldus, jau biškį turi tokio čiut čiut rūgštumo ir puta kaip nusėda, ir tada košk”.³⁹ I bačkas pildavo, kada misa yra išrūgus, bet ne parūgus, kad būtų nedidelis rūgimas, kad

paskiau esant spaudimui alų iš bačkų „išpūstų”. Jeigu ne visai išrūgęs, irgi negerai – „išmuš bačkom dugnus”. „Dirbau čia vienoj vietoj alų, laidotuvėm dirbau – „pirmą pada-ryk atskirai”, nu ir supylėm gol penkius kibirus bačkon, pir-ty alus, nuvejau, atejau, sakau, „gelbėkit bačkų – bačka ju-da”. Juda po pirtį, kruta. Sprogs, išlauš malkus, tai greit vy-rai įlėkė – su kranu bačka – nulaidė, kibirų gal putų priėjo kaip pieno putų. Sakau „sudraskis bačkų” – juda ji neliesta. Juda bačka. Būna, ir supléšo bačkas”.⁴⁰

Apyniai. Apynius naudojo savus (augintus prie namų – kultūrinius), taip pat gamyklinius iš Utenos (estis kartesni) bei miškinius. Centneriu salykle – kilogramas apynių, „tokia norma, būna nei per kartus, nei per šleikštus”. Virindavo šutintuve sudėjė į maišiuką. Virinant vandenį kiekvienam nupylimui virintas tas pats maišelis su apyniais, „kad jau iš-eikvot tie apyniai, kad nereikt išmest kartumas laukan”. Arba atskirai nuvirdavo apynius vienu virimu – „atlicka kaip sirupas, toks tamsus, labai kartus” skystimas. Tuomet iš kilogramo apynių gaudavo apie kibirą skystimo, kuri prieš už-raugdami supildavo į alų. Apynys neduodavo alui nurūgt – „jei nedėsi, nurugs, neskanus bus”.

Cukrus, medus ir kiti prieskonai. Cukrus dėtas beveik vi-sų pateikėjų, nors buvo pripažinta, kad be cukraus alus yra sveikesnis. Dėta po stiklinę į bačką, „kad geriau pūstų”. Į pirmoką dėta retai, nebent jei darytas skystesnis alus. Pir-mokas ir taip esti stiprus. Garsus aludaris Liudvikas Triznic-kas į 80 kibirų alaus sakosi kartais dėdavęs apie 50 kilogramų cukraus, nors norma laikė 3 kg į 10 kibirų. Cukraus sa-kosi dėjės dėl smagumo. „Sako, tas bloznesnis, tai jis mažiau gérė, o kur dėta cukraus, stiprumo yra ir jis skanesnis. O tas pirmas tai kaip ir ko trūksta, kaip ir skonio trūktų, net bišķi reikia”.⁴¹ Atskirai dar dėdavęs nuo 200 iki 500 g į kiekvieną bačką (penkių-šešių kibirų talpos) „dėl pūtimo”. Pučia sa-vaitę – „daugiau putų nei alaus”, o paskui jau cukrus „dirba-si alkoholin”. Nors ir dėjės tokį kiekį cukraus, pateikėjas sa-vo alų vadina „sveiku”. Į antroką dėdavo „ant kibiro – dvi stiklines”, trečiokan – kilogramą į kibirą, „tada atsigert ska-nus”. Per didelis cukraus kickis gali sugadinti visą alų: „Vie-nam kieme čia buvo pyvorius, kur mani išmokė, nu tai jis, reiškia, užraugė alų ir išėjo namo, tai apsiliuobt gyvulių ar ko. Tai šeimynkas, jis pagardis alų – pliūpt dar cukraus! Alus ir nustojo rūgt. Padaugino cukraus, alus neberūgsta – pylk un šunio”.⁴²

Medaus taip pat dėta. Jeigu alus daromas parduoti, tai „kai žmogus paprašo, tai vietoj cukraus medų deda”. Da-rant sau medaus deda tada, jeigu turi daug. Idėjus medaus paprastai alaus skonis geresnis. Pasak kai kurių pateikėjų, idėtas cukrus duoda rūgimą, o medus nerūgsta, tik pasaldi-na alų, skonis geresnis: „Jeigu nori, kad būtų skanus, kveptu medum, dėdavau medaus”.⁴³ Nors buvo nuomonė, jog me-duotas alus yra per aitrus, tuomet jo dėta tik labai mažai. Paminėtinės ir spiritas. Nė vienas iš pateikėjų spirito nepil-davęs, tačiau žinojęs kitus pylus: į 10 kibirų bent pusę litro. Palyginti su Utenos rajonu, Šimoniją apylinkės aludariai vi-siškai nededa į alų žirnių – „negerai žirnių”.

Košimas. Alus į bačkas košiamas po paros. Prieš košiant dėl pūtimo ir putos įdedama truputis cukraus. Kartais dėl švarumo košama per sietelį, kad nepatektų koks apynio lapelis ar salyklo miltų nuosėdos. Jeigu rūgstant alui užeina kaimynas, jisai būtinai pavaišinamas: „Ateina kaimynas, dvejuos košiam, po stiklinę išgeriam, receptūrą žiūrim, degustuojam“.⁴⁴ Žiūrima, ar alus stiprus, ar skanus. Degustacija, pasak aludarių, buvo būtina, kadangi prieš duodamas svečiui alų aludaris turi žinot jo skonį, kaip bus vertinamas. Jeigu kartais alus nepavyksta, svečiui visai neduoda – „sarmata“. Gali būt ar rūgimas negeras, ar apgižęs, „savas toks raugas ir viskas, ir nebeskanus. Alus reikia, kad būt labai skoningas“. Koštuvu metu alaus ragaujama sakingai, ir koštuvės į balių nepavirsta, nes kitaip „alus perniek nucitų“. Tačiau koštuvės ne visiems aludariams žinomas, nes kai kuriems nocišrūgęs alus paprasčiausiai nebuvęs skanus: „Iš bačkos reikia, tai tas skaniausias. Turi sunokt, kaip sakā“.⁴⁵ Pastaruoju metu tuščėjant kaimams ir kaimynai vis rečiau užsuka, tad ir berūgstančiu alučiu nėra ką pavaišint.

Rakandai. *Kubilas* (ušētkas) – salyklo salinimui ir rauginimui skirtas centnerio talpos rakandas. Būdavo ir mažesnių ušētkiukų. *Trikojis* – suoliukas su trim kojom girinei pastatyti. *Girinė* (*trinogė*) – alaus tekiniui, apsalinto salyklo košimui naudojamas indas. Šimonių apylinkėje aptinkama dviejų talpų girinių – centnerio ir 2,5 centnerio talpos. *Trinagėmių* (tarm. *trinogė*) ypatybė yra ta, jog jos turi tris prailgintus šulius, vadinamąsių kojas. *Trinogė* pastačius ant žemės patogu pakisti indą tekiniului. Skylė girinėje būdavo apaočioj, kartais viduryje, kartais arčiau krašto. „Tai, matai, vieną galą pakeliai, tai geriau išbėga, kad nelygai biski, į vieną šoną geriau išbėga.“ *Volė* (kartelė) skirta skyliui girinėj užkišti. Volę apdėdavo ruginiais šiaudais ir aprīsdavo tų pat šiaudų grīžte. *Šutintuvas* – metalinis katilas, skirtas virinti vandenį. *Bačkos* (statinės) būna keturių, penkių ir didesnės – aštuonių dešimties kibirų talpos. Taip pat naudotos mažos bačkutės – pusės ar kibiro talpos, dažniausiai skirtos vežtis į svečius. Pas aludarij būdavo bačkų net šimtui kibirų alaus. Paprastai jos su kaneliais, bet buvo ir su volėm. Bačkas dažniausiai pirkdavo iš specialistų, tik vienas kitas pasidarydavo pats. Šulai bačkom pavirinami ir lenkiami suspraudžiant ir uždedant ant viršaus „pasagą“. Arba sustačius būsimos bačkos apšiųsi, viršuje šulai (turi būt išmirkyti) apjuosiami geležiniu lunu ir veržiami, kol susiglaudžia. Šulai – į abu galus siaurėjančios lentelės. Bačkom daryti geriausiai tinkas ažuolas, uosis ar drebulė. Voles geriausia daryt iš lapuočio medžio – liepos, beržo (lankstus – nenuoluš). Rečiau ažuolo bačkos pralcidžia iš galo. Jeigu ažuolas greit suaugęs, tai jis laidus. Prieš košiant alų, jeigu bačka išdžiūvus, reikia mirkyt apie mėnesį. Vestuvėm

Ušētkas (kubilas) salykliui salinti ir alui rauginti. Ričardo Kirlio rakandai alui gaminti. Šernupio k., Šimonių apyl., Kupiškio r. 2003 m.

bačkas skolindavo iš 5–6 kaimynų, turimų nepakakdavo. Pripliušios bačkos beveik nebuvò įmanoma atitaisyti. Naudotos ir nerūdijančio plieno bačkos. *Kaušas* naudojamas maišyti alui. Daromas iš „šulalių“. Laikymui pritvirtinama lazda. Asočiai paprasti, kaip skirti pienui laikyti, arba gražiai dekoruoti.

Vartojimas. Sukoštą alų buvo galima gerti jau kitą dieną, tačiau skaniausias jis būdavo po savaitės. Apskritai, alaus gaminiams trunka tris dienas (be salyklo darymo): viena diena padirbt, kita raugint, trečia sukošt. Alų iš bačkų leisdavo tiesiai į uzboną arba į emaliuotą kibirą. Gerdavo iš stiklinių. Alaus turėdavo pasigaminę visoms šventėms ir darbymečiams. Paminėtinos krikštynos, vestuvės, laidotuvės, iš kalendorinių švenčių – Sekminės (XX a. pirmojoje pusėje), Velykos, Žolinė, Kalėdos, Naujieji Metai, pakermošiai, kermošiai, atlaidai, vardinės ir kt. Iš darbymečių alus gamintas šienapjūtei, rugiapjūtei, kūlimui, mėšlavėžiui, bulviakasiui. Kolūkio laikais taip pat buvo visokių progų. Sakoma, jog geras gaspadorius alaus turėdavęs visuomet – ar šventę, ar

Girinė.

paprasta diena. Paprastą alų gerdavo po valgio, darbo atokvėpių metu, o geresnį (pirmoką) duodavo svečiu ir pasilaikydavo artėjančiai šventei. Alų didesnei šventei užsakydavo pas kokį nors žymesnį aludari. Alus darytas aludario namuose arba reikalingus rakandus nusivežus į vaišių vietą. Pas žymesnius Šimonių apylinkės aludarius užsakyti alaus atvažiuodavo žmonės iš Ukmurgės, iš Žemaitijos ir net iš Latvijos Daugpilio rajono. „Latviai, estai suvažiuoja, kažkokią šventę švenčia, tai čeo kasmet ruskio laikais. Tai ty daug, apie šimtų viedrų padirbi alaus“.⁴⁶ Seniau vestuvėms gaminavado apie 60–70 kibirų alaus. Kaip Šimonių aludariai nustatydavo, kiek reikia alaus pokyliai, šventei? Žmogui paskaičiuodavo apie penkis litrus. Jeigu vyrams – neužtenka. Jeigu moteris su vyru, tai jiem tada abiem kibiro užtenka dviej trim dienom. „Vienam vyru gero viedro reikia. Moterys negeria, vienas mažiau išgeria. Vyrui, jeigu per dvi dienas gert, tai reikia viedro, tai tiek ir dirbt“.⁴⁷ Kolūkis vienais metais derliaus pabaigtuvėms Liudvikui Triznickui buvo užsakęs net 200 kibirų. Vlada Petrulienė prisimena sesers vaikų vestuvėms alaus dariusi iš septynių centnerių. („Abiejų vaikų iškart vestuvės buvės“). Paskutiniaiški metais užsakymu beveik nebepriimama dėl ypač mažo užsakomo alaus kiekio – „Trys viedrai tai nėr iš ko dirbt. Kur ty bovysies, tai tiktais gaiši laikų. Nors kokia dešimt, dvidešimt viedriukų jau mažiausia“.⁴⁸ Bačką alui vežtis, jei užsakovas neturėdavo, duodavo

aludaris, po šventės reikėdavo grąžinti. Jei turėdavo bačkas, reikėdavo pristatyti iki košimo. Atsiskaitydavo pinigais (rubliais, vagnorkom) arba grūdais, dar pagalba prie ūkio darbų. Aludariai, darydami alų ir atsižvelgdami į progą, dažnai reguliuodavo jo stiprumą. Laidotuvėms dirbdavo silpnėsnį, „kad nepradėtų dainuoti“, vestuvėms būdavo visokio alaus, tačiau aludaris, kuris pats pilstydavo alų, reguliuodavo svečių nuotaiką, paduodamas atitinkamai stipresnio ar silpnėsnio alaus. Ne visad ir pats aludaris kviečtas į vaišes. Nuo alaus, priešingai nei nuo degtinės, nuotaika būdavo gera, linksma, „nepasigeri ir pagirių nėra“. „Ant dainų labai eida vo, anksčiau ant dainų. Išgeri alaus ir dainuoji“.⁴⁹ Alaus turėdavo būti tiek, kad pakaktų iki vaišių pabaigos. Jeigu svečias vėluodavo atvykti, jam būdavo skirama pabauda arba „eglutė“, t.y. išgerti tris stiklines iš eilės, „tai jeigu jau stipras, tai jis čia jau beveik dainuot pradeda“.⁵⁰ „Pabaudą – sudeda pinkias arba tris, sudeda dvi, unt viršaus trčių – pavėlavai, tau pabauda. Tai geria alaus, o kaip yra štukorių, tai dar ten išpilia degtinės ir žmogus serga išgėris. Pabaudą išgeria, tai dar, kai nemato, šliūkšteli iš butelio“.⁵¹ Jei aludaris pilstydavo alų, jo prašydavo: „Pyvorai, duok alaus!“. Ant stalų alų su uzbonais nešiodavo „gaspardinės“ – „inpylė stiklinėn – alus su puta.“ Išigérę svečiai tuojo pradėdavo dainuoti, namuose ir lauke šurmulioudavo svečių būreliai. Tarsi išsidalydavo į mažesnes grupeles. Dainas dažniausiai vesdavo balsingesnis žmogus, „giesmininkas“. Pasipildavo įvairiausios kalbos. Seniai nesimatę giminės išsipasakodavo bédas, vargus, naujienas. Kaimynai taip pat turėdavo kalbos apie nesibaigiančius darbus, jų metu iškilusius sunkumus, padiskutuoti, pasidalyti patirtimi alaus gamybos srity, bernai „apie mergas pašnekėti“, jaunimas tuojuo eidavo suktis šokio sūkury, žaisdavo žaidimus, krėsdavo įvairius juokus (geležines akčias ar vežimą ant stogo užkeldavo). Visiems būdavo linksma. Artėjant sutemoms svečiai taip išsivažiuodavo, kad visa sodyba būdavo panaši į burbuliuojantį, šnyptšiantį katilią. Nors dainuodavo daug ir visokių dainų, tačiau dabar teikėjai teprisimena tik tokiai aukštaitiškos tautosakos perlų kaip „Alutų gėriau, gražiai dainavau“ ir kt. nuotrupas. Prisiimenama tik po vieną du stulpelius iš vaišių metu dainuotų dainų, kaip antai:

*Rudas alutis, balta putelė,
Oi graži graži mano mergelė*

arba

*Alau, alau, aš nuo tavi nubalau,
kad būtų arielkėlės, būtų dar geriau.*

Kiti pavyzdžiai:

*Gėriau alutij, namie darytą,
ar samagoną, miške varytą.*

*Alutis, paputis, pagirny buvis,
Nei šioks, nei toks, pats vidutinis.*

Senoviška ir naujoviška bačka. Tomo SUTKAIČIO nuotraukos.

Prie alaus svečiams būdavo atnešama džiovinto sūrio, kartais silkės, „silkės užvalgei, norisi užgert”. Geriant užsveikindavo: „Sveikas būk ir gerk”, atsakydavo: „Sveikata” arba „Nu, sveikatą, išgeriam”, „Nu tai geriam?” – „Geriam”, „Sveikas” – „Į sveikatų”.

Beveik pas kiekvieną iš pateikėjų galima užtikti alaus gaminimo rakandus, sudėtus vienoje ar kitoje patalpoje. Pas vienus tvarkingai, pas kitus išmėtytus po kelias patalpas, dabar jau naudojamus kitiems tikslams. Visa tai liudija, kad alus ten jau seniai bedarytas. Paklausti, kada paskutinį kartą darė alų, atsako įvairiai – vieni nedarė jau 15 metų (paskutinį kartą kolūkio laikais), „mat niekam nereikia – viskų perka”, kiti darė prieš metus („pracitų Žolinį”).

Pateikėjai, atsikėlę iš kitų kraštų, žinojo kitokiu „alaus” gaminimo būdų: „Pridžiovindavo burokų cukrinių ir paskui paskrudina juos, ir paskui verda. Saldus saldus yra, bet jisai paskui turi aitrumo tokio. Verda, paskui deda ir apynių. Baltas, skaidrus”.⁵² Šimonių aludariai tokį „alų” vadino „gorgeliu”. „Gorgeliu” vadintas ir nenusisekęs alus: „Ne, nu tai sveika būdavo alus, kad ir pasigerdavo vyrai. Tai nuo tokio alaus nesirgdavo niekas – išspagiriojo ir vėl sveikas, o kai jau gorgelį padirba... jeigu taip išrūgsta alus, nėr spalvos, baltas toks, kaip ožkos akis”.⁵³ Apie šiuo metu parduotuvėse pardavinėjamą alų tie, kas pasidarydavo savo alaus, yra ne kokios nuomonės. „Dabar tas pats yra tas parduotuvėj „Ledo” alus. Tai va, grynai trečiokas alus. Ir aš labai juokiaus, ir šeiminykei, ir savo giminėm sakau: mes

už trečioką alų tai nieko neimdavom, nu kai kada kam reikia duot, nu tai ką tu? O parduotuvėn jis nesiskiria kainu nuo gero alaus. Vanduo ir biškį apynių dėta – va toks ten alus”.⁵⁴ Dabartinio alaus visai kitoks skonis ir kartu kitoks girtumas. Visas pirktinis alus, pasak pateikėjų, cukruotas, „dar ne vien cukru cukruotas, cukreliu tokiu, kaip vadinas, velniu suprasi tenai. Taigi jis toks aitrus, specifinis toks. Pas mane būdavo gi sveikas alus, o dabar čia gi viskas nuodija žmogų”.⁵⁵

Degtinės ir jos pakaitalų klausimu pateikėjai mažai te-pasisakė. Iš turimų duomenų susidaro vaizdas, kad degtinė apylinkėje nebuvo labai paplitus: „Čia degtinė buvo nelabai paplitus. Kaip sakydavo, kad mūsų kaime nebuvo né vieno gérinčio. Gretimam kaime vienas buvo vyriškis, visada gérė ir mušas”.⁵⁶ Tam įtakos galėjo turėti ir vyskupo Motiejaus Valančiaus skelbta blaivybės idėja. Apylinkių žmonės galėjo paveikti vyskupo apsilankymas Kupiškyje.⁵⁷ Tad tokį skeptišką požiūrį į degtinę, ypač senesnių gyventojų, galima laikyti to apsilankymo rezultatu arba jo (jei turėsime galvoje XX a. pradžią) „aidus”. „Tai va, kai aš dirbau Vabalnyke, tai ten taip – stalas nukrautas degtine ir alaus atneša. Tai degtinę nusiima visų, niekas nebegeria degtinės, a tik alų. Degtinę kai išgeria, tai vat geria ir nugriūna, o nuo alaus toks apdujis visą laiką vaikštai”.⁵⁸ Kolūkio laikais degtinės duodavo kai kurių vaišių metu (vestuvės, laidotuvės). Savoms reikmėms samagonas (naminukė) vis dėlto varyta. „Būdavo, silosų šitų atveža kiaulėm bačka šita,

kiaulėm turėdavom po 50 kibirų, ferma čia būdavo, tai tokį, būdavo, degtinį varydavo".⁵⁹ Tačiau pastebėtina, jog net ir dabartiniu metu, kada sparčiai plinta degtinė ir visokie etilo alkoholio surogatai, alus vertinamas labiau. Ricardas Kirlys nurodo, jog Vabalninko gertas daugiau alus, Šimonių apylinkėje, jo pastebėjimu, mišriai – tiek alus, tiek degtinė. Daugelis pateikėjų net kūlimo pabaigtuvį vaišėse nemini degtinės. „Degtinės vis tiek, degtinė buvo brangi, o šitas nu gal ir ne mada buvo pasigert kaip dabar".⁶⁰ Degtinės pastatydavo vieną kitą butelių, bet ne taip daug, o dabar, pasak pateikėjų, geria, kol pasigeria. Jei nepasigérė, tai nepatenkintas. Tačiau priduria: „Nu matai, seniau gera nuotaika ir žmonės linksmūs, ir arielkos nedaug te-reikia, alų gerdavo, bet kad dabar baliuose alų mažai begeria. Daugumoj arielka, gaiva. Gaiva ir arielka".⁶¹ „... dar kai mano brolis atvažiuodavo, sako, šitos smarvės mes da valiai turim, mum kaimiško alaus, tai negeria, tik alų geria, jeigu naminis alus padarytas skanus. Sako, šitos baltos smarvės tai do valiai jos nusipirksi, jos yr".⁶²

Pridurtina, jog seniau jaunimas ne taip gerdavo kaip dabar. Vakarėlių metu, norėdami „nugert”, turėdavo naminės, tačiau „jei kokią merginą pamatydavo išgėrusią, tai apjuokdavo baisiausiai. Tai dabar gi lygios teisės. Seniau gi nebūdavo taip. Būdavo linksma, šoka, armonika groja. O dabar ir šokiai kitoniški".⁶³ Išgėrusias merginas žiūrėta nepagarbiai. Neaišku, kiek šiam požiūriui susiformuoti padėjo žiniasklaidos, ypač televizijos, įtaka, tačiau šiuo atveju galėtume manyti, kad pateikėja nurodo tik į savo kaimo ir apylinkės jaunimą. Seniau muštynių taip pat reta būdavo: ne tokiais tikslais, pasak pateikėjų, jaunimas susieidavo. Jeigu ir būdavo, tai dažniausiai dėl merginų. „Dėl panų gal mušdavos, kurių pašokino ne tų arba nori pamylėt, tai-gi kai kadu kitas ir mušdavosi".⁶⁴ Palyginti su dabartiniu jaunuimu „seniau buvo linksmesni". „Labai dainuodavo seniau, o dabar kaime tu išgirsk, kad jaunimas dainuotų! O anksčiau, kad kick išgėrė, tai visi taip dainuodavo, labai labai".⁶⁵

Įdomesni nutikimai (pasakoja Vlada Petrulienė):

„Aš mokėjau pati pasidaryt salyklių, esu paskolijus salyklo. Neišėjo vieniem – dirbo, ir „paskolik paskolik salyklo”, nu ir paskolijau to gero salyklo. Man dabar reikia atiduot, sūnui buvo išlaistuvės ar kas. Atidavė salykli – nei spalvos, padirbu, nieko – Baltas kaip ožkos akis. Akmenėlių ty laisk nelaisk. Poėmiau aš, patikrinau. Saujytį pajėmaju, išmirkiau ir padiegiau. Ogi salyklo tik dešimta dalia – miežių priplita, ir viskas.

Miežių paprastų ir, reiškia, atidavė. Kai keli, taip sunkus tas maišas, o salyklas tai lingvas. Jis išdygsta, tai maišų ir aš pakeliu. Jis labai lingvutis, o čia, ko čia taip sunku? Tai va padaryk alų. Pirmiausia pagrindas salyklas. Ar tu moki ar nemoki, be gero salyklo nepadarysi".⁶⁶

„Buvo toks nuotykinis Nociūnuos. Narbučiokas ženijos, tai iš trijų centnerių darė alų ir sumovė baisiausiai. Nuvežė malūnan, sumalė smulkiai – neteka šitas alus. Jėzus Marija, nėr nė kiek alaus, košė pasidirbo, kai bulkas kepi, ir raudok. Ir dar buvo pamočnikas tokis. Kitam kubilan krėtėm, tai kurgi – iš trijų centnerių gol trisdešimt viedrų alaus tepadarėm. Neteka, ir viskas. Reikia labai rupiai sumalt. Viskas raikia žinot.”

Žymesni pateikėjai. Vienas garsesnių Šimonių apylinkės aludarių buvo Liudvikas Triznickas iš Gaigalių kaimo, gimęs 1913 m., alų darės be perstojo 20 metų. Alų gaminti išmoko pats. Užsakymų gaudavo daugiausia iš aplinkinių kaimų, taip pat ir iš kitų rajonų. Dirbdavo Šimonių, Skodinio, Juodpėnų ir kitiems kolūkiams, įvairiomis progomis: šventėms, pabaigtuvėms ir t.t. Dirbdavo per savaitę po vieną kartą, o kartais tekdayo dirbtis ir tris keturis. Dėl užsakymų gausumo turėjės specialią knygą, kur užrašydavo visus norinčius. Kartais vienukart tekdayo dirbt penkiolikai žmonių – „vienam trijų, kitam dešimt viedrų”. „Jeigu prisirenka, kuriem reikia lig 50 viedrų, tai iš dviejų maišelių padirbu mažiau, o jeigu reikia 100 viedrų, tai dirbi iš daugiau, net iki trijų centnerių. Nu susirašai, kuriem reikia, mašinų grūdų atavežė ir padirbk jiems.” Yra tekė padirbt ir 200 kibirų (kolūkio rugiapijūtės pabaigtuvėms). Aludaris vaišių metu mokejo alum reguliuoti svečių nuotaiką „Ir aš dalyvaudavau baliuj, ir alų prilaisdavau, ir pildavau, tai žinai, katro kur pilt. Šito ipilt prastojo, kur be cukraus – gers, jiem nepakenkia, a kai užlaidi šito pirmesnio ir su cukrum, tai tada tuo pakelia (nuotaiką)”. Liudvikas Triznickas buvo gana gerai išvystęs „alaus pramonę”. Skirtingai nei kiti aludariai, gamybai naujojo paties dirbtus netradicinius įrengimus. Aprašysime kai kuriuos iš jų.

Džiovykla. Džiovykla – skardinis, apie 3x4 m apimties pastatėlis. Jis stovėjo šalia tvarto, prie vandens telkinio. Pastatėlio viduryje iš šonų sukrauta plytų eilės, ant kurių buvo klojamos grotelės. Apačioje buvo įtaisytais radiatorius, į kurį ventiliatorius pūsdavo orą. „Radiatorius visas apvytiotas drateliu. Dabar yra daug geresnių, nu tai šitų palaidi, tų injungi radiatorių – raudonos tos vielos, o tas ventiliatorius pučia per tas vielas, sytas su skylutėm, o džiovykloj sandaru – oras neišeina kur, tik per tas groteles in salyklių ir išdžiovina salyklių. Per tris valandas išdžiovinsi, mažiau inpilsi, greičiau išdžius, jei storai – ilgiau.” Elektra tiek radiatoriui, tiek ventiliatoriui naudota iš kolūkio. Po žeme nutiesto kabelio ilgis apie 100 metrų. Sandėly jungdavo tiesiai prie dėžutės. Kolūkio elektros naudojimas nebuvo skaitomas vogimu, kadangi „visiems reikdavo alaus”. Skolą atskaitydavo ūkis. Kolūkio pirmininkui alus mažiau kainuodavo.

Alaus šaldymo vonia. Ištékintam alui Liudvikas Triznickas turėjo specialų įrenginį. I 200 litrų talpos vonią įstatytas suvytas piršto storumo vamzdelis (gyvatukas), sujungtas su gumine žarna, kuri prijungta prie siurbliuko, pum-

puojančio iš šulinio vandenį. Šaltas vanduo, perėjęs gyvątuką, buvo leidžiamas tiesiai į šutintuvą ir kaitinamas užpylimui ar kitiems reikalams. Vienu kart supildavo apie 10 kibirų nutekintos misos.

Pečius vandeniu šutintuve kaitinti. Pečius sumūrytas iš šamotinių plytų rišant moliiu. Jame įmūrytas metalinis šutintuvas, iš kurio padarytas išėjimas (kranas). Užvirus vandeniu prie krano maudavo žarną ir leisdavo kubilius ar kur kitur.

Liudvikas Triznickas buvo vienas iš dideliais kiekiais alų gaminančių aludarių. Dėl senatvės alaus dabar jau nebedaro.

Išvados

1. Alus Šimonių apylinkėje prisimenamas kaip pagrindinė sudedamoji vaišių dalis. Jis priskirtinas prie tradiciinių Šimonių apylinkės gérimu (pietrytinė „naminio alaus regiono“ dalis).

2. Alaus gamyba Šimonių apylinkėje buvo gerai išvystyta ir gaji iki pat XX a. pabaigos.

3. Šimonių apylinkės aludariai savo amatu garsėjo ir kaimyninėje Latvijoje bei Žemaitijoje.

4. Kai kurie ūkininkai dar ir dabar tebedaro alų, tačiau jau tik savo reikmėms. Pagal užsakymus jie nebedirba.

5. Plisdamas gamyklinis alus beveik visiškai pakeitė naminių. Vis dėlto buvę aludariai, pažinę alaus gamybos ir skonio niuansus, nepalankiai žiūri į parduotuvėse pardavinėjamą alų.

6. Daugelis gyventojų dar ir dabar namuoše tebelaiko alaus rakandus, su kuriais nelabai nori išsiskirti.

7. Alų daugiausia darė vyrai, nors būta ir aludarių moterų.

8. Alaus gamybos būdai beveik nesiskyrė nuo kitų Šiaurės Lietuvoje („naminio alaus regione“) žinomų būdų ir beveik nepakito nuo pat XX a. pradžios (žr.⁶⁷), tik iš salykla visai nedėta žirnių, tik vienas pateikėjas nurodė dėjęs kviečių. Netenka kalbėti ir apie rugius ar avižas, kurių dėdavo Kupiškio ir Salamiesčio apylinkių aludariai.⁶⁸

9. Su naujovėmis sietini tam tikri naujoviški įrenginiai alui gaminti (naujo tipo girnos, spec. džiovyklos, vonios ir pan.), taip pat cukraus naudojimas bei medžiagų proporcijų kaita.

10. „Naminio alaus regione“ skiriasi rakandų ir alaus rūšių pavadinimai. Pirmokas kitur dar vadintas *pirmašakiu*, antrokas – *antrašakiu*, trečiokas – *birbalēliu*. Volė vadinta *cviiku* (bačkos dugne) ir *špunka* (bačkos šone). Taip pat jau išnykës rakandas yra *abrë* – gelda misai nutekinti. Ją pakeitė emaliuoti kibirai ir visokios cinkuotos skardos ar nerūdijančio plieno *baleikos* (kitaip – geldos). *Nalyvotis* – indas, skirtas iš katilo semti karštą vandenį. Konstrukcija jis panašus į šimoniečių *kaušą*, o kituose regionuose *kaušu* seniau vadintas į samtį panašus įrankis.⁶⁹ Visai neminimi kryžiokai bačkoms pastatyti.⁷⁰

11. Šimonių apylinkėje mažai težinoma apie koštuvės. Jos nunyko tuštėjant kaimams, kaimynams išsikėlus į miestus, taip pat ir dėl kitų priežasčių.

PATEIKĖJAI:

Liudvikas Triznickas, g. 1913 m., gyv. Gaigalių k.
Elena Sadauskaitė-Kaulakienė, g. 1923 m., gyv. Sokonių k.
Vlada Petrusienė, g. 1924 m., gyv. Migonių k.
Jonas Sabalys, g. 1926 m., gyv. Šernupio k.
Antanas Barkauskas, g. 1931 m., gyv. Rozalimo k.
Ričardas Kirlys, g. 1931 m., gyv. Šernupio k.
Ona Kunčienė, g. 1933 m., gyv. Migonių k.
Bronius Kunčys, g. 1940 m., gyv. Migonių k.
Jonas Tunkevičius, gyv. Daukų k.
Genovaitė Gurkauskienė, g. 1943 m., gyv. Pelyšių k.

NUORODOS:

1. Vaitekūnas V. Alus (Etnografijai škicas) // Gimtasai kraštas. - 1935, Nr. 1, p. 212-222; Nr. 2, p. 276-285.
2. Petrusienė J. Alus // Kraštotyra. - Vilnius, 1975. - P.237-248.
3. Dagys V. Salyklinis alus // Ekonominė ir istorinė-ethnografinė Joniškėlio apylinkės charakteristika. - Vilnius, 1980. - P.67-74; Dagys V. Aludarystė Šiaurės ryty Lietuvoje // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1979 ir 1980 metais. - Vilnius, 1981. - P.36-39; Dagys V. Salyklinis alus Pašvitinio apylinkėje // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1981 ir 1982 metais. - Vilnius, 1983. - P. 81-84.
4. Vaitkus V. Alaus giminimas // Žagarė. - Vilnius, 1998. - P. 714-715.
5. Dagys V. Miežių salyklo alus // Žiobiškis. - Vilnius, 2000. - P. 817-821.
6. VDU EA B. 716. L. Gaigalių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. L. Triznickas, g. 1913. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
7. Ten pat. P. 92.
8. Ten pat. P. 92.
9. Ten pat. P. 92.
10. Vaitekūnas V. Alus (Etnografijai škicas) // Gimtasai kraštas. - 1935, Nr. 2, p.278-279.
11. Šaknys Ž. Sambariai // Žiemgala. - Vilnius, 2000. - P.2-7.
12. Ten pat. P. 4.
13. Vaškevičiūtė I. Žemgaliai V–XII amžiuje // Baltų archeologija. - 1995, Nr. 2(5), p.7.
14. Lietuvos prieistorė. - Vilnius, 1997. - P. 154.
15. Lietuvos istorija iki 1795 metų. - Vilnius, 1998. - P. 36.
16. Žulkus V. Tarpgentinės dykros ir mirusiuju pasaulis baltų pasauležiūroj // Vakarų baltų chronologija ir istorija. - Klaipėda, 1989. - P. 107-115.
17. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. - Vilnius, 1972. - P. 679.
18. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
19. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
20. VDU EA B. 716. L. Rozalimo k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. A. Barkauskas, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
21. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
22. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
23. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
24. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
25. VDU EA B. 716. L. Rozalimo k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. A. Barkauskas, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.

26. VDU EA B. 716. L. Gaigalių k., Šimonių apyl., Kupiškio raj. Inf. L. Triznickas, g. 1913 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
27. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
28. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
29. VDU EA B. 716. L. Rozalimo k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. A. Barkauskas, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
30. Didysis lietuvių kalbos žodynas. - Vilnius, 1972. - P. 405.
31. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
32. VDU EA B. 716. L. Kuosių k., Rokiškio r. Inf. R. Kirlys, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
33. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
34. VDU EA B. 716. L. Gaigalių k., Šimonių apyl., Kupiškio raj. Inf. L. Triznickas, g. 1913 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
35. Ten pat.
36. VDU EA B. 716. L. Kuosių k., Rokiškio r. Inf. R. Kirlys, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
37. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
38. VDU EA B. 716. L. Kuosių k., Rokiškio r. Inf. R. Kirlys, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
39. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
40. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
41. VDU EA B. 716. L. Gaigalių k., Šimonių apyl., Kupiškio raj. Inf. L. Triznickas, g. 1913 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
42. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
43. VDU EA B. 716. L. Gaigalių k., Šimonių apyl., Kupiškio raj. Inf. L. Triznickas, g. 1913 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
44. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
45. VDU EA B. 716. L. Kuosių k., Rokiškio r. Inf. R. Kirlys, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
46. VDU EA B. 716. L. Rozalimo k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. A. Barkauskas, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
47. VDU EA B. 716. L. Gaigalių k., Šimonių apyl., Kupiškio raj. Inf. L. Triznickas, g. 1913 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
48. VDU EA B. 716. L. Rozalimo k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. A. Barkauskas, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
49. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
50. VDU EA B. 716. L. Kuosių k., Rokiškio r. Inf. R. Kirlys, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
51. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
52. VDU EA B. 716. L. Daukų k. Inf. J. Tunkevičius. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
53. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
54. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
55. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. B. Kunčys, g. 1940 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
56. VDU EA B. 716. L. Šernupio k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. J. Sabalys, g. 1926 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
57. Kupiškio kraštas. - Vilnius, 1997. - P. 155-160.
58. VDU EA B. 716. L. Kuosių k., Rokiškio r. Inf. R. Kirlys, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
59. VDU EA B. 716. L. Gaigalių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. L. Triznickas, g. 1913 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
60. VDU EA B. 716. L. Inf. O. Kunčienė, g. 1933 m., kilusi nuo Rokiškio. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
61. VDU EA B. 716. L. Rozalimo k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. A. Barkauskas, g. 1931 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
62. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
63. VDU EA B. 716. L. Pelyšių k., Kupiškio r. Inf. G. Gurkauskienė, g. 1943 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
64. VDU EA B. 716. L. Gaigalių k., Šimonių apyl., Kupiškio r. Inf. L. Triznickas, g. 1913 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
65. VDU EA B. 716. L. Sokonių k., Kupiškio r. Inf. E. Kaulakienė, g. 1923 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
66. VDU EA B. 716. L. Migonių k., Kupiškio r. Inf. V. Petrusienė-Narbutaitė, g. 1924 m. Užr. R. Kavaliauskaitė, T. Sutkaitis, 2003.
67. Vaitekūnas V. Alus (Etnografijai škicas) // Gimtasis kraštas. - 1935, Nr. 1, p. 212-222; Nr. 2, p. 276-285.
68. Petrusienė J. Alus // Kraštotyra. - Vilnius, 1975. - P.238.
69. Vaitekūnas V. Alus (Etnografijai škicas) // Gimtasis kraštas. - 1935, Nr. 1, p. 212-222; Nr. 2, p. 276-285.
70. Ten pat. P. 244.
- VDU EA – Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedros archyvas. B-bylos numeris.

Making and consuming home-brewed ale in the Šimonių district at the end of the 20th c.-beginning of the 21st c.

Reda KAVALIAUSKAITĖ, Tomas SUTKAITIS

Šimonių district which is the part of Kupiškis region is situated in the northern part of Lithuania. This district and neighboring districts are famous for the production of home-brewed ale. The northern part of Lithuania is known in its history as being the homeland of the Žiemgalai and Séliai (5th-12th c.) tribes. The producing home-brewed ale in Šimonių district does not differ much from that in other districts in the northern part of Lithuania. One feature which is exceptionally characteristic of the Šimonių district is that in this area for the process of making malt the hot stones are used. Famous brewers' production reached fair extents in the second half of the 20th c. At that time they were famous even in Latvia. Some of the brewers had unique equipment for the production. The production of home-brewed ale in the Šimonių district was well developed up to the end of the 20th c. Some of the brewers are still making ale but home-brewing was almost replaced by the mass-production of ale.

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio 52, LT-3000 Kaunas,
el. p. tomas_sutk@yahoo.com

Gauta 2004 06 20, įteikta spaudai 2006 03 10

Studentų ir moksleivių požiūrio į etninę kultūrą tyrimas

Rita BIELIAUSKIENĖ

Straipsnio objektas – studentų požiūris į etnines vertėbes. Tyrimo tikslas – išsiaiškinti šiandieninio studento, moksleivio požiūrių į mokykloje, šeimoje, visuomenėje subrandintas etnines vertėbes ir mūsų tautos ateitį. Metodas – apklausos.

Tyrimo imtis: 2004 m. rugsejo mėn. buvo apklausa 50 VPU I kurso (2004 m. pavasarį baigę vidurines mokyklas, gimnazijas) studentų ir 255 Vilniaus Pilaitės bei Martyno Mažvydo vidurinių mokyklų VIII–XI klasinių moksleivių. Išvados pateikiamos straipsnio pabaigoje.

Problemos aktualumas. 1999 m. rugsejo 21 d. paskelbtos Lietuvos Respublikos etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymo preambolėje teigama, kad įstatymas priimamas pripažiant, „kad tik savo etnine kultūra besiremianti tauta gali palaikyti savo visuomenės narių pilietinį brandumą, dalyvauti pasaulio civilizacijoje kaip lygiavertė partnerė, išlaikyti tokiai partnerystei ir bendradarbiavimui būtiną orumą, savarankiškumą ir savitumą“ (1). Kalbėdami apie tautos gyvastį civilizuotame, komunikacijos pažanga besidžiaugiančiame pasaulyje, net kasdienoje pastebime prieštarą tarp tautos savitos dvasinės kūrybos formų reiškimosi būdų ir piliečių siekio būti „pasaulio žmonėmis“, nes modernioje visuomenėje žmogus negali būti pasyvus, inertinis. Tačiau daug kalbėdami apie socializacijos, prevencijos problemas ir pamiršdami dvasinės kultūros postulatus, šiandien dar nepagalvojame apie pasaulio briuseliuose ir sorbonose klaidžiojančio lietuviško žodžio reikšmę mums, mūsų tautai, jos ateičiai. „Europos laukuose vienoji, – / balta avele tu durnoji...“ – rašė Marcelijus Martinaitis. Šiandien problemiška tampa interneto kalba – be nosinių, ilgųjų balsių. Pamaryje lietuvišką reklamą keičia vokiška, o kitoje Lietuvos pusėje – angliska. „Dainų dainelės“ dalyviai kreivodamai žodžius mieliau dainuoja angliskai nei lietuviškai. „Riebūs“ rusiški pasimėgaujant viešai kartojami keiksmažodžiai jau dabar pinasi su nemokškai vartaliojamais angliskais „elementaraus kompiuterinio raštingumo“ pamokose gautais terminais. „O brangi lietuviškoji / Šventa kalba prigimtoji! / Už žemčiūgus tu brangesnė / Ir už viską meilingesnė...“ Ar pagalvojame, ar atsimename? Rimties ir susikaupimo Vėlinių vakarai pakeičiami verslininkų brukamais „helovynais“, o dievaitė Milda nustumama į paiko Valentino trobos kertę.

Dar vis reformuojamos mokyklos dokumentuose formulujami deklaracijomis vadintini jaunimo kultūrinės savimonės ugdymo uždaviniai. O. Tijūnlienė juos taip atskleidžia:

„1. Mokykloje sudaromas sąlygos asmeniui išsiugdyti brandžią kultūrinę savimonę, atskleisti puoselėjant krašto kultūrą, kūrybiškai perimi šios kultūros vertėbes, palaikyti jos tapatumą bei istorinį tēstinumą. Formuojama mokinių nuostata, kad jie yra gimtosios kultūros kūrėjai, atsakingi už jos likimą. 2. Mokyklos veikla grindžiama supratimu, kad kiekvienas asmuo ir kiekviena tauta yra savitos ir neprilygtamos vertybės, kad jų branda priklauso nuo kultūros plėtotės. 3. Asmens tapatumas mokykloje ugdomas per tautos elgesio ir kultūros formas bei būdus, brandinant tautinę savimonę“ (2).

Ne vienas pedagogas puikiai suvokia, kad etninė kultūra – tai tautos doros pamatas, o tautiškumas – tai ir savitas, originalus mąstymas, ir kūrybinė raiška, ir pagarbos kitoms tautoms, jų kalbai, tradicijoms suvokimas, puikios tolerancijos „kitokiam“ pamokos.

Studentų anketoje pirmiausia klausta: kokias žinote, galite padainuoti lietuvių liaudies dainas (klausimas sukėlė ne mažai juoko). Kelias liaudies melodijas atsiminė etnografinį ansamblį lankiusios mergaitės (dvie iš 50). Du studentai buvo lankę muzikos mokyklas, dainuoja VPU chore, todėl paminėjo po vieną harmonizuotą lietuvių liaudies dainą. Besikeičiantis visuomenės gyvenimo stiliumi, aktyvus komercijos išveržimas veikia jauno žmogaus vertybų sistemos formavimosi procesą. Iš studentų atsakymų matyti, kad tai keičia požiūrių ne tik į materialųjį, bet ir į dvasinį paveldą. „Mes esame jau atitrūkę savo mintijimu ir jautimu nuo tos epochos ir nuotaikos, kuri tose dainose iškūnijusi. Juk dabar gyvename elektros, autosunkvežimių, kino ir radijo amžiuje, o senosios mūsų liaudies dainos gimė ir brendo prieš šimtmecius, kai gyvenimas vyko dar kitaip. Kai bernelis kalbino savo mergelę stovėdamas už kiemo vartelių ir klausinėdamas, ar ši nematė jo bero žirgelio“, – dar 1947 m. rašė Jonas Švedas (3), Liaudies ansambliai pradėjės rinkti ir pritaikyti liaudies dainas.

Kur jaunas žmogus susiduria su lietuviškojo mentaliteto pasireiškimu šiandien? Šeimoje, mokykloje, skambančiame eteryje, visuomenei siūlomuose masiniuose renginiuose? Iš studentų atsakymų matyti, kad šeimose arba nebedainuoja (net ir per šventes prie stalo), arba traukiamos šlaugerais tapusios „popsinės“ melodijos. Mokyklose tautinis pakilimas buvo jaučiamas Atgimimo laikotarpiu. Tačiau šiuo metu etninės raiškos formos vyresniems moksleiviams jau

nepatrauklios. I klausimą, kokį meno kolektyvą rinktusi popamokinėje veikloje dabar, studentai atsakė taip: jokio – 23; šokių – 14; vaidybos – 7; dainavimo, bet ne choro – 6.

Kas daro įtaką tokiam pasirinkimui? Baigusieji mokyklas, kuriose meninei moksleivių raiškai skiriama daug dėmesio (neatsisako meno dalykų dėstymo, finansuojami kolektyvų vadovai, išlaikomi pučiamujų orkestrai, renginiai, išvykomis skatinama jų veikla), šiandieniniai studentai paragbiai kalba apie etnines vertėbes. Tačiau didžiausią įtaką jauno žmogaus mentaliteto formavimui turi ne pavienių mokytojų deklaruojami postulatai apie tautos kultūrą. „Tautos kultūra, mokytojų nuomone, – didelis lobynas. Tautinėje kultūroje atispindi tautos pasaulio suvokimo būdas, tautos išmintis, tradicijos, gyvenimo dėsniai. Tautos kultūra – tai neišsenkamas įvairios patirties šaltinis. Sąveikaudami su tautos kultūra mokytojai išgyvena dviasios ramybę, estetinį pasitenkinimą, stiprėja jų doriniai jausmai, formuoja charakterio savybės“ (4). Kur kas svarbiau tai, kad įvairi meninė veikla apskritai mokyklų popamokinėje struktūroje neužima reikšmingos vienos. Todėl jauni žmonės (43 iš 50-ies jau būdami ir studentais) ją traktuoją daugiausia kaip „laisvalaikio praleidimo formą“. I klausimą, „kiek kartą esate buvęs Nacionaliniame operos ir baletų teatre?“ I kurso studentai atsakė taip:

- nė karto – 41,
- vieną kartą – 7,
- kelis kartus vaikystėje – 2.

I klausimą, „kokius žino žymiausius Lietuvos dainininkus?“ atsakė:

- „tris tigrus“ (be pavardžių) – 39,
- Noreiką, Kaniavą – 9,
- Milkevičiūtę – 1,
- Trimakaitę – 1.

Tokių atsakymų priežasčių pabandykime paieškoti mokykloje. Pateikiame Vilniaus Pilaitės ir Martyno Mažvydo vidurinių mokyklų VIII–XI klasių moksleivių anketinės apklausos (255 apklausos) rezultatus:

- lanko būrelį mokykloje – 11
- lanko būrelį ne mokykloje – 20,8
- skaito knygas – 12,9
- žiūri TV – 51,8
- žaidžia kompiuterinius žaidimus, internetas – 14,5
- lanko koncertus, teatrus, parodas – 14,5
- padeda tėvams namų ruošoje – 24,3
- pramogauja (diskotekos, klubai, kavinės) – 49,4
- susitinka su draugais kieme, mieste – 70,6
- sportuoja – 36,1
- kita – 6,3

Kita veikla – vaikšto po parduotuves, nuobodžiauja, keiliauja, važiuoja į kaimą, geria, vairuoja automobilį, be konkretaus reikalalo važinėja po miestą, lanko futbolo varžybas ir panašiai.

Vilniaus moksleivių laisvalaikio leidimo mėgstamiausios vietas (procentais):

namuose	– 5,9
popamokiniuose užsiemimiuose mokykloje	– 0,4
miesto būreliuose, meno mokyklose,	
sporto treniruotėse	– 8,6
interneto kavinėse	– 6,7
klubuose, diskotekose	– 25,1
kieme	– 20
mieste, vaikštinėja	– 3,9

Vilniaus mieste besimokantys moksleiviai etninės kultūros skliaidą patiria tik miesto šventėj metu, nes televizijos laidos apie tai retos (jų moksleiviai ir nežiūri), per radiją liaudies muzika nebeskamba, mokyklose, diskotekose nepraktikuojama. Iš pateiktų duomenų akivaizdu, kad moksleivis, kuris formuoja savą vertibių sistemą, sąlyčiu su etnine kultūra laisvalaikio metu skiria minimalų dėmesį.

Išvados. Išsvadavusio nuo sovietinės (rusiškos) ekspanzijos lietuviškojo etnosociumo laukia nauji identitetui skausmingi išbandymai. Kosmopolitizmas, etnonihilizmas paliečia pačią jautriusią auditoriją – vaikus, jaunimą. Nors suvokiamas, kad etninė kultūra yra tautos būties, išlikimo ir tvirtumo pagrindas, valstybės strategijoje nėra suformuluota pozicija, kuri ne deklaratyviai, bet iš esmės per valstybės finansuojamas kultūros, švietimo įstaigas siektų mūsų etnosu išlaikymo, skliaudos.

Žinant, kad šiuo metu reikšmingiausią vaidmenį etninės kultūros skliaidai turi mieste rengiamos šventės, jų organizatoriai į tai turėtų atkreipti ypatingą dėmesį.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas // Etninė kultūra. - Vilnius, 2001. - P. 5.
2. Tijūnlienė O. Tautinio kultūrinio tapatumo ugdymas mokykloje – mokytojų įsisąmonintas uždavinys // Pedagogika. - 2002, Nr. 60, p. 94.
3. Valstybinis literatūros ir meno archyvas, fondas 137, ap. 1, b. 32, p.9.
4. Tijūnlienė O. Tautinio kultūrinio tapatumo ugdymas mokykloje – mokytojų įsisąmonintas uždavinys // Pedagogika. - 2002, Nr. 60, p. 96.

The research on students' and schoolchildren's attitudes towards ethnic culture

Rita BIELIAUSKIENĖ

Cosmopolitanism, ethnonihilism exert influence upon the most fragile part of society – children and youth. Up to now the positions in the strategy of the state has not been formulated as far as the striving for safeguarding and disseminating the ethnus is concerned. There is no full awareness that ethnic culture is the background of the survival and the strength in the existence of the nation.

Vilniaus pedagoginius universitetas,
Socialinės komunikacijos institutas, Studentų g. 39, Vilnius,
el. p. RitaB@vpu.lt

Gauta 2005 05 03, įteikta spaudai 2006 03 10

Geltonosios rasės etninė muzika

Romualdas APANAVIČIUS

Objekto – geltonosios didžiosios rasės vietinių rasių – mongolidų ir amerikanidų etninė muzika. Tikslas – išnagrinėti šios rasės etninės muzikos savybes ir jų paplitimą Azijoje, Šiaurės ir Pietų Amerikoje, nustatant mongolidų ir amerikanidų muzikos bendrumus ir skirtumus. Metodai – geografinio kartografavimo, komparatyvistinis, sisteminis, retrospekcijos. Rezultatai – iškeliamas ir pagrindžiamas hipotezė, kad didžiosios geltonosios rasės etninė muzika galėjo atsirasti Rytinio rasinio kamieno, kur susidarė ši didžioji rasė, laikais, o mongolidų ir amerikanidų muzikos skirtumai – šių vietinių rasių atsiradimo laikotarpiais.

Ivadas

Nei visos didžiosios geltonosios rasės, nei jos vietinių rasių etninė muzika pasaulio etnomuzikologijos mokslo dar nėra tyrinėta. Gvildenta tik atskirų tautų arba regionų vokalinė ir instrumentinė muzika (1). Apie šios rasės muzikos stilių ir dermes nėra vieningos nuomonės. Daugelio autorių darbuose pateikiama pavyzdžiai liudija apie geltonosios rasės muzikoje vyraujantį vienbalsumą ir pentatoniką, tačiau rasime ir pavyzdžių, kur akivaizdūs daugiabalsumo bei diatonikos požymiai. J. Žordanija, gvildenamas gruzinų ir pasaulio daugiabalsės muzikos sąsajas, daugiabalsumą randa Japonijos šiaurės salose bei pietryčių Azijoje, ypač kalnuotose Vietnamo vietovėse. Japonijoje J. Žordanija daugiabalsumą ižvelgia ainų (kurių kilmė ir šiandien nėra iki galo aiški) muzikoje. Dauguma ainų daugiabalsių dainų, J. Žordanijos teigimu, atliekamos šokant arba kaip rateliai. Ainų daugiabalsė muzika geografiškai izoliuota, randama daugiausia Hokaido saloje (2). Daugiabalsumo elementarių formų J. Žordanija randa ir Vietnamo kalnuotose vietovėse, be to, pastebi, kad nere tai ir jakutų rateliai atliekami dainuojant heterofoniškai, nors ši tradicija dar nėra iki galo ištirta (3).

Visi kiti Azijos regionai, J. Žordanijos nuomone, – vienbalsumo plotai, nors pasitaiko ir vadinojimo solinio daugiabalsumo – gerklinio dainavimo virštoniais (vienas atliekėjas savo balso stygomis išgauna du tris balsus). Solinio daugiabalsumo plotus J. Žordanija apibrėžia vakarinėje Tuvoje, Chakasioje, Altajuje, Šorijoje, vakarinėje Mongolijoje, taip pat pastebi, kad šitaip atlieka ir Uralo tautos baškirai bei kalmukai (4).

Amerikanidų (Šiaurės ir Pietų Amerikos čiabuviu) etninė muzikoje, kitų tyrinėtojų nuomone, vienbalsumo

vyravimas toks pat, kaip ir Azijos mongolidų muzikoje. J. Žordanija daugiabalsumą nustato Šiaurės Amerikos Kalifornijos indėnų, kai kurių irokėzų ir kt. genčių, gyvenančių daugiausia pietvakarių JAV, bei pietų Meksikoje ir Pietų Amerikos Kolumbijos bei Venesuelos čiabuviu muzikoje (5).

Etninės muzikos savybės

Remdamasis ankstesnių tyrinėtojų nuomone, natū pavyzdžiais bei savo sukauptais žmonijos etninės muzikos įrašais, manyčiau, kad visos didžiosios geltonosios rasės etninės muzikos stiliaus vyraujantis bruožas yra vienbalsumas. Daugiabalsumas pasitaiko tik kaip išimtis, siejasi arba su pereinamosiomis tarp vienbalsumo ir daugiabalsumo formomis (pavyzdžiui, heterofonija), arba gali būti aiškinamas itin sudėtinga daugiabalsumo požymių turinčios tautos bei etninės grupės kilme. Vienu iš svarbių veiksnių galėjo būti ir tam tikro regiono kultūrinė, geografinė izoliacija.

Vienbalsė muzika atliekama pavieniu ir būriu. Balsai dažniausiai neišiskiria į kelis, todėl geltonosios rasės muzikavime heterofonija reta. Pasitaikantis daugiabalsumas pagrįstas arba heterofoniniu balsų išsiskyrimu, arba vadinauju paralelizmu, kai melodiją lydi dažniausiai dar vienas balsas. Mongolidų ir amerikanidų paralelizmas, skirtingai nuo europidų, paremtas dažniausias kvartų ir kvintų (keturių arba penkių garsų atstumo) santykiais, todėl labai neįprastas pripratusiems prie europidų daugiausia tercijomis (trijų garsų atstumu) pagrįsto paralelizmo. Amerikanidų muzikoje pasitaiko netgi padidintų kvartų santykų, europiečio ausai irgi gana neįprastų. Tačiau, kaip sakytu, daugiabalsumas geltonosios rasės muzikoje nevyrauja, čia jis tik išimtis.

Kitas į akis krentantis geltonosios rasės etninei muzikai būdingas požymis – pentatoninė dermė, kuri neretai įvardijama kaip kiniška gama. Pentatonika vyrauja tarp Azijos mongolidų ir Šiaurės Amerikoj. Esama jos ir Pietų Amerikos amerikanidų muzikoje. Tačiau jau ir Azijoje, greta pentatonikos, pasitaiko ir diatonikos požymių. Jų yra vakarų Mongolijoje, Centrinėje Azijoje gyvenančių turkménų ir kirgizų muzikoje. Diatonika kartu su pentatonika būdinga ainų ir japonų muzikai. Japonų etninės muzikos dermės – tai pentatonika su diatonikos priemaiša, nevengiami ir pustoniai. Skambant pentatonikos įprastiems garsų santykiams, tarp jų kartas išiterpia ir pustoniai, kurie japonų muzikai

suteikia savitą skambesį, skirtingą nuo visos didžiosios geltonosios rasės etninės muzikos.

Pietų Amerikos čiabuviu muzikoje pentatonika itin akiavizdi Andų regione, kur bemaž nerandama ir daugiaabalsumo (jei ir suskamba daugiaalsiai sąskambiai, tai daugiausia pučiant kaip skudučius dūdeles, kuriomis groja vienas žmogus). Amazonės regiono muzikos dermių pentatoniskumas ne toks aiškus – čia apstu itin archaiško pobūdžio melodijų, pagrįstų vos dvieim trim garsais, tad nustatyti tokį melodijų dermes yra be galio sunku. Tai greičiau diatonikos pradmenys. Prie šio regiono dermių priėdėjus dar ir pasitaikantį daugiabalsumą, paremtą kvartą, kvintą, netgi oktavu (aštuonių garsų atstumo) santykiais, matysime, kad Amazonės baseino indėnų genčių, tebegyvenančių pirmynkštės visuomenės sąlygomis, etninę muziką apibūdinti be galio sunku. Galima tik pasakyti, kad ji nepaprastai archaiška, liudijanti ankstyviausius muzikavimo kladus.

Pietryčių Azijoje, be pentatonikos, pasitaiko ir dermių su ketvirtatoniais ir aštuntatoniais. Tai itin neįprastos melodijos, kurių pentatonika pagrįsti garsai pajairinami ketvirtatoniais ir aštuntatoniais. Tačiau šitokios dermės, autoriaus pastebėjimu, būdingos tik instrumentinei muzikai, ypač atliekamai styginiams instrumentams. Vokalinėje muzikoje dermių, kur pentatonika grindžiamos melodijos būtų apipinamos ketvirtatoniais ir aštuntatoniais, nepasitaiko.

Geltonosios rasės mongolidų ir amerikanidų etninės muzikos ritmika gana pastovi, tolygi, monotonė. Ji grindžiama dviejų arba keturių dalų metro judėjimu. Kitokio metro melodijų geltonosios rasės muzikoje nėra. Tolygiai pulsuojanti ritmika muzikai suteikia monotoniskumo, didelio susikaupimo įspūdį. Ritmika retsykiais pabrėžiama ir mušamaisiais instrumentais, tačiau nuo to muzika netampa aštresnė, kampuotesnė – išleika visiškai toks pat monotoniskumas. Ritmui pabrėžti mongolidai ir amerikanidai niekados nepliaukši delnais (taip daro negridai, australoidai ir kai kurie Pietų europidai). Geltonosios rasės etninė muzika dėl monotoniskai pulsuojančios ritmikos sukelia asketiškumo įspūdį. Prie to pridėjė vyraujantį vienbalsumą ir pentatoniką, matysime, kad mongolidų ir amerikanidų muzika yra tarsi labai vienoda, neįvairi. Tačiau jos negalime vadinti primityvia, netobula, nes būtent šios, sakytume, asketiškos savybės geltonosios rasės muzikai yra idealios – išsiverčiamos su itin taupiomis meninės išraiškos priemonėmis, išskiriančiomis mongolidų ir amerikanidų muziką iš visos žmonijos muzikos. Be kita ko, itin taupios meninės išraiškos priemonės gali liudyti apie didelį geltonosios rasės muzikos senumą, nes ne tik etninės istorijos, bet ir gyvybės formų tyrinėtojai pastebi, kad kuo senesnis reiškinys, tuo jis mažiau variantiškas. Būtent variantiškumas nėra būdingas geltonosios rasės etninci muzikai, tai reiškia, kad ji, be galio sena, nugludinta, šitaip išliko iki mūsų dienų.

Muzikos instrumentai

Mongolidai ir amerikanidai labai mėgsta muzikos instrumentus, ypač – įvairiausias švilpynes, Indokinijoje ir Pietų Amerikos Andų kalnų rajone – dažnai į lietuvių skudučius panašius dūdelių rinkinius. Tik, skirtingai nuo skudučių, šie rinkiniai sujungti, tokiu jungtiniu daugiavamzdžiu instrumentu groja vienas atlikėjas. Tarp Pietų Amerikos čiabuviu šitokių dūdelių muzikoje retsykiais suskamba ir daugiagarsiai sąskambiai, nors pučiamos iš esmės vienbalsio stiliaus, pentatonika pagrįstos melodijos. Tai, matyt, instrumentinio muzikavimo savybė, nes vokalinėje Andų regiono muzikoje daugiabalsumo nepastebėta.

Pučiamos ir dvigubo liežuvėlio réksmingos birbynės. Labai mėgstami trimitai, kurie daromi iš gyvulių ragų, medžio, o dykumų ir pusdykumių srityse liejami iš metalo. Trimoto garsai laikyti turinčiais nepaprastos galios, o patys trimitai – magiškaisiais įrankiais. Mongolų budistų vienuolių įsitikinimu, šventyklose vario trimitai riaumoją kaip dangaus drambliai (6). Tokių tikėjimų, trimitų garsus tapatinant su realių ar įsivaizduojamų pirmavaizdžių – stambiųjų gyvulių – riaumojimu, apstu visose pasaulio kultūrose.

Mongolidai gausiai naudoja styginis instrumentus, o tarp amerikanidų styginiai instrumentai arba visai nenaudoti, arba labai menkai. Mongolidai itin mėgsta į cimbulus ir į kankles panašius instrumentus. Pastarieji Indokinijos pusiasalyje ir Japonijoje primena tupintį krokodilą, kuriam ant nugaras pritvirtintos stygos. Tai pirmynkščio tote-mizmo, kai ropliai buvo garbinami ir siejami su protėviu pasauliu, liekana. Mėgstami ir viengubo bei dvigubo kaušo pavidaus instrumentai, kurių stygos virpinamos pirštais, brauktuku arba stryku.

Geltonosios rasės muzikoje svarbūs būgnai, tačiau jie, atrodo, reikšmingesni šiaurės rytų Azijos (Sibiro ir Arkties tautų) mongolidams ir visiems amerikanidams. Šiaurės rytų Azijos mongolidai ir amerikanidai, ypač Šiaurės Amerikoje, būgnu arba būgneliu pritaria netgi dainavimui, kas likusiųjų pietų ir pietryčių Azijos mongolidų muzikavime gana reta. Išimtis – ainų dainavimas pritariant būgnui arba būgneliu, labiau siejamas ne su pietų ir pietryčių, bet su šiaurės rytų Azijos muzikavimu. Būgnais, atrodo, menkai pritaria dainuodami Pietų Amerikos čiabuviai. Šiaip jau pietų ir pietryčių Azijos mongolidai bei Pietų Amerikos amerikanidai būgnus ir būgnelius labiau naujoja instrumentiniuose ansambliuose.

Gretindami geltonosios rasės vokalinę ir instrumentinę muziką, esminių skirtumų nepastebėsime. Kas giedama, tas grojama, ir atvirkšciai. Akivaizdu, kad mongolidų bei amerikanidų muzika išliko neišsiskyrusi į vokalinę ir instrumentinę. Taip pat krenta į akis, kad, vertinant pagal atlikimą, akivaizdus vyriškosios kultūros pradas, nes daugiausia muzikuoją vyrai, menkiau – moterys. Dar galima

pastebėti ir didelį atlikimo sinkretiškumą, nes dainavimas ir griežimas neretai palydimas šokių judeisais, atlikėjai dažnai būna apsirėdę egzotiškais drabužiais, vaizduojančiais įvairius gyvūnus, paukščius, mitinius įvaizdžius, užsidėję kaukes. Toks atlikimo sinkretiškumas siejasi su pirmykštėje visuomenėje gyvavusiais įsitikinimais, kad muzikavimas, pati muzika ir muzikos instrumentai gali atstoti kaukes, kurias užsidėję atlikėjai tampa protėviais arba vaizduojamaisiais toteminiais sutvėrimais (7).

Lygindami mongolidų ir amerikanidų etninę muziką, didesnių skirtumų nepastebėsime. Galima manyti, kad jos atsirado iš vieno židinio, tad išliko gana artimos iki mūsų dienų. Skiriasi tik atlikimo tradicijos. Krenta į akis, kad mongolidai labiau mėgsta styginius instrumentus, o amerikanidams jie nėra svarbūs. Užtart amerikanidai, kaip ir Šiaurės rytų Azijos mongolidai, labiau vertina būgnus. Pagal būgnus ir būgnijimą pastebimas nemenkas Šiaurės rytų Azijos mongolidų ir amerikanidų, ypač Šiaurės Amerikos, ryšys. Tad galima manyti, kad labiausiai siejasi Šiaurės rytų Azijos mongolidai ir Šiaurės Amerikos amerikanidai, o Pietų ir pietryčių Azijos mongolidai ir Pietų Amerikos amerikanidai nuo jų savotiškai atsišlieja.

Etninės muzikos ir antropologijos duomenys

Sugretinę mongolidų ir amerikanidų etninės muzikos savybes ir antropologijos mokslo duomenis, pastebėsime, kad jų paplitimo ribos daugmaž apima visas geltonosios didžiosios rasės priešistorinių laikų paplitimo plotus. Ši rasė, antropologų nuomone, susidarė Rytų Azijos Rytiniam me rasiniame kamiene maždaug ankstyvojo paleolito laikais. Europidai ir negridai galėjo atsirasti Priešakinėje Azijoje ir Viduržemio jūros rytuose buvusiame Vakariniam me rasiniame kamiene – apie vidurinįjį, gal net ir ankstyvajį, paleolitą. Rytų Azijoje susidariusi Rytinį rasinį kamieną nuo Vakarinio skyrė aukšti Centrinės Azijos kalnai kaip natūralus gamtos barjeras (8). Tai greičiausiai lėmė ir geltonosios didžiosios rasės etninės muzikos savitumą, savybių skirtumus nuo europidų ir negridų etninės muzikos. Vėlyvajame paleolite ir iš dalies mezolite greičiausiai iš Šiaurės rytų Azijos pro Beringo sąsiaurį per maždaug 15 000 – 20 000 m. buvo apgyvendintas iš pradžių Šiaurės, vėliau ir Pietų Amerikos žemynas. Mezolito pabaigoje ir neolito pradžioje per 10 000 – 12 000 m. dėl prisitaikymo prie vietinių klimato ir gamtos sąlygų susidarė vietinės rasės (9): mongolidų Azijoje, amerikanidų – Šiaurės ir Pietų Amerikoje. Antropologai pastebi tam tikrą mongolidų ir amerikanidų vietinių rasių skirtingumą, amerikanidų rasiniame tipo ižvelgdami europidiškojo komponento pėdsaką, likusių greičiausiai nuo Amerikos seniausiojo apgyvendinimo laikų. Būtent eskimai ir Šiaurės Amerikos Šiaurės dalies čiabuviai *na – dene* labiausiai artimi mongoliškajam tipui, o kitų Šiaurės ir Pietų Amerikos indėnų

antropologinis tipas – su juntama europidiškaja priemaiša (10). Ši antropologų teiginį, J. Žordanijos nuomone, patvirtina tai, kad eskimai ir *na – dene* indėnai atlieka tik vienbalsę muziką, o labiau į pietus gyvenančių Šiaurės ir Pietų Amerikos Šiaurės dalies čiabuviams būdingas ir daugiabalsumas (11).

J. Žordanija ir Azijos mongolidų daugiabalsumo salas linkęs aiškinti kaip europidiškojo rasinio komponento pėdsakus. Šitaip jis mano apie Šiaurės Japonijos Hokaido saloje gyvenančių ainų daugiabalsumą, remdamasis irgi antropologų nuomone apie ainų didelį izoliuotumą ir ypač tai, kad pagal vienus požymius (pavyzdžiui, dermatoglifiką, odos sandarą) ainai priskirtini europidams, pagal kitus – net australoidams. Etnine muzika, J. Žordanijos nuomone, ainai artimesni europidams (12). Vis dėlto manyčiau, kad ainų muzikoje pastebimiausia pentatonika, į ką J. Žordanija visai nekreipė dėmesio. Būtent pentatonika ainus pirmiausia sieja su mongolidais, o diatonikos požymiai – su europidais. Ainų daugiabalsumo apraiškos gali būti sąsajų tiek su europidais, tiek ir su australoidais požymiai.

Gerklinį „solinį daugiabalsumą“ vakarų Tuvuje ir vakarų Mongolijoje J. Žordanija sieja taip pat su europidišiu substratu, pastebimu ir kai kuriose altajiečių bei chakasų grupėse (13). Šio darbo autorius nuomone, europidiškojo komponento liekanomis laikytini ne tik šie, bet ir vakarų Mongolijoje bei Centrinės Azijos tautų (kirgizų ir turkménų) muzikoje pastebimi diatonikos požymiai, persipinantys su šiaip jau vyraujančia pentatonika. Tas pat pasakytina ir apie japonų etninėje muzikoje pentatonikos ir diatonikos sąveiką, kuri liudija greičiausiai apie antropologų spėjamą itin seną europidinį komponentą japonų antropologiniame type.

Šiaurės Vietnamo kalnuose gyvenančių žmonių antropologiniu savitumu J. Žordanija aiškina ir čia paplitusį daugiabalsumą. Nedidelio daugiabalsumo židinio Vietnamo kalnuose gyventojai skiriasi nuo aplinkinių mongolidų, antropologiniu tipu artimesni Okeanijos antropologinėms grupėms (14). Anot J. Žordanijos, šių vietnamiečių daugiabalsumas artimas Indonezijos, Melanezijos ir Mikronezijos daugiabalsumui, taigi antropologijos duomenis paremia ir etninės muzikos panašumai (15). Šio darbo autorius nuomone, mongolidų ir australoidų antropologinio tipo sąsajomis, atrodo, galėtų būti aiškinamos ir Pietryčių Azijos pentatoninės su ketvirtatoniais ir aštuntatoniais dermės. Kitoks jų atsiradimas šiame pasaulio krašte vargu ar įmanomas.

Centrinės ir Pietų Amerikos amerikanidų etninės muzikos daugiabalsumo apraiškoms įtakos galėjo turėti ir numanoma dar viena Pietų Amerikos apgyvendinimo kryptis – iš Ramiojo vandenyno salų.

Sugretinę geltonosios rasės etninės muzikos savybes ir antropologijos mokslo duomenis, galime pastebeti, kad

vien etnomuzikologijos duomenimis nelengva atsekti mongolidų ir amerikanidų skirtumus. Nelengva tai apibrėžti ir antropologijos mokslo žiniomis. Tačiau krenta į akis, kad daugiau ar mažiau siejasi Azijos mongolidai ir Šiaurės Amerikos amerikanidai. Nuo jų tarsi atsišlieja Pietų Amerikos amerikanidai, o nuo šiaurės rytų Azijos mongolidų – pietų Azijos mongolidai. Būtent pastarieji visuotinai naujoja styginius instrumentus ir palyginti mažiau būgnus, o šiaurės rytų Azijos mongolidai ir Šiaurės Amerikos amerikanidai (šeje nesinaudoja styginių instrumentais) gausiai muša būgnus ir būgnelius, palydėdami jais ir dainavimą. Prie šių „būgnutojų“ reikėtų priskirti ir ainus, kurių kilmė, kaip sakyta, labai neaiški, sudėtinga. Tad „būgnutojai“ gali būti vienokios, greičiausiai itin pirmynkštės, o „styginiukai“ – kiek kitokios, irgi senoviškos, bet ir besiskriptiančios kultūros atstovais. „Styginiukų“ kultūros sąsajos driekiasi į australoidų ir netgi europidų plotus, o „būgnutojų“ ryšiai su šiomis rasėmis, išskyrus kai kuriuos Šiaurės Amerikos čiabuvius ir Japonijos ainus, menkesni.

Išvados

1. Bandant hipotetiškai apibrėžti geltonosios rasės etninės muzikos būdingiausių savybių kilmę, kyla mintis, kad vienbalsumas tikrai sietinas su Rytinio rasinio kamieno, iš kurio išsirutuliojo didžioji geltonoji rasė, laikais prieš maždaug 35 000 – 28 000 m.

2. Turint galvoje, kad vienbalsumas būdingas ir iš Vakarinio rasinio kamieno išsiskyrusiomis europidų ir negridų didžiosioms rasėms, tiketina, kad jis galėjo būti išlikęs net iš 200 000 m. trukusio bendro šių kamienų gyvavimo (iki jiems išskiriant).

3. Galimas daiktas, vienbalsumui ne mažiau kaip 235 000 – 228 000 m., o daugibalsumo židiniai greičiausiai sietini su vėlesne rasinių kamienų raida ir didžiųjų žmonijos rasių išsikyrimu prieš maždaug 35 000 – 28 000 m.

4. Kitos mongolidų ir amerikanidų etninės muzikos savybės galėjo atsirasti susidarant šioms vietinėms rasėms mezolito pabaigoje ir neolito pradžioje per maždaug 10 000 – 12 000 m. ir šitaip išlikti iki mūsų dienų.

5. Etninės muzikos duomenys patvirtina antropologijos mokslo teoriją, pagal kurią geltonoji didžioji rasė susidarė atskirai nuo didžiųjų baltosios ir juodosios rasių.

6. Geltonosios rasės etninėje muzikoje itin taupios savotiškai asketiškos išraiškos priemonės verčia atsižvelgti į antropologų prielaidą, kad geltonoji didžioji rasė galėjo atsirasti anksčiausiai iš visų žmonijos didžiųjų rasių.

NUORODOS:

1. Thuren H. On the Eskimo music in Greenland // The Ammassalik Eskimo. – 1923, 2, p. 1-45; Izikowitz K. G. Musical and other sound instruments of the South American Indians. - Goteborg, 1935; Densmore F. The music of the American

Indian // Southern Folklore Quarterly, 18. - 1954. - P. 153-156; Schneider M. Primitive music // Ancient and Oriental music. Ed. E Wellesz. - London. - 1957. - P. 1-82; Malm W. P. Japanese music and musical instruments. - Rutland, 1959; McAlister D. P. The role of music in Western Apache culture // Selected papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. Ed. A. F. C. Wallace - 1960. - P. 468-472.

2. Жордания И. М. Грузинское традиционное многоголосие в контексте многоголосных культур (к вопросу генезиса многоголосия). - Тбилиси, 1989. - С. 179-180.
3. Ten pat. - P. 180-181.
4. Ten pat. - P. 182-183.
5. Ten pat. - P. 184.
6. Садков Р. Л. Музикальная культура древнего Хорезма. - Москва, 1970. - С. 98-99.
7. Šimonytė-Žarskienė R. Skudutiavimas šiaurės rytų Europoje – totemistinės pasaulėžiūros reliktas? // Baltijos regiono muzika. Žurnalo „Tiltai“ priedas. - 2001, Nr. 8, p. 72-81.
8. Алексеев В. П. Человек: эволюция и таксономия (некоторые теоретические проблемы). - Москва, 1985. - С. 82-83.
9. Ten pat. - P. 282-283.
10. Ten pat. - P. 280-281. Šitokių nuomonę 1987 m. konferencijoje Kanadoje pareiškė V. Aleksejevas. J. Žordanijos duomenys.
11. Ten pat. - P. 280.
12. Ten pat. - P. 270-271.
13. Ten pat. - P. 279. Plg. dar: Алексеев В. П. География человеческих рас. -Москва, 1974.
14. Аксянова Г. А., Золотарева И. М., Зубов А. А. Этническая одонтология Вьетнама как источник изучения взаимодействия монголоидных и экваториальных форм в Юго-Восточной Азии // Советская этнография, 1986, 4.
15. Жордания И. М. кр. cit. - P. 276.

Ethnic music of the Mongolides and Americanides

Romualdas APANAVIČIUS

According to the latest researches made by the author, it is evident that the most characteristic feature of the ethnic music of the Mongolides and Americanides is monophony. The next features – the pentatonic scales of the tunes and not very strong but regular rhythm.

The hypothesis is proposed that ethnic music of the Mongolides and Americanides could have been developed at the time of the Eastern stock of human races and could have been formed 35 000 – 28 000 years ago. Monophony as the main feature of the ethnic music of the Mongolides and Americanides could have been formed about 235 000 – 228 000 years ago – before the divergence of the Western and Eastern stocks of human races. The local features of the ethnic music of the Mongolides and Americanides could have been linked with the origin of these local races at the end of the Mesolithic – beginning of the Neolithic periods.

Lietuvių senasis tikėjimas po valstybės krikšto

Jonas TRINKŪNAS

Lietuvių senasis tikėjimas (pagonybė, turint omeny ir XX amžiaus lietuvišką neopagonybę) visomis jo apraiškomis laikytinas specifine lietuvių kultūros tradicija. Lietuvos istorijos savitumas susijęs būtent su ilgiausiai Europoje išlaikyta pagonybe. Valstybės kūrėjai, išskyrus Mindaugą, buvo pagonys. Lietuvos metraščiuose beveik nėra smerkiančio arba niekinančio požiūrio į senajį tikėjimą. Lietuvių samonėje iki šiol išliko pagarba protėviams – pagonims, didvyriškai gynusiems Lietuvą nuo kryžiuočių. O Lietuvos krikštytojas Jogaila liko pasmerktas kaip išdavikas. Vilniaus istoriniame centre neseniai iškilo kunigaikščio Gedimino paminklas, išreiškiantis pagarbą pagonių Lietuvos valdovui. Tik praėjus keleliaiems metams buvo pastatytas paminklas krikštytojui, gerokai kuklesnis. Tokį pasirinkimą sunkiai surastume kitose Europos šalyse.

Lietuvių pagonybė prarado oficialias pozicijas XIV a pabaigoje, įvedant Lietuvoje naują, krikščionių, religiją. Senosios religijos atsisakymas ir naujosios priėmimas buvo ilgas ir skausmingas. Šis perėjimas lengviau vyko tarp valdančiųjų, bet sunkiai ir ilgai tarp valstiečių. Vis dėlto senojo tikėjimo likimo negalima pavadinti paprastu nykimu. Žinomi ir keli „atkritimo“ ar „gržimo į pagonybę“ atvejai. Visais laikais būta daug jos gyvavimo pavidalų, nevienodai pasireiškiančių tarp įvairių visuomenės sluoksnių: valstiečių, bajoru ir inteligenčių.

Krikščioniški šaltiniai lietuvių tikėjimą vadino „pagonišku“. Šis pavadinimas turėjo neigiamą, smerkiamą prasmę. Todėl net XIX amžiaus pabaigoje lietuvių tautinės aspiracijos kartais buvo vadinamos (iš konservatyvių lenkiškų pozicijų) pagoniškomis. Tačiau daug „pagoniškų“ reiškinii kėlė simpatijas, buvo idėjiškai priimtini. Manau, tai verta dėmesio, nes parodo „neopagoniškų“ tendencijų prigimtį. Straipsnio tiriamasis reiškinys taip pat glaudžiai susijęs su etninio ir tautinio identiteto kaitos procesu.

Valstiečiai

Po Lietuvos krikšto 1387 m. senasis tikėjimas ilgiausiai laikėsi paprastos liaudies, valstiečių, gyvenime. Beveik du šimtus metų naujoji religija tik paviršiumi lietési su tradicine valstiečių gyvensena. Įdomu, kad tuo metu atgimé dar senesnés negu pagonių kunigaikščių laikų religinés formos. G. Beresnevicius rašė: „Deivés religija gelminės religijos forma vél atgijo po Lietuvos krikšto. Žynių nebekontroliuoja, o katalikų dvasininkų dar nekontroliuoja, gelminė religija išplaukė į paviršių valstiečių išpažystamuose kultuose: valstiečiai atkrito į pačią archaiškausią religijos formą, ji funkcionavo

XV–XVIII a. ir netgi vėliau, vél atgaivindama visais laikais baltų religijų reformose neigtą ikiindoeuropietišką Deivés religiją“ (1). Negalime teigti, jog valstiečiai samoningai laikési „Deivés religijos“ arba vadino ją „pagonybe“. Valstiečiai laikési „tėvų ir protėvių tradicijų“, kaip jie daré visais laikais. Be to, jie neskirsté savo tradicijų į religines ir kultūrines. Toks požiūris būdingas naujaisiai laikais. Tik šiandien įprasta manyti, jog folkloras, papročiai tik iš dalies siejasi su religija. Tačiau vadintinoji „liaudies pagonybė“ buvo vieninga etninė tradicija, į kurią krikščionybė galėjo tik įsiterpti.

Kai XVI–XVII amžiuje Bažnyčia ėmėsi uoliai krikščioninti paprastą liaudį, siūsdama misionierius bei panaudodama prievertą, ji susidurė su vieninga tradicija. „Pagonybe“ imta vadinti ir papročiai, ir folkloras, nes juose nebuvo jokių krikščionybės ženklių. Be to, pagonybe kaltintos ir krikščioniškos sektos. Kokiai būdais buvo krikščioninama liaudis, aprašo to meto šaltiniai. Naudoti net „ispanų kolonijų“ misionieriavimo metodai. „Toliau popiežiaus legatas kalbėjęs su vyskupu (Merkeliu Giedraičiu – J. T.) apie tai, kaip geriau Žemaitijoje išrauti pagonybę. Štai toks Possevino planas: iš geresnių kaimų reikėtų parinkti po du vaikinus, iš viso dylikai. Juos siūsti į Vilnių, į ten esančius bendrabučius (bursus) ar šiaip kur, kad ten išmoktų atmintinai katekizmo. Paskiau, vienam nešant iškeltą kryžių, giedodami eitų mokyti vaikų ir suaugusių, kaip daroma tolimuose užjūriuose ir ispanų kolonijose“ (2).

Įtikinėjimų nepakako, imtasi ir prievertos. 1644 m. kunigaikštis Radvila, Klovainių klebonui pasiskundus, nustatė pinigines ir fizines bausmes valstiečiams, kurie eis į nekatalikų bažnyčias ar pas žynius, nevaikščios į katalikų bažnyčią ar netinkamai elgsis joje. „Vaitui pagal tą prisakymą keletą ūkininkų nučyžus, visi dievobaimingais tapo“ (3).

Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius nustatė, kurios parapijos privalo eitynes rengti į Šiluvą, kurios į Kalvariją. Nerengiantiems eitynių numatytos piniginės bausmės (4).

Kai kurie liaudies papročiai ypač traukė krikštytojų ir misionierų dėmesį. Toks buvo, pavyzdžiui, ugnies gerbimas, gyvavęs iki pat XX amžiaus (5). I. Ostrovskio pateiktomis žiniomis, 1723 m. misijos metu per išpažintj buvo atgrasinti nuo pagoniško ugnies kulto daugiau kaip 1000 ugnies išpažintojų, kurie atnašavo aukas degindami (6).

J. Lebedžio pateikti pavyzdžiai (7) liudija, jog palyginti neseniai Lietuvos kaime dar gyvavo senieji papročiai, pagoniškas tikėjimas, o krikščionybės įtaka buvo gana menka.

Tik XIX amžiuje, vykstant spartesnėms socialinėms ir kultūrinėms permanentoms, demokratėjant pačiai katalikų Bažnyčiai, krikščionybė įstengė esmingiau suartėti su tradicine lietuvių

liaudies kultūra. Lietuvis valstietis émė save laikyti „Rymo kataliku”, bet tautinės ar pilietinės priklausomybės sąmonė dar buvo tarytum užmigus.

Bajorija ir inteligentija

XIX amžiuje pradéjo busti lietuvių tautinė savimonė, glaudžiai susijusi su romantizmu. Senosios Lietuvos istorija patraukė šviesuomenės, bajorijos ir intelligentijos dėmesj. Pirmosios dvi visuomenės grupės tada buvo tarsi neatskiriamos, tik XIX amžiuje émė formuotis lietuviškoji intelligentija (8). Išsilavinusiu žmonių doméjimasis senaja Lietuvos istorija tapo tiesiog madingas. Senoji romantiškoji Lietuva neįsivaizduota be pagonybės. T. Narbutas, S. Daukantas ir kiti tuo metu rašiusieji ypač daug dėmesio skyrė senajai lietuvių religijai, kuri buvo idealizuojama, suvokama kaip lygiaverė antikinėms religijoms.

Senaja lietuvių religija ir mitologija itin domėjos Vilniaus universiteto studentai. „Nenaudélių” draugijos nariai pasirinkdavo slapyvardžius būtinai iš lietuvių mitologijos. Antai J. Šimkevičių vadino Perkūn, A. Sniadeckį – Sotvaru (9).

Netruko pasigirsti ir kritiskų balsų. VU rektorius J. Sniadeckis piktinosi, kad jaunieji poetai rašą apie laumes ir jvairus vaiduoklius: „Argi tos nesąmonės ir plepalai, iškelti iš tamasybių ir prietary amžių, gali dominint išlavintus žmones” (10).

Lietuviybė imta suvokti kaip neatskiriamą nuo pagonybės, kuriai sužlugus, ir ji sunyko. Tokias mintis reiškė to meno rašytojai kultūros veikėjai. Anot J. Kraševskio, „Drauge su lietuvių tikyba pragaiko viškas, kas su ja šiaip ar taip susivieniję buvo: papročiai, kalba, iš dalies net senoviškos tiesos. Ant juų vietos atsirado lenkiškos ir rusiškos: kalba, papročiai, tiesos. Jau jei kur, tai čionai tikyba buvo viskuo, rišosi nepertraukiamai su tautyste ir drauge su savimi ją priblokštintuoj. Atimant tikybą, niekinta visą atskirą Lietuvių tautystę. Reikėjo numirt, idant svetimų nauju atgimtum” (11).

S. Daukantas laikomas vienu iš veikliausių lietuvių tautinio atgimimo pradininkų, pagonybė jo veikalose vaizduojama kaip lietuviybės jėga ir pamatas.

Daugelis vėlesnių tautinio judėjimo dalyvių pagonybę vertino priešindami ją svetimai jėga primestai krikščionybei. Tačiau žavėjimasis pagonybe nereiškė savęs tapatinimo su ja. Ir S. Daukantas, ir T. Narbutas gyveno katalikiškoje aplinkoje, laikési priimtų elgesio, gyvensenos normų. Pagonybė buvo suvokiamą tik kaip buvusi tolimoje praeityje. Daubarties etninė tradicija (folkloras, papročiai ir pan.) esą neturėjo klasikinių „pagoniškų” požymių. Tokia nuostata paraiškinama tuo, kad pagoniška tema buvo gryna knyginių, o etnologinio požiūrio buvo tik užuomazgos.

Vis dėlto émė atsirasti ir pirmieji apsisprendusieji „pagony“. Tai buvo susiję su platéjančiu tautiniu lietuvių judėjimu.

A. Vištelis (1837–1912), poetas aušrininkas, – tikras veiksmo žmogus. Tautinis romantizmas, būdingas daugumai lietuvių atgimimo žmonių, A. Vištelio asmenių įsikūnijo ryškiausiai. J. Kraševskio poemos „Vitolio rauda”, kurią A. Vištelis vertino kaip lietuvių šventąją knygą, vertimo į žangoje rašė: „Mielas skaitytojau. Mylékite, kovokit ir ginklit savo senaijį ir šventaijį Protévių padavimą, nes tai yra Jūsų brangiausias turtas, nuo paties Dievo duotas, o ir vienintelis ir pas-

kiausysis Jūsų dviašmenis ginklas. Jeigu leisite jį sau išplėsti ir nužavinti, išnyksit ir Jūs su juomi drauge iš šio pasaulio” (12). Karingų protévių dvasią A. Vištelis įkūnijo dalyvaudamas 1863 metų sukilime, o senajį tikėjimą atgaivino savo poezija. Po sukilimo pasitraukęs į Poznanés kraštą, prie savo sodybos turėjo įsirengęs pagonišką šventykłą su aukuru, vadino save tiesiog pagoniu, net ir laiškuose taip pasirašydavo. Daugelis jo sukurtų eiléraščių buvo tarsi pagoniškos maldos. Poetas buvo ir vienas iš „Aušros” laikraščio, kuris daukantiskai émė žadinti lietuvius, kūrėjų.

Kitas aušrininkas, romantinės pakraipos žmogus M. Davainis-Silvestraitis, Raseinių krašto bajoras, apie bažnyčią saké, kad „bažnyčia (...) pasidaré varstotu, į kurį jéjės lietuvis turi išeiti lenku“.

„Aušros” dvasia dėl savo „pagoniškumo” nepatiko senajai katalikų kunigijai, net A. Baranauskas ją smerkė. Šitokia nuostata buvo būdinga lenkiškos orientacijos grupėms. Lietuvių tautinis judėjimas imtas vadinti „pagonišku”, net lietuvių kalba kaltinta „pagoniškumu”. Tačiau tautiniai orientyrai buvo jau nebesustabdomi, o iš liaudies kilę jaunieji kunigai (Maironis, Vaižgantas ir kt.) linko į lietuviybę.

Lietuvių tautinis budimas ir tautinis sajūdis buvo glaudžiai susiję su romantizmu ir neoromantizmu. Straipsnių rinkinyje „Romantizmai po romantizmo” (Vilnius, 2000) atskleidžiama, kaip stipriai neoromantizmas buvo persmelkës lietuvių meno ir kultūros žmones. XX amžiaus pradžioje išsikleidusi tautinė neoromantinė dvasia beveik visą šimtmetį jvairiu intensyvumu reiškési meno kūryboje.

Giedrius Viliūnas šioje knygoje atkreipia dėmesj į etninius, mitologinius ženklus lietuvių rašytojų ir poetų kūryboje. Joje „pabrëžiamas besikartoantis, ciklinis laikas, erdvė išdëstoma apie mitinius „centrus” – kalną, aukurą, medį (p. 160). M. K. Čiurlionis Lietuvos įvaizdžiu dažnai pasirinkdavo ąžuolą, krivą, vaidilutes. Tai nelaikytina pigia simbolika. M. K. Čiurlionis tiesiog prikélė tautos sąmonėje slypinčius romantinius lietuvių simbolius. Panašių dalykų matome ir vėliau – 7-ajame dešimtmetyje. Mitinis pasaulėvaizdis, proistorė, etnokultūra tampa raktiniai S. Gedos, M. Martinaičio, B. Kutavičiaus, P. Repšio ir kitų kūrybos konceptais (9; 161). Tokia dvasinė kūrybinė terpė neįšvengiamai žadino ir senojo tikėjimo atgajas.

J. A. Herbačiauskas turbūt ryškiausiai išreiškė savo meto romantiškų dvasių. Poetinėse improvizacijose „Erškėtių vainikas” jis rašė: „Senieji Lietuviai, išsiauklėję Perkūno, Patrimo ir Aukopirmo tikėjime, tikrus kovoje su priešais stebuklus darė ir paliko mums tos savo paslaptinges galybės testamentą, idant, prieš tos religijos dvasią nenusidėję, ištvertumėm nepergalėti, nepriglumingi” (1908, Krokuva, p. 30).

„Lietuvos Genijus jau seniai, seniai, dar Vaidevučio laikuose, apsėjo Lietuvos dirvą žodžiais seklomis. Išdygo ir užaugo galybės ąžuolai, kurie per ilgus šimtmečius ženklino Lietuvos narsumą, gaivalumą ir neprigulmingumą... O Lietuva, Lietuva. Tu dar nežinai, neišmanai, kaip Tu dvasiškai turtinja. Kiek Tavo gamtoje grožės, o žemėje – galybės. Drisk ištarti tik Tau žinomą užkeikimo žodį... Išeis viršun nutremta žemės gilumon tavo tiesos Romuva“. (Gabija, 1907, Krokuva, p. 9).

Oskaras Milašius, poetas mistikas, bajoras, 1919 m. skaičydamas paskaitą Geografinės draugijos saké: „Būtent čia –

Vilniuje – kadaise buvo Visuotinės dievybės šventykla, būtent čia liepsnojo arių Amžinoji Ugnis. Nereikia liesti Vilniaus, mūsų sostinės. Tiems iš mūsų kaimynų, kurie pernelyg užsispyrė šiuo atžvilgiu, aš patariu saugotis šventos ugnies, amžinai liepsnojančios mūsų sielose, galybės". (Ethos. Baltų kultūra ir savimonė. Savilaida, 1984).

Šimtmečių sandūroje iškilo Vyduuno asmenybė. Dramomis, publicistiniai ir filosofiniai raštai jis paskelbė naujų laikų lietuviybės programą, kuri skyrėsi nuo katalikiškos ir tradicinės. V. Kavolis rašė: „Pats pirmasis lietuvių kosminę moralinę viziją apie 1900 m pradėjo kurti Vyduunas, jungęs indiškas religijas, jo įsivaizduotas lietuvių pagonybės gyvenimo formas ir kantiškajį reikalavimą būti savo vertę sąmoningai žinančiu individu. („Kitų neatsiklausiu, kas šventa. Garbinu, kas šventa man“)" (13). Vyduunas formulavo naujajo lietuvių tautiškumo idėjas, pagilindamas jas originaliai religine filosofija, kurios centre iškyla senasis lietuvių tikėjimas. Dramoje „Amžina ugnis“ (1912 m.) skelbiama Romuvos – senosios baltų šventovės – didybė. Romuva tampa pagoniškosios lietuviybės simboliumi. Romuvos vardo jėga slypi ne tik jo istoriškume, bet ir pati šio žodžio prasmė lietuviams reiškia svarbų ramumo, taikingumo, gražumo idealą (14). Per visą XX amžių eina Romuvos kelias. Su Romuvos vardu siejasi lietuvių naujosios pagonybės atgimimas.

Bajoriškoji senojo lietuvių tikėjimo tradicija menkiai išliko, nes bajorijos, skirtingai nuo valstiečių, gyvenimas viešenėmis. Tačiau romantizmo epochos nuostatos žadino domėjimąsi garbinga Lietuvos senove, senuoju tikėjimu, kartais imituotos net pagoniškos apeigos. Pavyzdžiu, Siesikų dvaro rūmuose buvo irenta šventykla. 1937 m. „Tėvynėje“ rašoma: „Apsilankiusj svečią Daugėla nuveda į tą kambarį. Vienoje sienoje yra trys įdubimai, kuriuose dar prieš 20 metų stovėjo Perkūno, Patrimpo ir Pikuolio stovylos. Dievaičių stovylas ir kitų meno brangenybių išvežė Pirmojo pasaulinio karo metu okupantai vokiečiai. Greta dievaičių, sienos įdubimuose už stiklo durelių buvo laikomi šventieji žalčiai ir kiti senovės lietuvių garbinami gyviai. Šventyklos vidury dar tebestovi aukuras, ant kurio kūrenama „Dievų garbei ugnis“.

XX šimtmečio pradžioje senatiniu išgarsėjo J. G. Beržanskis-Klausutis (1862–1936), susigrąžinęs kunigaikščio titulą. 1929 m. knygelėje „Atvaizdo kritikams atsakymas“ jis rašė: „Radęs reikalingu pasinaudoti caro manifeste pažymėta sąžinės laisve, aš tą pačią dieną 1905 X 22 iš Dvinsko išsiuntiau į Petrapilį Ministru Kabineto Pirmininkui manajį prašymą pripažinti ir skaityti mane senovės Lietuvių tikėjimo pasiekėju, kokiui aš tikrai ir esu buvęs nuo pat mano mažų dienų. Maž per 10 metų éjo įkyriausias ir painiausias susirašinėjimas, ir tik 1915 06 14 Dvinske (Daugpilyje) man buvo apskelbta, jogiai iš Rusų Imperijos Valdžios pusės néra jokių kliūčių, kad aš būčiau ir skaityčiausi senovės Lietuvių tikėjimo žmogumi. Daugiau 11 metų – nuo 1906 07 27 iki 1917 11 4 – byla tėsési ir apie manajį augintinį Laimingą Žemgalį Jaunutį, prijungtą prie senovės Lietuvių tikėjimo“. L. Ž. Jaunutis gyveno ir mokėsi Vilkijoje, buvo pagrindinis Vyduuno propaguotojas Vilkijoje. Rūpinosi, kad Kaune „Perkūno namai“ būtų paversti pagoniška šventykla.

Kaip J. Beržanskis suprato senajį lietuvių tikėjimą? Knygelėje „Senovės lietuvių tikėjimas“ 1928 m. jis aiškino: „Senovės lietuvių i jokius niekus netikėjo, jie tik gerbė visą matomą pasaulį ir prieš jį tik nulenkdavo savo galvą. (...) Dievybėmis jie tevadino tik begalinės matomas gamtos jégas, kurių niekas per milijardus metų jokiomis visos žmonijos jégomis negali iš pasaulio iškrapšyti. (...) Jie savo Dievus ir Deives – įvairiausius matomas gamtos apsireiškimus – pagerbdavo, susirinkę gražiausiose vietose ant aukštų kalnų, pamškiuose, paezeriuose, paupiuose, gražiausiamė vasaros, rudens, žiemos ir pavasario laike prieš Saulei nusileidžiant, visam dangui pradedant žibetį milijonais įvairiausią žvaigždžių. Senovės lietuvių kunigai – vaidilos, kriviai kalbėjo žmonėms apie gamtos ir matomo pasaulio didybę, gražybę“ (p. 5–7).

Apie Beržanskio bendraminčius žinių mažoka. Čia pateiksiu 1999 m. pokalbij su literatu K. Nekvedavičiumi (50 m.), gyvenančiu Vokietijoje. Jis pasakojo ketinąs grįžti į Lietuvą ir atsiimti tévų žemę Kaune. Jis save laiko senameldžiu, namuose turi deivės Žemynos ir Perkūno atvaizdus. Jo protėviai buvo bajorai, o senelis – Tiškevičių dvarų administratorius, gyveno Mantagailiškėse (Biržų r.), netoli Klausučių – kito garsaus bajoro, Gedrimino Beržansko, tévonijos. Jiedu laikėsi senojo lietuvių tikėjimo, o K. Nekvedavičius savo sodyboje turėjo pasistatęs Perkūno stovylą.

Pagarba senajam tikėjimui atispindi ir literatūrinėje kūryboje.

S. Paškevičienė, dvarininkų kilmės aušrininkė, apysakoje „Gintautas, paskutinis krivė. 1413–1414 m. istorijos apysaka“ su simpatija ir užuojauta aprašo žlungančią lietuvių pagonybę, tačiau tiki ateitim: „Mylima mano tauta, – prabilo Gintautas į žmonių minią, – atiduodu dievams save už jūsų nuodėmes, kad permaldavus Perkūnā. Tik jis vienas gali jus išgelbėti ir nukreipti ten, kur bus jūsų išganymas. O tu, Mačiuli (naujasis krivė – J. T.), sūnau mano, gaivink žmones daina, kurstyk ugnį jų krūtinėse, o tos šventosios ugnies Lietuvos širdy neįstengs užgesinti jokia priešininko ranka“ (15). Tai primeno tuo metu skelbtos Vyduuno dramos „Amžina ugnis“ idėjas ir vaizdinius.

Prisikelianti tauta buvo kupina maištingumo ir drąsių asmenybų žygių. Vyravo nuostata, jog Lietuva vaduoja ne tik iš Rusijos okupacijos. Kovoja už lietuviškąją spaudą, atkuriant lietuvių savarankiškumą, buvo gyvas jausmas, jog lietuvių prisikelia po ilgos priespaudos, ilgesnės negu carinės Rusijos okupacija. Būdingi Lietuvių mokslo draugijos steigimo metu iškelti kaltinimai lenkiškajai Katalikų bažnyčiai: „Katalikybė, kuri kitur atžaidė kultūros platintojos misiją, Lietuvoje jau nuo pat pradžios pradėjo žaisti biauriausią lenkintojos – demoralizatorės, ištautintojos rolę. Lenkiškoji katalikų bažnyčia, platindama Lietuvon atvežtą Kristaus mokslą iš Romos vis Cracovia, naikino vislab, kas tik buvo lietuviška, buvo „pagoniška““ (16).

Laikotarpis prieš Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą buvo dinamiškas, kupinas veiklumo. V. Kavolis itin vertino šio laikotarpio gabius, ideologiskai nepriklausomus lietuvių vi suomenininkus ir kūrėjus, kurie „išreiškė dešimtmečiu prieš Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvos prasiskleidusią alternatyvą įsitvirtinusiem dvasinio gyvenimo monopoliams“ (17).

S. Šilingo iniciatyva 1910 metais Vilniuje pradėjo eiti liberaliosios pakraipos „Aušrinės“ laikraštis. Jis įdomus savo idėjomis, bendaradarbiais, autoriais, tarp kurių – R. Skipitis, B. Sruoga, I. Šeinius...

S. Šilingas (1886–1962) – dvarininkų (baronų) kilmės, vienas iš aktyviausių nepriklausomos Lietuvos kūrėjų. Daug vienos užimtų jo pareigų (vyriausybinių ir visuomeninių) išvardijimas. Dirbo ministru, vadovavo Šaulių sąjungai, kūrė 1938 m. Lietuvos Konstituciją ir t.t. Dar prieš Pirmajį pasaulinį karą paskelbtame veikale „Tautos dainų genezis“ S. Šilingas rašė, kad lietuvių liaudies dainose, atėjusiose iš amžių glūdumos, išsaugota senoji pasaulėjauta ir senasis tikėjimas. Šeimoje jis stengėsi iškiepti senatikybės papročius ir apeigas. Sovietinės okupacijos metais S. Šilingas ir jo šeima patyrė daug persekiojimų ir vargu.

I. Šeinius, išreikšdamas savo meto simpatijas senajam lietuvių tikėjimui, romane „Kuprelis“ (1913 m.) rašė: „Ar ne stiprūs buvo lietuviai, kai jų kelias į Dievą buvo trumpesnis ir kai jie Dievą daugiau, dažniau jautė, o mažiau galvojo? Jų tikybos simboliai, tikybos kalba rišo juos su Dievu kiekviename žingsnyje, kiekvienu laiko ir dienos metu. Lietuvis jautė dievą per saulę, mėnulį, vėją ir audrą – ar tai blogas kelias?“ (18)

Buvo ir veiklos žmonių, tokią kaip R. Skipitis. P. Alšeno knygoje „Martynas Jankus“ (Toronto, 1967 m.) M. Jankaus dukte Elzė pasakoja, kaip 1929 m. į Rambyno Jonines atkeliavo keli žymūs svečiai – užsienio reikalų ministras D. Zaunius ir Tautų Sajungos atstovas japonas Sigimura. R. Skipitis, S. Šilingo bendražygis ir bendramintis, surengė pagonišką apeigą. Jis paprašės Elzės „būti prie aukuro vyriausia vaidilute ir, jei bus proga, prisaikdinti Sigimurą, kad jis prisiektų lietuvių Dievui Perkūnui užstoti Lietuvos reikalus Tautų Sajungoje ir pagelbēti mums atsiimti iš lenkų Vilnių“. Sigimura sutiko perskaityti maldą Perkūnui (kurią buvo surašęs R. Skipitis) ir ją baigė žodžiais: „Dievas Perkūnas tepadeda man“ (p. 111).

Ypatingo dėmesio verta dailininko K. Šimonio (1887–1978) kūryba. Nepriklausomos Lietuvos metais jis sukūrė beveik karoniškus lietuvių pagoniškų šventyklijų ir vaidilucių paveikslus. Nors K. Šimonis patyrė įvairių savo laikotarpio meninių įtakų, svarbiausias jo kūrybos šaltinis – liaudies menas ir senoji pasaulėjauta. K. Šimonio liaudies pasakų iliustracijos auklėjo ištisą kartą, tokia buvo jo kūrybos magija. Dailininkas savaip įprasmino Čiurlionio, Vydūno idėjų ir kūrybos motyvus. 1936 m. pasirodo jo apmāstymu knyga „Girių giesmė“. Pranašystės ar perspėjimai vietomis išsakomi seno krivio lūpomis: „Iš tolimum šalių – rytu, pietų ir vakarų – atkeliauja svetimos giminės žvalgai, visokie pirkliai vaizbūnai, kurie yra kaip vilkai ir lapės godūs ir gudrūs (...). Žiūrékit, kad jie negesintų ir negrautų jūsų šventų židinių ir jūs kad netaptumėte vergai“. (D. Jedzinskienė. Kazys Šimonis. – Vilnius, 1986. - P. 44).

Balys Sruoga rašė: „Je lietuvių tauta beveik penkis šimtmecius kaip ir nebūty išmerdėjo ir vis tiktais nežuvo, ir vis tiktais atgijo, lyg iš numirusių prisikėlė – gal tai yra stebuklas“. (Skaitymai. - Kaunas, 1923. - P. 104). B. Sruoga buvo geras lietuvių senosios etninės kultūros žinovas. Knygoje „B. Sruoga mūsų atsiminimuose“ (Čikaga, 1974). L. Dovydėnas rašo: „Man regis B. Sruoga buvo pagonis – per tūkstančius metų paveldėtu lietuvišku pagoniškumu. Jam neišteko Lie-

tuvos penkių šimtų metų krikščionybės rėžio. Jo ūgis siekė amžių glūdumoje nusitiesusį lietuvio gėrio ir blogio supratimą“ (p. 296). Jis lankėsi D. Šidlausko – Visuomio romuvoje prie Sartų ežero. Dramoje „Pavasario giesmė“ (1944 m.) B. Sruoga su simpatija aprašo lietuvių jaunimą, mūsų laikais švenčiantį pagoniškos deivės Mildos šventę. Vienuolis Domijonas piktai sako: „Užart tą šventės vietą liepsiu, užakėti. Apmėšlanti mėšlu ir pasėti grikius – kad ten pagonių kvapo nelikyt“. Šią dramą B. Sruoga rašė Štuthofo stovykloje, tarsi apibendrindamas savo pasaulėžiūrą.

Senojo tikėjimo pasekėjų būta ne tik tarp išsilavinusių žmonių, bet ir paprastų, jautusių to tikėjimo reikšmę lietuviybei. Vienas iš jų – Antanas Raudonis (1871–1939) – sarmokslis liaudies menininkas, knygnešys, mėgės skaityti S. Daukantą. 1926 m. jis nukalė ir pastatė paminklą S. Daukantui Papilėje. Po to nukalė Perkūno stovyklą, pastatyta prie Šiaulių „Aušros“ muziejaus. Artimieji pasakojo, jog A. Raudonis į bažnyčią neidavės, buvo didelis patriotas, garbino praeitį. Perkūnas jam buvo labai svarbus. Jis sakydavės: „Tikėjo žmonės į tokią Perkūno jėgą“.

Nepriklausomoje Lietuvoje tautinių papročių gaivinimas buvo glaudžiai susijęs su lietuviškos pagonybės priminimu. Tam ypač tiko vasaros saulėgržios šventę. 1928 metais „Taučiūninkų balsas“ (Nr. 26) aprašo Jonines generolo Nagevičiaus dvare. Jos čia buvo siejamos su dievu Perkūnu. 1931–1932 m. Kauno aukštuomenė Jonines šventę kaip Saulės šventę. Dalis moterų apsitaikė vaidilutėmis, buvo ir kritis, operos solistės dainavo giesmes saulei ir ugniai. I šventę pakviesčiems užsienio diplomatams norėta parodyti, jog Lietuvoje dar gyvas senasis tikėjimas.

Tuo metu nemažai būta žmonių, laikiusių save senojo tikėjimo išpažinėjais arba tiesiog gerbėjais, tačiau apie senojo tikėjimo atgimimą galima kalbėti tik tada, kai tikėjimo šalininkai ima burtis į organizuotas struktūras, atsiranda kulto ir kitų religinio judėjimo bruožų. Būta senojo tikėjimo grupelių ir anksčiau, bet žinių apie jas labai maža. Prieškario spaudoje paminėta „Perkūno garbintojų“ grupė, tačiau išsamesnių žinių apie ją nepavyko aptikti.

Visuomybė

Daugiau žinių yra apie Visuomybę – atnaujintą senajių lietuvių tikėjimą. Visuomybės pradininkas – Domas Šidlauskas-Visuomis (1878–1944), aktyvus visuomenininkas, lietuvių tautinio judėjimo dalyvis, bendaradarbiavęs su J. Basanavičiumi ir kitais žymiais tautiniais veikėjais. Neblogas išsilavinimas, platus akiratis leido jam suvokti ir skleisti naujosioms lietuviybės idėjas. 1911 m. jis pradėjo kurti savo tikybos mokslą, o 1915 m. jau buvo suformulavęs vaidevutybės (aisčių tikybos) pagrindus. Jo autobiografijoje (Lietuvos MA biblioteka, F12–2234) yra aprašytas įdomus pokalbis su vienu lenku Pirmojo pasaulinio karo metais. Lenkas jam aiškinės, jog lietuvių būtinai turi glaustis prie Lenkijos, nes kitaip jie atkrisi į pagonybę. Visuomis jam atsakės, jog būtent to jis ir trokštąs – grįžti į pagonybę. 1919 metais, sirgdamas šiltine, dvi paras gulėdamas be judesio, jis „jautėsi įgijęs naują regrati ir tiesas“. 1921 m. Visuomis nustatė visuomybės pagrindines mintis, kurių dalis atspausdinta „Vienybėje“ (JAV).

Kodėl D. Šidlauskas pasivadino Visuomiu, kodėl savo šventvietę prie Sartų pavadino Romuva? Tiesioginio paaiškinimo neteko aptikti, tačiau šiuos vardus pagarsino Vydiūnas. Jo dramoje „Probočių šešeliai“ (1908 m.) Visuomis – tai amžinas lietuvis, „žmogus – sau“ (Vydiūno skelbiamas idealas).

Visuomybės tikėjimo apmatus D. Šidlauskas parengė apie 1912 m., savaip suprastą senajį tikėjimą ir dorovę papildydamas senovės indų tikėjimu, iš dalies budizmu. Visa tai išdėstė 1926 m. atskiru leidiniu „Visuomybė, naujos tyros tikybos mokslas, dorovė, apeigos ir organizacija“. Savo mokymą vadino „nautikyba“, „tyra nautikyba“, nes joje nebelikę nereikalingų senienų ir prietary. Pamatas jam buvo senoji lietuvių tatyba – Romuva. Su keliais šimtais pasekėjų Lietuvoje ir Amerikoje D. Šidlauskas subūrė Visuomybės bendriją. Visuomio sumanymus palaikė J. Basanavičius, V. Putvinskis, G. Žemkalnis-Landsbergis, su Visuomiu bendradarbiavo J. ir B. Buračai. Štai ką rašė Visuomui M. Jankus: „Tamsitos veikimas taipgi naudingas. Aš sveikinu jį. Jei mes suprasime tautišką religiją įgyvendinti, tuomet mūsų tauta išgyvens ilgus amžius“ (19).

1930 m. Visuomis apsigyveno prie Dusetų miestelio. Miškingą plotą tarp Sartų, Zalvės ir Zadujo ežerų pavadino Romuva, į kurią jėjo šeši kaimai, o Ataugo miškų stengėsi paversti visuomybės šventykla. Jį lankydavo bendraminčiai, pats rašė ir rašė visuomybės tekstus. Atvykės keleivis ar vasarotojas po Romuvą turėjęs vaikščioti pėsčias, grožėtis gamta, kelti savo dvasią. Didelį įspūdį žmonėms paliko Visuomio rengtos vasaros kupolinių šventės Saloje arba prie Bradesių. Susirinkdavo daug jaunimo, žmonių iš kelių parapijų. Visuomis sakydavo prakalbas, buvo kūrenamos ugnys, žaidžiami žaidimai, grojo muzika.

Visuomio idėjas ir veiklą smerkė Katalikų bažnyčia. Vieatos kunigai stengėsi kenkti. Pats Visuomis buvo skundžiamas policijai ir dėl to turėjo nemažai rūpesčių. Apie tai jis smulkiai rašė autobiografijoje (20). Nesisekė ir su Visuomybės bendruomenės registracija. „Dar 1926 m. rudenį buvo paduota registracijai Visuoma ir dar du atveju pakartota. Tačiau palaikanti romioką (romos katalikų) reikalus valdžia kiekvieną kartą patarė laukti išleidžiant įstatymą apie religijas, nors senieji įstatymai nurodo reikalą svarstyti Visuomos statusą Seime kaip įstatymo projektą“ (iš Visuomio autobiografijos). Ir vėliau buvo kreiptasi į valdžią: „1936 m. Visuomis suorganizavo delegaciją prie prezidento A. Smetonos ir įteikė memorandumą, pasirašytą visuomiečių, laisvamanių, nepriklausomų katalikų. Tarp 9 punktų reikalauta civilinės metrikacijos, visuomos legalizavimo ir nepriklausomos katalikybės, celibato panaikinimo ir mišių laikymo lietuvių kalba. Prezidentas prileido, kad Seimas tai praves, bet premjeras Tūbelis (...) kuriam laikui reformas atidėjo. Nematydamas galimybės organizuotai veikti Lietuvoje Visuomos labui, Visuomis iš naujo iškeliao Amerikon“ (21).

Ne visai sėkminges visuomiečių pastangos paaiškinamos susiklosčiusia kultūrine situacija nepriklausomoje Lietuvoje. Lietuva išgyveno valstybės lietuvių judėjimo ir konservatyvaus tautiškumo laikotarpį, tačiau tai jau nebuvo šimtmecio pradžios universalij aspiracijų metas. Reikia sutikti su V. Kavolio nuomone, jog „neprieklausomoje Lietuvoje vyko ne žmo-

gaus laisvėjimo, o visuomenės kraujagyslių kalkėjimo, sta-barėjimo procesas“ (22).

Tuo pačiu metu kaip ir Lietuvoje Latvijoje buvo kuriamas latvių senatikių – dievturių judėjimas, kurio pradininkas – E. Brastinis. Dievturai labiau rėmėsi latvišku folkloru ir mitologija, kurie buvo geriau ištirti ir paskelbti. D. Šidlausko etnologinis arsenolas buvo skurdokas, remtas istoriniais šaltiniais ir labai mažai – gyvaja etnine tradicija. Visuomybė, jos idėjinės ir organizacinės formos buvo neperspektyvios, tačiau Romuvas, kaip baltų šventovės ir pasaulėautos, idėja išliko.

Lietuvių ir latvių pastangas atkurti, prikelti senajį tikėjimą nutraukė sovietinė okupacija 1940 metais. Okupacijos metu patyrė persekiojimą daugelis aktyvių kultūrininkų. E. Brastinis buvo nužudytas, Visuomis mirė 1944 metais. Atėjo ilgi priespaudos laikai. Tačiau užsimezgę dvasiniai judėjimai neišnyko.

Pokaris

Kai kurie represuoti Romuvos judėjimo dalyviai nenuleido rankų ir įkalinimo sąlygomis. Stasys Jameikis (1914–1990) gimė prie Sartų ežero. Dar jaunuoliu būdamas susipažino su D. Šidlausku-Visuomiu ir Romuvos idėją brandinėti visą gyvenimą. Kaip ir daugelis Lietuvos inteligenčių, patekęs į komunistinius lagerius, Intoje įkuria slaptą Romuvos organizaciją, kurios tikslas buvo padėti lietuviams išsaugoti žmogiškumą ir tautinę dvasią. Svajojo, kai bus galimybė, suvienyti aisiaus ir sukurti Lietuvos–Latvijos valstybę su nauja sostine Romuva prie Sartų ežero. Po jo grįžimo iš įkalinimo į Lietuvą KGB 1960 m. mėgino sudaryti „Romuvos“ bylą, bet tuo metu politinio atšilimo sąlygomis romuviečiams buvo dovanota. Vis dėlto spaudoje jie buvo apjuodinti. 1964 m. „Tiesoje“ ir straipsnių rinkinyje „Nematomas frontas“ (1967 m.), Intos Romuvos nario alytiškio Z. Rombergo žodžiais, Vorkutoje Romuva dar veikė ir vėliau (23).

Ramuva

Tolesnė Romuvos istorija susijusi jau su kitomis Lietuvos istorinėmis ir politinėmis sąlygomis. Tik „atšilimo laikotariu“, septintajame dešimtmetyje, prasidėjės kraštotyros judėjimas išjudino lietuvių tautines, kultūrines iniciatyvas. 1967 m. Kernavėje buvo surengta senovinė Rasos šventė, kuri ženklino pagoniško atgimimo pradžią. Po šventės netrukus buvo įkurta Ramuvos organizacija, kurios pavadinimas liudijo Romuvos tradicijų tęsimą (žr. Ramuva, 1998, Nr. 4). Pradėjusi platų etnokultūrinį judėjimą, atkurdama senuosius paruočius, šventes, propaguodama liaudies dainas, Ramuva siekė baltų pagoniškos kultūros prikėlimo. Folkloro ansambliu spartus kūrimasis, kraštotyros populiarumas buvo ryškiausias to meto reiškinys (24).

Didelę įtaka Ramuvos judėjimui padarė tokie žmonės kaip Marija Gimbutienė, Česlovas Kudaba, Norbertas Vėlius, Eugenija Šimkūnaitė...

„Nežinau, kiek Č. Kudaba išpažino senajį lietuvių tikėjimą, bet jis veržesi iš visų jo tekstų. Tuo metu, o ir vėliau atverti slaptuosius savo troškimus ir simpatijas mažai kas drįso. Profesorius prasitardavo: „Akimirkomis jaudinuosi apimtas nepatirtos pagoniškos gamtojautos“. Mes gaudydavome tokias

nuotrupas tarsi apreiškimo tiesas, žinoma, ne tik Profesoriaus straipsniuose. Senasis tikėjimas Ramuvoje buvo slaptas idealas, išreiškiantis visas svarbiausias dvasines mūsų vertėbes. Apie didžiausias pasaulio tiesas kalbėjo mums gimtinės gamta ir kitos senosios Lietuvos apraiškos” (25).

Profesorė žiniuonė Eugenija Šimkūnaitė (1920–1996) taupo viena svarbesnių Ramuvos judėjimo skatintojų. Rasos šventėje 1967 m. Kernavėje ji mokino kupoliavimo paslapčiu, įkvėpė Rasos šventės dvasią, kuri neišblėso iki šiol. Ramuvoje ji skaitė paskaitų istorijos, mitologijos, folkloro, papiročių, senojo tikėjimo klausimais. Čia ji vadinta Žiniuone arba tiesiog Ragana. Save laikė Saulės garbintoja ir manė, kad Saulė buvo svarbiausia lietuvių dievybė. Kai Ramuvoje imta šnekėti apie senojo tikėjimo atkūrimą, E. Šimkūnaitė net nubraižė to tikėjimo schemą – santykį tarp žmogaus – namų – gamtos ir Saulės. Ji pirmoji Lietuvoje ėmė kalbėti apie Didžiąją Deivę. E. Šimkūnaitės populiarumas visuomenėje neišblėso iki šiol.

Labai reikšminga – Ramuvos sėsajos su lietuvių tradiciniene kultūra (folkloru, papiročiais ir kt.). Šia prasme pagoniškosios tradicijos ir šiandien yra gyvos liaudies kultūroje. Atkuriamoms senosios religijos apeigoms nereikia kurti nei giesmių, nei maldų, nei kalendoriaus. Užtenka atidžiau pastudijuoti etnologų, tautosakininkų darbus, liaudies dainų rinkinius. Tuo lietuviškoji Ramuva skyrėsi nuo Vakarų neopagoniškų judėjimų, kuriems būdingesnės religijų knyginių rekonstrukcijos ir gyvujų tradicijų skurdumas.

1971 m. Ramuva buvo oficialiai uždrausta, nes sovietų valdžia įžvelgė jiems nepavaldu nacionalistinio atspalvio judėjimą. Tačiau Ramuvos dvasia neišblėso. 1982 metai jdomūs tuo, kad buvo aplankyta ir vėl įprasminta spėjamoji prūsus Ramuvos vieta prie Auksinės upės netoli Išrutės (26).

Ramuva

Ramuva atsikėrė laisvėjančioje Lietuvoje 1988 metais (Ramuva. – Vilnius, 1989). Netrukus ēmė formuotis religinius pagoniškas judėjimas. 1992 m. pradžioje oficialiai buvo įregistruota Baltų tikėjimo Vilniaus bendruomenė Romuva. Tikėjimo pagrinduose sakoma: „Ramuva tėsia senajį baltų tikėjimą. Šis tikėjimas visada buvo tautos dvasios neatsiejama dalis ir niekada nebuvó jos atmetas ar užmirštas”. Naujas ir svarbus teiginys yra šis: „Baltų tikėjimo šaltinis – senosios liaudies dainos, padavimai, papiročiai ir kitas protévių palikimas. Romuviečiai švenčia kalendorines, šeimos ir taučines šventes. Savo apeigas jie atlieka alkuose” (27).

Folkloro ir liaudies tradicijų akcentavimas rodo naują Ramuvos pobūdį, esmingai besiskiriantį nuo ankstesnių Romuvų (visuomybés ir kt.). Tai labai priartino Romuvą prie latvių dievturių, nors pastaruju veikimas Latvijoje gerokai skiriasi nuo latvių folklorinio judėjimo.

Susikūrusioje Ramuvoje ilgai buvo diskutuojama dėl „tikėjimo tiesų”. Nuomonų įvairovė savaime ugdė vidinį demokratizmą, pakantumą. Romuvai nepriimtinios dogmos, hierarchinė bažnyčios struktūra, kunigų išskirtumas. Tačiau kuo palaikyti vientisumą? Romuviai, praėję folkloro ir kraštotoiros mokyklą, neabejoja, jog Ramuvos šventraščiu yra etninė tradicija, kurios pagrindinį turinį sudaro folkloras, pa-

prociai, tradicinė pasaulėjauta. Šioje tradicijoje krikščioniškos apnašos atmetamos kaip nereikšmingos. Prisimenamas M. Gimbutienės pasakymas, jog lietuvis – tai pagonis, padengtas plona krikščionybės plėvele.

Atgavusioje nepriklausomybė Lietuvoje Romuva aktyviai dalyvavo įvairiuose tautiniuose ir valstybiniuose renginiuose. Netrukus buvo sumüryti aukurai Vilniuje Gedimino kapo kalne, Verkiuose. Jų atsirado ir kitose vietose. 1991 metais minint Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 650 metines iškilmės vyko Senuosiųose Trakuose, kur buvo sukrautas ir užkurtas aukuras, prie jo giedojo „vaidilutės” sutartinių giedotojų. 1991 m. Vyduuno iškilmingo perlaidojimo prie Rambyno apeigose dalyvavę Romuvos giedotojai nulydėjo karstą iki pat kapo duobės. 1993 m. Prezidento vėliavos pašventinimo metu Romuvos grupė atliko svarbų vaidmenį. Tai sukėlė diskusijas, kuriose nepasitenkinimą reiškė katalikai. 1994 m. M. Gimbutienės (kuri karštai rėmė Ramuvos judėjimą) laidotuvėse Romuva atliko svarbias apeigas (pagoniškas): su degančia ugnimi lydėjo urną į Kauno Petraišiūnų kapines (28).

Kai Romuva atsikėrė Vilniuje, jos pasekėjų atsirado ir kitose Lietuvos vietose – Kaune, Telšiuose ir kitur. Šalia Telšių gyvenantis tautodailininkas Adolfas Gedvilas 1993 metais surengė Šatrijos kalno ugnies atkūrimo šventę, pasikartojančią kiekvienų metų liepos vidury. Iš čia ugnj A. Gedvilas pernešė į savo namus, kuriuos jis pavadinio „Karaliaus Ringuado dvaru” (jie verti to pavadinimo dėl savo puošnumo). „Šventoji ugnis”, kaip ją vadina Gedvilas, dega nuolatos, negesinama (29).

Pagonybė tarp išeivių

JAV prieš karą buvo kuriamos visuomiečių grupės, tačiau, matyt, jos buvo trumpalaikės, ir šiandien apie jas žinių nebeliko. Karo ir pokario metų emigracijoje būta pagoniškos orientacijos tautininkų. Stasys Yla knygoje „Dievas su temoje” rašė apie lietuviuose gyvą „pagonybės ilgesį”. Pasak kai kurių Amerikos lietuvių, esą „senasis mūsų tikėjimas, gamtos jėgų garbinimas yra nepaprastai artimas lietuviškai sielai”. Ir: „Kaip matyt, ne vienam lietuviui kažkur giliai pasąmonėje vis dar teberusena senojo didingo lietuvių tikėjimo nostalgija” (Toronto, 1967. – P. 191–194). Dailininko V. Vaitiekūno žiniomis, Amerikoje kai kurie lietuviai ieškojo būdų, kaip atgaivinti senajį tikėjimą. V. Alantas savo istoriniuose romanuose aukštino senąją pagoniškąją tradiciją: „O ypačiai aš stengiausi grąžinti pagarbą, autoritetą ir meilę mūsų prosenolių senajam tikėjimui, kuris vaidino, sakyčiau, lemiamą vaidmenį dorojant tautinj charakterj, kuriant lietuvių kultūrą” (30). Bendramintis M. Aukštūolis daug rašė apie senajį tikėjimą, bet tie raštai išliko tik rankraščiuose. Jų cituoja jo bičiulis V. Vaitiekūnas: „Vien tik mūs tauta garbina Praamžių – tikrają dievybę ... Mūsų tikyba ne porą tūkstančių metų vien turi, o daug milijonų ir plečia vis savąjį tūrj” (31). Pats V. Vaitiekūnas (g. 1906) gržo į nepriklausomą Lietuvą 1995 m. ir išleido minėtą knygą bei savo tapybos darbų albumą. Apie senajį tikėjimą rašo taip: „Lietuvių tauta turi testi savo garbingo tikėjimo papročius. Iš tikrujų ji nėra nuo viso to labai atitrukusi. Lietuviai dar tebeprakti-

kuoja savo senojo tikėjimo įvairių švenčių papročius. Tebe-kūrenami laužai, aukurai, tebešvenčiamos senosios šventės. Intelektualiai patobulėjusi lietuvių tauta ima suvokti reinkarnaciją – pakartotinę atgimimo sampratą. Todėl savaime atpuola visokių dievybių ir stabų garbinimas. Lietuvių atkurtos Žinyčia–Veda turėtų tapti atgimimu, lietuvių tautinio ir dvasinio sielos kulto vietove, kur filosofinis mąstymas, senoji liaudies išmintis ir menas, etinio ugdymo elementai domino uotuotu” (32). Išeivių grupių pozicija gerokai skyrėsi nuo Romuvos, kurioje svarbiausios buvo etninės tradicijos. Filologas A. Dundzila 1992 m. Čikagoje įkūrė Romuvą, kurios skyrelių susikūrė ir kituose miestuose. 1994 metais anglų kalba Kanadoje pradėtas leisti žurnalas „Sacred Serpent” (Šventasis žaltys). Žurnalą leido Kanados Romuva, redagavo Vilija Witte, jo išėjo tik šeši numeriai, bet susidomėjimas buvo nemažas (33). Aktyviai veikia Bostono Romuva.

Amerikoje Romuvos idėjos gana populiarios. Ypač jomis domisi anglakalbiai lietuviai. Juos džiugina senojo tikėjimo atradimas, atveriantis giluminę lietuviybę.

Tarptautiniai ryšiai

Neopagoniškų grupių yra kitose Europos šalyse, JAV. Kasmet vyksta susitikimai su kitų šalių bendraminčiais. Lietuva, būdama tarp Vakarų ir Rytų Europos, tapo savo iškūrimo centru. Slavų, vokiečių ir kitų gretimų šalių neopagoniškų grupių atstovai ėmė rinktis Romuvos stovyklose ir formuoti bendradarbiavimo struktūras. 1998 m. Vilniuje buvo sušauktas Pasaulio etninių religijų kongresas, kuriame susitiko 20 šalių pagoniškų organizacijų atstovai. Priimta deklaracija, kurioje kreipiamasi į pasaulio visuomenę, primenant, jog tautų etninės tradicijos yra gyvos, o besikuriantis kongresas ketina jas ginti, puoselėti (34). Tarptautinio masto susitikimas atskleidė kai kuriuos svarbius neopagoniškojo judėjimo ypatumus. Diskutuota dėl pavadinimo. Dauguma dalyvių pasiskakė prieš terminą „pagonybė“, buvo priimtas „etninės religijos“ pavadinimas, taip sureikšminant etniškumo principą ir atsitolinant nuo gana plataus Vakarų pagonių judėjimo, kuriam etniškumas svečiamas. Romuva atsidūrė tarptautinio sajūdžio centre, jos etniškumas tapo pavyzdžiu. Besiformuojantys etnopagonių judėjimai stebi Romuvos veiklą ir atitinkamai koreguoja savo organizacinius, idėjinius dalykus.

Romuva etniškumą aiškiai atskiria nuo tautiškumo, nes neapsiriboja tik lietuviškomis etninėmis tradicijomis. Pavadinimas „baltų tikėjimas“ reiškia orientavimąsi į senajį baltų regioną, kuriame šiandien gyvena įvairiatautė visuomenė. Tokiu būdu atmetamas nacionalizmo ekscesas ir sureikšminamas šiuolaikinio žmonių sambūvio principas „vienovė įvairovė“, tarp kitko, buvęs ir minėto kongreso šukiu.

LITERATŪRA:

- Beresnevičius G. Baltų religinės reformos. - Vilnius, 1995. - P. 196.
- Rabikauskas P. Iš Vilniaus universiteto istorijos // Lietuvių tautos praeitis. - Vilnius. - Kn. 2(18). - Chicago, 1982.
- Valančius M. Raštai. - Vilnius, 1972. I-II. - P. 393.
- Ten pat. - P. 359.
- Dundulienė P. Ugnis lietuvių liaudies pasaulėautoje. - Vilnius, 1985. - P. 5.
- Ten pat. - P. 6.
- Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime. - Vilnius, 1976. - P. 199-213.
- Pivoras S. Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida. - Kauñas, 2000. - P. 79.
- Griška A. „Nenaudėlių“ draugija // Mokslas ir gyvenimas. - 1971. Nr. 4.
- Maciūnas V. Lituanistikos darbai. - Vilnius, 1986. - P. 87.
- Basanavičius J. Lenkai Lietuvoje. - 1903.
- Kraszewskis J. Witolo rauda. - Poznanė. 1881.
- Kavolis V. Žmogus istorijoje. - Vilnius, 1994. - P. 143.
- Trinkūnas J. Rasa ir Ramuva // Ramuva. - Vilnius, 1998, Nr. 4, p. 8.
- Paškevičienė S. Gintautas, paskutinis krivė, 1413–1414 m. istorijos apysaka. - Vilnius, 1912.
- Lietuvių tauta. - T. I. - 1907. - P. 150.
- Kavolis V. Žmogus istorijoje. - Vilnius, 1994. - P. 225.
- Ten pat. - P. 224.
- Trinkūnas J. Sartų krašto Romuva // Obeliai, Kriaunos. - Vilnius, 2002. - P. 194-202.
- Trinkūnas J. Domo Šidlausko Visuomybė ir Romuva // Druvis. - Vilnius, 1996. - P. 8-9.
- Ten pat. - P. 9.
- Kavolis V. Žmogus istorijoje. - Vilnius, 1994. - P. 159.
- Druvis. - 1992, p. 9.
- Trinkūnas J. Autentiškos liaudies kultūros paieškos septintajame – aštuntajame dešimtmetyje // Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas. - Vilnius, 1996.
- Profesorius Česlovas Kudaba. - Vilnius, 1996. - P. 8.
- Ramuva, 1997, Nr. 3, p. 25.
- Druvis, 1992, p. 4.
- Ramuva, 1997, Nr. 3, p. 138.
- Ten pat. - P. 138.
- Alantas V. Šventaragis. - Cleveland, 1972. - P. 8.
- Vaitiekūnas V. Lietuvių reinkarnacinė veda–žinyčia. - Vilnius, 1998. - P. 15.
- Ten pat. - P. 15.
- Trinkūnas J. Lietuvių tradicinė kultūra Vakaruose // Lituanistika pasaulyje šiandien: darbai ir problemos. - Vilnius, 1998. - P. 91.
- Of Gods and Holidays. The Baltic Heritage. - Tvermė, 1999. - P. 201.

Old Lithuanian faith after the state's baptism

Jonas TRINKŪNAS

The old Lithuanian faith (paganism, bearing in mind also twentieth century Lithuanian neo-paganism) is considered a specific Lithuanian tradition of culture. The beginning of the loss of the official positions of the Lithuanian paganism was in 1387, after Lithuania was baptized, however, the new religion was only as a “surface belief” in people’s minds nearly two hundred years. An active advocacy of the Christianity in Lithuania by various means was started only in the 16th–17th centuries. But the old faith was recalled and with might and main revived at the periods of the revivals and the breaks in the history (the early 20th c., the late 20thc.) of the nation the fosterers and the followers of which used to emerge at all times. Nowdays they also exist.

Lietiviškos spaudos kelias Ignalinos krašte

Rita RAMANAUSKIENĖ

1795 m. žlugo Lietuvos ir Lenkijos valstybė. Lietuva pateko į Rusijos imperijos sudėtį. Prasidėjės 1863 m. sukilimas panaikino baudžiąvą Rusijos imperijoje, bet jo nuslopinimas pareikalavo daug lietuvių aukų – prasidėjo masiniai trėmimai į Sibirą, sustiprėjo rusinimo politika Lietuvoje. Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo aprobuotos mokyklų valdymo taisyklės leido uždaryti mokyklas, kuriose buvo mokoma lietuviškai. Buvo galima mokytis iš lietuviškų elementorių, parašytų rusiškomis raidėmis – kirilica.

Apie 1880 m. Lietuvos tikintieji pristigo lietuviškų malaknygių ir giesmynų (kantičkų). Iškilo reali nutautėjimo grėsmė.

Esant tokioms gūdžioms politinėms sąlygomis lietuvišką raštą ir kalbą ėmėsi gelbėti Žemaitijos vyskupas Motiejus Valančius, sukūrės nelegalią knygnešių organizaciją, gyvavusią iki 1870 m. Lietiviška spauda pradėta spaudsinti Prūsijoje. Būtent XIX a. antrojoje pusėje atsirado knygnešiai, per sieną slapta gabent knygas, platinę jas Lietuvos kaimuose. Knygnešius rėmė kunigai, lietuvių inteligenčiai. To meto vaikus Lietuvos kaimuose skaityti („sleibzavoti“) lietuviškai mokė daraktoriai – tie patys keliaujantys kromelinkais ar elgetomis apsimetė knygnešiai. Tuo pačiu metu (XIX a. antrojoje pusėje) kaip ir knygneštystė Lietuvoje suklestėjo kitas, analogų pasaulyje neturintis reiškinys – kryždirbystė. Mažosios architektūros paminklai – koplytstulpiai, kryžiai, stogastulpiai buvo pradėti statyti pakelėse, prie sodybų, kapinėse. 1864 m. generalgubernatorius M. Muravjovas uždraudė juos statyti laukuose, pamuskėse, taip pat taisytį. Nepaisant valdžios draudimų jie ir toliau buvo statomi, restauruojami.

Knygnešiai ir jų kelias 1864 – 1904 m.

Norėčiau apžvelgti XIX a. pab. – XX a. pr. Švenčionių apskrities šiaurinės dalies (Linkmenų, Palūšės, Vidiškių, Daugėliškio parapijų) knygnešius ir jų kelius.

Deja, apie daugelį iš jų žinios labai skurdžios, nežinoma net tiksliai gimimo data ir vieta.

Labai liūdna, kad viena iš komercinių Lietuvos televizijų užsibrėžė tikslą – imti kurti laidas apie knygnešius, kuriose jie būtų parodyti elementariais kontrabandininkais, pirmiausia tenkinusiais tik savo poreikius. Todėl suprantu savo dėstytojo prof. Domo Kauno susirūpinimą: „Gaila,

tačiau iki šiol niekas nepateikė įtaigaus trimis kryželiais pasirašinėjusio knygnešio paveikslą. Jis turėtų būti jvairių potėpių ir sodrumo, nes knygnešiai – nepriklausomų, kartais stebétinai valiukiškų, svetimos valdžios įstatymus neišganičių, rizikuoti ir laimėti pasiryžusių laisvų žmonių sąjūdis... Jie tiesiog buvo to meto Lietuvos stuburkaulis, stipriausia vietovaizdžio spalva.“

Drįstu teigti, kad Ignalinos krašte lietuviška spauda plito iš Labanoro (Molėtų r.) vargonininko Jono Petrausko (kompozitoriaus Miko Petrausko tėvo) namų. Jis su šeima 1887–1899 m. gyvendamas Labanore priglausdavo knygnešius, nešusius knygas į Daugėliškį kunigui Jonui Burbai.

Ypač lietuviškos spaudos platinimas šioje vietovėje suaktyvėjo iš Tverečiaus (Ignalinos r.) atvykus Karoliui Baušiui (1865–1935), pradėjusiam dirbtį zakristijonu Labanoro šv. Mergelės Marijos gimimo bažnyčioje. Jis palaikė ryšius su globėju – Daugėliškio kunigu J. Burbą. K. Baušys, važiuodamas pas žmones kalėdoti, giliai po drabužiais, batuose veždavosi lietuviškų Tilžėje spaudsintų leidinių. (Šis knygnešys yra žurnalističių Jūros ir Nijolės Baužyčių giminaitis.)

Linkmenys mena aktyvų knygų skleidimo organizatoriu kuniag Silvestrą Gimžauską (1847–1897), gimusį Kirdeikių kaime, Linkmenų valsčiuje. Kirdeikių bažnyčioje yra pažeikslas su jo atvaizdu, o Gimžauskų sodyboje jo atminimui įamžinti pastatytas koplytstulpis. Linkmeniškė Jūratė Kudabaitė-Paukštienė 1991 m. parašė diplominį darbą apie S. Gimžauską.

Senose Linkmenų kapinėse ilsisi knygnešys Petras Vilutis (1840–1910), kurj imtis šios veiklos paskatino kuniag S. Gimžauskas. P. Vilutis veikė Švenčionių apskrityje: platinė lietuvišką spaudą, rinko lėšas Linkmenų bažnyčios statybai. 1991 m. šiam knygnešiui buvo pastatytas ir pašventintas koplytstulpis. V. Subačienė 2001 m. išleido knygelę „Trumpa Derviniškės Vilučių istorija“, kurioje užsimenama ir apie knygnešį P. Vilutį.

Labai šykščių žinių randama apie Linkmenyse gyvenusį kuniag Antaną Neonevskį (Nonevskį), kuris buvo knygų skleidimo organizatorius. Istoriniuose šaltiniuose randame ir knygnešio nuo Linkmenų Zigmundo Tarvydo (g. 1876 m.) pavardę. Linkmenų bibliotekininkė O. Marosienė yra parengusi kraštotoiros darbą apie linkmeniškius knygnešius „Knygnešių šventa gadynė“.

Daugėliškio parapijoje veikė knygų skleidimo organi-

zatorius kunigas J. Burba, knygnešiai ūkininkas Mykolas Cicėnas, Stasys Kaukėnas, Pranas Malinauskas.

Skaitome 1933 m. šaltinį: „Ne per seniai Ripedialaukyje (Linkmenų seniūnija) mirė sena Rytų Lietuvos knygnešė Pranė Skudutycia, 76 metų amžiaus. Jauna būdama tarnavusi pas kungą Mykolą Šaikūną, kuris gyveno Tauragnuose. Kunigą perkėlus į Skaudvilę, ir velionė Skudutycia ten išsikėlė..., per šešerius metus, būtent 1888–1894 m., nešdavo iš Skaudvilių (Tauragės apskritis) lietuviškas knygas į Utenos apskritį pas Vincentą Strazdą į Strazdų sodžių (Vilniaus ir Kauno gubernijų pasienis). O V. Strazdas su seserimis ištisomis partijomis leido jas į Vilnių: būtent Palūšę, Vidiškes, Daugeliškį, Tverečių, kur pastarosiose vietose knigavo Jonas Burba.“

Knygnešių atminimui 1936 m. laikinojoje Lietuvos sostinėje Kaune pastačius Vytauto Didžiojo karo muziejaus ansamblį, buvo įrengtas Knygnešių sodelis, o 1940 m. pastatyta Knygnešių sienelė (yra duomenų, kad ši sienelė buvo sunaikinta 1950 m., atstatyta 1997 m.), į kurią surašyta 100 labiausiai pasižymėjusių knygnešių. Pirmoji lenta – sunkiai nukentėję knygnešiai. Antroji lenta – pasižymėję knygų skleidimo organizatoriai. Daugeliškio parapija didžiuojasi kungių Jonu Burba (1853–1915), Linkmenų parapija – kungių Silvestrų Gimžausku (1845–1897), įrašytais į šią lentą. Tre-

čioji lenta – labai pasižymėję knygnešiai. Į šią lentą įrašytas Daugeliškio parapijos knygnešys ūkininkas Mykolas Cicėnas (1864–1935).

Prasidėjus Atgimimui knygnešių atminimas buvo pagerbtas 1989 m. pavasarį. Tada Knygnešio draugija Lietuvos tautinio atgimimo ažuolyne Ožkabalių kaime (Vilkaviškio r.), J. Basanavičiaus gimtinėje, pradėjo sodinti Knygnešių giraitę. 2000 m. šioje giraitėje augo 144 ažuolai, iš jų 115 vardinių. Ažuoliuką senelio knygnešio Prano Verkelio atminimui giraitėje pasodino jo vaikaitė, buvusi palūšietė Birutė Verkelytė-Federavičienė (šiuo metu gyvenanti Kaune).

Rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas apie knygnešius rašė: „Turtų, rodos, nė vienas jų nesusikrovė. Gyvybę gi, laisvę ir Tévynę dauguma prarasdavo. Bet nešė šviesą Lietuvos kaimui, platino gimtajį žodį.“ Visa tai nebuvo veltui – 1903 m. Rusijos vidaus reikalų ministerijos komitetas parengė nutarimą leisti spaudsinti lotyniškomis raidėmis tik maldaknyges ir kalendorius. Tuometinis caro patarėjas lietuvis A. Dubinskas pasiekė, kad visus spaudinius būtų leidžiama spaudsinti lotyniškomis raidėmis. 1904 m. gegužės 7 d. „graždanka“ buvo panaikinta.

2004 m. gegužės 7 d. Ignalinos r. Palūšės biblioteka Meironių kaime, Lūšių ežero pakrantėje, prie tautodailininko Juozo Liaukaus „Knygnešio“ stogastulpio paminėjo

Šv. Kazimiero draugijos Palūšės skyriaus nariai. Viduryje – kunigas Juozas Panavas. Apie 1937 m. Nuotrauka iš Palūšės bibliotekos archyvo.

Spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo šimtmečio minėjimas Meironių k.
(Ignalinos r.), prie „Knignešio“ (autorius J. Liaukus) stogastulpio. Iš kairės
antras – mokytojas Petras Mikštas, trečia – straipsnio autorė, Palūšės filialo
(Ignalinos r.) vyr. bibliotekininkė Rita Ramauskienė, sėdi tarp Ignalinos
gimnazijos moksleivių pirma iš dešinės mokytoja Vida Stundžaitė.
2004 m. Elenos Krapauskienės nuotrauka.

lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo 100-metį. Ignalinos gimnazijos moksleiviai, vadovaujami mokytojo Petro Mikšto, parengė literatūrinę kompoziciją. Muzikos mokyklos moksleivės, vadovaujamos mokytojos Jūratės Saulienės, gamtoje prie „Knignešio“ stogastulpio pui-kai muzikavo smuikeliu ir kanklémis.

Prof. Domas Kaunas lietuviškai raidei ir kalbai ramių laikų nežada: „...išėjė į Gedimino prospektą perskaitykite įmantrius XXI a. užrašus anglų kalba. Mūšis dėl lietuviškos raidės ir kalbos nebaigtas. Jis tėsis kitomis formomis bei ki-

tose erdvėse gero vardo kol kas neturinčiais va-dinamaisiais globalizacijos laikais“. Ignalinietė žurnalistė Vida Žukauskaitė apgailestauja: „Bijojom kadais kirilicos, būdami stiprūs susi-grąžinome lietuvišką abécélę, jos 32 raideles. O dabar šalia jų jau rikiuojame x, w, q, tary-tum jos mums savos būty. Ir – nieko.“

Rytų Lietuva 1920–1939 metais

Po Pirmojo pasaulinio karo žlugus Rusijos imperijai lietuvių ir lenkų tautoms susidarė galimybė atkurti nepriklausomas valstybes. Lietuva valstybingumą siekė įtvirtinti etnografinėse Lietuvos žemėse, o Lenkijos valstybės planuose Lietuvai nebuvo numatytas nepriklauso-mos valstybės statusas. Pagrindinis Lenkijos ar-gumentas dėl Vilniaus priklausymo Lenkijai – šiose teritorijose vyraujanti lenkų kalba. 1920 m. spalio 9 d. Lenkija užgrobė Vilnių ir jo kraš-tą. Lenkijai žūtbūt reikėjo teisiškai įtvirtinti ge-nerolo L. Želigovskio įvykdytą Vilniaus užgro-bimą. Todėl 1922 m. sausio 8 d. Vilniuje buvo organizuoti rinkimai į Vilniaus seimą, po kuriu Vilnius ir Rytų Lietuva buvo inkorporuoti į Lenkijos sudėtį. 1923 m. vasario 3 d. Tautų Sajungos Taryba paskelbta rezoliucija pagal geležinkelį Gardinas–Vilnius–Daugpilis išvedė demar-kacijos liniją. Lietuvai atiteko Giedraičiai ir Šir-vintos. Šia demarkacijos linija 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos nutarimu bu-vu nustatyta siena.

Esu parengusi kraštotyros darbą apie len-kmečio laikotarpio Palūšės parapiją, kuri, nu-brėžus demarkacijos liniją, pateko į Lenkijos valstybės sudėtį, t.y. priklausė Vilniaus vaiva-dijai, Švenčionių apskrities Kaltanėnų valsčiui.

Lenkų okupuotame krašte per mokyklas, bažnyčią, visuomeninį, politinį, kultūrinį gy-venimą prasidėjo lenkinimo procesas. Rytų Lietuvai antrą kartą teko dar atkakliau kovoti už lietuvišką žodį, spaudą, mokyklas, lietuvi-ybę apskritai.

Dar Lietuvai esant carinės Rusijos imperi-jos sudėtyje, taip pat 1920–1939 m., švietimą globojanti instancija buvo 1913 m. Vilniuje įkurta lietuvių švietimo draugija „Rytas“. Draugijai vadovavo kunigai J. Steponavičius, M. Reinys (1918–1922 m.), P. Kraujelis (1922–1933 m.), K. Čibiras (1933–1939 m.). Ypač svarbus „Ryto“ istorijos etapas prasidėjo nuo 1920 m. Veikliausia buvo sa-varankiška Švenčionių draugija „Rytas“. Draugija iškėlė tiks-lą organizuoti mokyklas, vaikų darželius Vilnijoje, perėmė ir 1915 m. veikusias mokyklas, émė jas plėsti.

1923–1927 metai – produktyviausiai Švenčionių „Ryto“ veiklos metai: įkurti draugijos skyriai Kaltanėnuose, Palū-

šėje, Vaišniūnuose. Skyriuose veikė skaityklos su knygynėliais. 1931 m. Palūšėje uždarius „Ryto“ įsteigtą pradinę mokyklą jos 1927 m. iš naujo pastatytuose namuose buvo įrengta draugijos skaitykla, kuriai vadovavo Palūšės bažnyčios vargonininkas Antanas Burėnas. Skaitykla turėjo apie 100 knygų. Vakarais skaitykloje vykdavo vaidinimai, vakarėliai, susirinkimai, paskaitos, buvo klausomasi radijo.

Lietuviška mokykla kunigo Petro Prunskio iniciatyva Palūšėje buvo įsteigta 1915 m. Justino Dieninio namuose. Ji nuolat buvo vaikoma: 1921 m. uždaryta, po kiek laiko atidaryta, bet 1926 m. vėl uždaryta (iki 1926 m. dėstomoji kalba mokyklose buvo vien lietuvių). Vėliau įvesta lenkų kalba, kaip dalykai – Lenkijos istorija ir geografija. Paraleliai su lietuviška 1925 m. lenkų valdžia Palūšėje įsteigė lenkišką mokyklą, bet ji stovėjo pustuštė. Mokytoja dirbo Kuciuvna-Sabalaiuskienė, po jos mokytojavo lietuvis Galatiltis (beje, jo pavardė įvairiuose šaltiniuose rašoma: Galateliš, Galatalec). Vietinių gyventojų jis buvo pramintas išverstarankoviu (prieš porą metų sulaukiau skambučio – gyvenantieji Lenkijoje norėjo gauti žinių apie šį mokytoją).

1927 m. Švenčionių „Ryto“ draugijos lėšomis pastatyta nauja lietuviška mokykla, kurios statyboms vadovavo kunigas P. Prunskis ir mokytojas J. Grybauskas. Neilgai vaikams teko pasimokyti lietuviškoje mokykloje – 1931 m. lenkų valdžia mokyklai nebeleido veikti. Kaltanėnų valsčiaus viršaitis sumanė „Ryto“ namą atimti. Dėl to su viršaičiu ilgai bylinėjos Palūšės „Ryto“ draugijos skyriaus pirmininkas kunigas P. Prunskis. Namas vis dėlto buvo atimtas, tame įsikūrė valdiška lenkų mokykla, o tame pačiame pastate veikusi „Ryto“ skaitykla 1936 m. buvo uždaryta.

Nuo 1932 m. Palūšės vaikai pradėjo eiti į lenkišką mokyklą, nes Vilniaus krašte dėl egzaminų mokiniai buvo priversti tai daryti, o tėvai buvo baudžiami už vaikų mokymą namuose (beje, palūšietis Pranas Kisielius, Jonas Sipavičius iš Pipiriškės vis tiek vaikus mokė namuose), o kiti nelegalūs mokytojai areštai bei trėmimais buvo priversti pasitraukti.

Skaitome šaltinių: „Daugelyje parapijų centrų valstybiniai organai paėmė iš lietuvių draugijų lietuviškas mokyklas, greit jas pavertė lenkiškomis. Šiuo būdu pirmais metais laikė paveldėtą lietuvių mokytoją, antrais metais lietuviui mokytojui pridavė lenkų mokytoją, trečiais ištūmė lietuvių mokytoją, palikdami vien lenką, bet dar kai kur su lietuviu, o vėliau ir visai išvedė lietuvių kalbą. Taip padaryta Adutiškyje (...) Palūšėje ir kitur.“

94-erų metų palūšietė Genovaitė Kisielytė (mirė 2005 metų lapkričio 6 d.) prisiminė įdomų faktą. 1930 m. pro Palūšę į Ignaliną pravažiavo tuometinis Lenkijos prezydентas Ignacas Moscickis (1867–1946 m.). Vietiniai žvejai iš tinklų padarė sutikimo vartus. Prezidentas išlipės pasakė kalbą. Palūšės mokyklos mokytojas J. Grybaus-

kas padovanojo gėlių, o gimnazistė G. Kisielytė pačios austą juostelę. Šį faktą patvirtino ir ignalinietis Jonas Lašakanis. Tuomet jis ir dar keletas Vidiškių parapijos Rimšėnų pradinės mokyklos pirmūnų buvo atvežti į Ignaliną pamatyti „gyvo prezidento“. Deja, prezidento automobilis net nesustojė. Mokiniai liko it musę kandė...

Šiuo metu buvusioje Palūšės „Ryto“ mokykloje įsikūrusi biblioteka, kurioje įrengta lenkmečio laikotarpio Palūšės parapijos ekspozicija. Joje saugomas unikalus 1934 m. leidinys „Lietuvių mokyklos Vilniaus krašte“.

Bibliotekai taip pat yra perduotas unikalus nuotraukų archyvas, kuriame užfiksuotos lenkmečio Vilniaus dvaininkijos, Stepono Batoro universiteto, įvairių draugijų, Studentų sąjungos, Vytauto Didžiojo gimnazijos veiklos akimirkos.

Lenkmečiu kaime viena iš įtakingsiausių kultūros ir švietimo organizacijų buvo 1925 m. įsteigta lietuvių šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti. Kunigo Nikodemo Vaišučio iniciatyva buvo parengtas draugijos statutas, jai suteiktas katalikiškas tautinis pobūdis. Draugijos šviečiamoji veikla buvo

vykdoma per parapijų ir mokyklą. Draugijos skyriai veikė Palūšėje ir Meironyse. Palūšės skyriaus pirmininkas buvo kunigas P. Prunskis, Meironių skyriui vadovavo T. Alėjūnaitė ir K. Blažys.

Šie skyriai Meironyse, Palūšėje vasaromis organizuodavo vaidinimus. Prisijungdavo ir kunigas P. Prunskis – organizuodavo kluonų vakarėlius klebonijoje, palūšiečių J. Dieninio, meironiškių J. Liepinio, Valiuko namuose. Vaidinimams kalėdojimo metu jaunimą suburdavo vikaras S. Valiukėnas, prie vaidintojų prisijungdavo vasarą atostogaujančios gimnazistai ir studentai.

Skaitome to laikotarpio žinutę: „1926 m. balandžio 5 d. Pelake, Palūšės parapijoje, vaidinta „Ponia ir ponios teisėjas“ (...) 1936 m. balandžio 27 d. Palūšėje vaidinta „Bomba“, deklamacijos, du gyvu paveikslu, vaikų dainų choras... 1928 m. gruodžio 26 d. Meironyse suruošta vaikų eglutė...“

Šv. Kazimiero draugijos Palūšės skyriaus pirmininkui kunigui P. Prunskui šviečiamamojoje veikloje padėjo vikarai Stanislovas Valiukėnas (1935–1937) ir Juozas Panavas (1937–1939). Jis buvo labai aktyvus ir lietuviškos spaudos platinotojas: po Kalėdų lankydamas parapijiečius platino Vilniuje leidziamą lietuvišką spaudą: suaugusiesiems išrašydedo „Vilniaus rytoj“, „Vilniaus aušrą“, jaunimui – „Jaunimo draugą“, vaikams – „Aušrelę“. Palūšietė J. Burėnienė, vargonininko A. Burėno žmona, platino net Kaune leidziamą laikraštį „XX amžius“.

Lietuviškas knygas, kalendorius, maldaknyges Palūšės apylinkėje vasaromis pardavinėjo palūšietė, Vilniaus Stepono Batoro universiteto Teologijos fakulteto studentė G. Kisielytė. Knygas iš stipendijos ji pirkdavo Rastenytės knygynėje Vilniuje. Ten knygos buvo pigesnės, nes knygyną rėmė Nepriklausoma Lietuva.

Kunigas P. Prunskis buvo atkaklus litvomanas. Per pamokslus jis barė parapijiečius, pasiduodančius lenkinimui. Kai į praktiką Palūšėje atvyko lenkų mokytojų seminarijos auklėtiniai, kunigas prikalbino vietinius gyventojus nepriimti jų gyventi. Jis taip pat atkalbinėdavo parapijiečius nuo kelionių į Vilnių, į lenkų organizuojamus atlaidus.

I kunigą P. Prunskį nuolat buvo nukreiptos lenkų policijos akys. 1937 m. balandžio 23 d. leidinyje „XX amžius“ rašoma: „...kunigo P. Prunskio bute rasta nelegali lietuviška biblioteka. I lenkų įstaigas nuvykęs kunigas J. Panavas aiškino, kad tai tik vaikų eucharistijos karžygių organizacijos religinė literatūra. Bet policija pareiškė, kad byla perduos teismui“.

Apylinkių jaunimas visiškai nebendraudavo su vasarą atvykstančiais lenkų skautais iš Varšuvos ir Krokuvos. Skautai apsigyvendavo palapinėse, kūrendavo laužus, linksminavosi, kviesdavo ir vietinius, bet jaunimas boikotuodavo jų pasilinksminimus.

Prie Lūšių ežero buvo padarytas didelis tiltas. Švenčių metu suvažiuodavo visos apylinkės lenkai. Plaukiodavo po ežerą, rankose plevėsuodavo vėliavėlės. Bet retas lietuvis prie jų pritapdavo.

Netoli nuo Palūšės esančiame Vaišniūnų kaime (per ji ėjo demarkacinė linija) lietuvišką spaudą platino Jonas Žilėnas ir Jonas Milašius. „Vaišniūnų k. Daugėliškio valsč. gyventojas Jonas Žilėnas 1935 m. gegužės mėn. netoli Ignalinos, prie kelio, einančio pro Petravo kaimą, išmetė brosiūras „Apie tautą...“ Platinti padėjo to paties kaimo gyventojas Jonas Milašius... J. Žilėnas nubaustas 2 metams, o J. Milašius 2 mėn.“

Vietinių mokyklų ir skaityklų, kurias organizuodavo šv. Kazimiero ir „Ryto“ draugijos, pastangomis Ignalinos kraštas atsilaikė nenutautėjės, davė Lietuvai ryškių asmenybių, kurios pasibaigus Antrajam pasauliniam karui įsijungė į Lietuvos gyvenimą.

(Straipsnio skyrius „Rytų Lietuva 1920–1939“ parengtas pagal Genovaitės Kisielytės (1911–2005), gyvenusios Palūšėje, prisiminimus.)

LITERATŪRA:

1. Aliulis V. Palūšės bažnyčia ir parapija. - Vilnius, 1996. - P. 100.
2. Biržiška M. Vilniaus Golgota. - Vilnius, 1992. - P. 663.
3. Blaževičius K. Iš knygnešių sienelės istorijos // XX amžius. - 2004, Nr. 20.
4. Kaunas D. Pergalės prasmė ir kaina // Voruta. - 2004, gruodžio 11, p.1,4
5. Knygnešys. T.2 - Vilnius, 1992. - P. 189, 294.
6. Knygnešys. 1864–1904. III - Vilnius, 1997. - P. 36-37.
7. Kraštotyra. - Vilnius, 1969. - P.67
8. Kvilklys B. Mūsų Lietuva. - Bostonas, 1964. - P. 730.
9. Lietuvių enciklopedija. T. 27. - Bostonas, 1960. - P.430.
10. Lietuvos rytai. - Vilnius, 1991. - P. 269.
11. Makauskas B. Vilniujos lietuvių 1920–1939 metais. - Vilnius, 1991. - P. 269.
12. Martinkėnas V. Vilniaus krašto lietuviškos mokyklos ir skaityklos 1919–1939 metais. - Vilnius, 1990. - P. 160.
13. Merkys V. Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias. - Vilnius, 1994. - P. 393.
14. Ramanauskienė R. Palūšės kaimo istorija: 1920–1998 (rankraštis). - Palūšė, 1999. - P. 37.
15. Vilutis R. Susirinko Vilučiai // Nauja vaga. - 1991 rugpjūčio 3.
16. Virvičius V. Užaugau Lietuvoj, šalalė mylimoj // Voruta. - 1997 rugpjūčio 20, p. 13-14.
17. Žukauskaitė V. Atgavę neprarakim // Nauja vaga. - 2004 gegužės 12, p.1.

REGIONAL CULTURE

The route of the Lithuanian Letters
in the region of Ignalina

Rita RAMANAUSKIENĖ

The article by the librarian from Palūšė presents a discussion on the state of the Lithuanianism and the movement of book distribution in the region of Ignalina up until the abolishment of the ban on the Latin letters in 1905 and in the year of Polonization in 1918–1942 in the surroundings of Palūšė. The author has employed not only the written sources but also the factual material that she herself had selected, and she has referred to the reminiscences of Genovaitė Kisielytė from Palūšė, who recently died.

Ką slepia „Molio karalienės” titulas?

Dailininkę Leokadiją Belvertaitę prisimenant

Vida MAŽRIMIENĖ

Minint iškilius lietuvių keramikės, tapytojos ir skulptorių Leokadijos Belvertaitės (Kamuntavičienės, Žygelienės, 1904–1992) jubilieju, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje 2004–01–24–04–04 veikė retrospektyvinė dailininkės kūrybos paroda, pavadinta „Karalienė molio bateliais“. Parodos apibūdinimo ieškota ilgai. Kaip charakterizuoti dailininkės kūrybą, sovietinio atlydžio ir stagnacijos metais aplankiusią pasaulines parodas,¹ 1979 m. apdovanotą Kultūros ministerijos garbės raštu už nuopelnus ugdom ant lietuvių liaudies meną, formavusią aukštą masinės produkcijos meninį lygį Kuno „Dailės“ kombinate? Jos skulpturėlės puošė kone kiekvieno lietuvio namus, veržesi pro geležinę uždangą ir skelbė tautinio išlikimo idėjas toli išeivijoje. Šią asmenybę gaubia tarsi kokia paslaptis. Apie ją retai užsimenama spaudoje, duomenys apie ją nepateikti Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje, ji neminima Lietuvos dailės istorijose ir netgi pradėtoje leisti naujausioje lietuviškoje enciklopedijoje. Tik Dalios Draugelienės knygoje „Kuno dailininkai“² randame dokumentinių žinių apie L. Belvertaitę. Kodėl buvo pamiršta Lietuvos kultūrai nusipelniusi dailininkė? Ką slepia „Molio karalienės“ titulas?

Įvažiuojant į Vilkiją akis atitraukės nuo Nemuno vingio išvysi didžiulę baltą šv. Marijos skulptūrą, mojančią prašalaičiui užsukti į šventos vietas prieigas. Kas šios dingos Marijos autorius? Užsukęs į Vilkijos bažnyčią išgirs, kad monumentalios skulptūros autorė yra buvusi vienuolyne auklėtinė L. Belvertaitė. Jos tapybos ir skulptūros darbų užtiksi Pivašiūnų, Alytaus, Butrimonių, Žilių ir kitose Lietuvos bažnyčiose. Dauguma tų kūrinių sukurta slapsa, bijant ištremimo ar kitokio susidorojimo. Giliai religinga dailininkė vengė dalyvauti dailės renginių prezentacijose ir viešosios spaudos puslapiuose. Ne itin palankios tam laikmečiui buvo ir jos vedybos. Po Prano Kamuntavičiaus mirties L. Belvertaitė išteka už Balio Žygelio – pirmojo Joniškio gimnazijos vadovo, Spaudos fondo direktoriaus, Lietuviškosios enciklopedijos (1938–1940) organizatoriaus, tarpukario Valstybės leidyklos direktoriaus pavaduotojo, V. Kudirkos švietimo draugijos ir Lietuvos kultūros sąjungos dalyvio, 1941–1944 kalinto Sverdlovsko lageriuose. Gyvendami Kaune, A. Mickevičiaus gatvėje, pas Marijos Gimbutienės motiną Veroniką Alseikišienę, Žygeliai bendravo su Antanu Žmuidzinavičiumi, daktare ir beletriste Agniete Ambražiūte-Steponaitiene, bibliofilu ir XXVII knygos mėgėju

draugijos steigėju Vytautu Steponaičiu, advokatu, Vytauto Didžiojo komiteto nariu Zigmui Toliuši ir kitiems. Vėliau, šeimai persikėlus į namą Jūratės gatvėje, ten lankydavosi dailininkė Teodora Kriauciuonaitė, Veronika Tarvydaitė, skulptorė Danutė Danytė, Valstybės teatro primadona Antanina Vainiūnaitė-Kubertavičienė, Voldemaras Manomaitis ir kiti.³

L. Belvertaitė (dešinėje) „Dailės“ kombinate prie savo kūrinių su dailininkė atlirkėja. 1955.

L. Belvertaitė. „Mergaitė darželyje“. 1952.

L. Belvertaitė. „Birutė“. 1957.

Skulptūrinės keramikos patriarchė

Dailininkės pavardė buvo žinoma ne tik siauram bičiulių ratui. Neįtikėtino populiarumo sulaukė jos keramikos dirbiniai. Jie tapo masinių švenčių „Skamba skamba kankliai“, „Grok, Jurgeli“, mugių, kermošių suvenyrais, buvo mielai perkami ir dovanojami moksleivių išleistuvui, vestuvui, šeimyninių jubiliejų progomis. Anot buvusios kolegės Nijolės Kuosaitės, L. Belvertaitės keraminės skulptūrėlės „Eglė žalčių karalienė“, „Suktinis“, „Kepurinė“, „Rūtų darželyje“, „Mergaitė laisto gėles“, „Mergaitė su stirniuku“ 6–7 dešimtmečiais buvo pagrindinė „Dailės“ kombinato keramikos cecho gamybos produkcija.⁴ Kartu su L. Belvertaitė dirbo Teodora ir Vaclovas Miknevičiai, Robertas Antinis, Janina Šmidtaitė, Henrikas Butkevičius, Voldemaras Manomaitis, Męčys Sabulis, Genovaitė Vincevičienė, Povilas Krievaitis, Pranciška Genienė, Marija Vosyliūtė-Dargužienė ir kiti. 1986 m. L. Belvertaitei išėjus į pensiją pasijuto skulptūrinės keramikos stygius, ir tik į cechą atėjus dirbtį Leonui Striogai jų gamyba vėl kurį laiką buvo tęsiama.

Tautodailės parduotuvėse ar net didžiųjų prekybos centrų lentynose dabar gali pamatyti stilizuotų keraminių skulptūrelių *a la Belvertaitė*. Kičo skverbimosi laikais aktualu nesuniveliuoti pirmatakų patirties, padėti išlikti unikalai kūrybai. I sovietmečio įkarštyje dirbusios L. Belvertaitės kūrybą pirmasis dėmesj atkreipė Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus direktorius Osvaldas Daugelis. Jo dėka muziejus sukaupė vieną didžiausių dailininkės kūrybos rinkinių. Autorės kūrybinį palikimą saugo ir jos sūnėnas Valerijonas Gréčna, jos darbų esti privačiose kolekcijose Lietuvoje ir užsienyje.

L. Belvertaitė gimė 1904 m. Alytaus apskrities Merkinės valsčiaus Pociuniškių kaime. Iš Amerikos grįžęs tėvas Ferdinandas Belvertas molingojo Pašilės kaimo žemėje šeimai nupirko ūkį. Aplinkui ošia miškai, kiek akys užmato boluoja smėlingi dirvonai. Leokadija su seserimis seniai išvaikščiojusi jų pakriausės. Labiausiai ją traukia skardis, kur galima rasti raudono, it virto vėžio nugara, molio. Iš jo mergaitė lipdo lėles, švilpynes ir kitokius molinukus. Kartą vaikai žaisdami Leokadijos „baibokus“ sumetė į krosnį... Tai buvo pirmas žingsnis tikrosios keramikos link. Kol Leokadija pravers Kauno meno mokyklos duris, turės prabėgti nemažai laiko. Tėvai seserims numato vienuolių misiją. Leokadija atiduodama į Seserų Švenčiausios Jėzaus širdies tarnaičių kongregacijos vienuolyną Kaune. Širdietės (Congregatio sonorum ancillarum Sacratissimi Cordis Jesu) Lietuvoje įsikūrė 1922 m. Jų motiniškieji namai buvo ne tik užuo glauda vienuolės abitą pasirinkusioms merginoms, širdietės auklėjo ir mokė mergaites gimnazijoje, mokytojų seminarijose, ūkio mokyklose. 1940 m. vienuolynas turėjo 130 seserų, 17 naujokų ir 10 kandidačių. Vyresnės kartos vienuolyno seserys pamena L. Belvertaitę. Leokadija ten neišbuvasi nė pusmečio, tačiau palikusi pamaldžios ir nepaprastai darbščios mergaitės įspūdį. Jau tuomet labai aiškiai matėsi auklėtinės polinkiai – ji nuolat piešusi, siuvinėjusi, vienuolynui sukūrusi kompoziciją „Šv. Jonas ir Jėzus.“ 1925 m. Leokadija bagna žemesniąją Aukštadvario žemės ūkio mokyklą, 1931 m.– Kauno „Pavasario“ gimnazijos keturių klasės. Galutinai apsisprendusiapti dailininkę, L. Belvertaitė 1931 m. įstoja į Kauno meno mokyklą. Mokydamasi skulptūros ir studijuodama pas Juozą Zikarą, Juozą Mikėną, Stasį Ušinską, Petrą Kalpoką, ji užsuka ir į gretimose patalpose vykstančias Prano Brazdžiaus keramikos pamokas. Į L. Belvertaitė dėmesj atkreipia Liudvikas Strolis. Jis girią jaunos dailininkės plastikos pojūtį, pranašauja jai skulptorės ateitį. 1937 m. L. Belvertaitei įteikiamas Meno mokyklos baigimo atestatas. Nors jame nėra aukštų įvertinimų, tačiau solidžių pedagogų: L. Strolio, S. Ušinsko, J. Mikėno, J. Zikaro, P. Kalpoko, A. Galdiko, J. Šileikos parašai atestate byloja, kad ji gavo rimtą išsilavinimą.

Besibaigiant karui į Dzūkijos vienkiemį Pašilėje vakarais užsuka Tėvynės gynėjai, o rytais – stribai. Kaimynei iškundus, kad šeima padedanti okupantams, Belvertai pamerkiami sušaudymui. Padarius krątą ir suradus begales L. Belvertaitės bažnyčioms taptų liturginių paveikslų nuosprendis pakeičiamas. Jaunos dailininkės gyvenimą dar ne kartą lydės išgyvenimų ir netikrumo dėl ateities šleifas.

Tautos poreikių keliu: tarp dogmų ir kūrybos

Baigusi Kauno meno mokyklą, L. Belvertaitė kartu su diplomu igijo mokytojo cenzą bei teisę aukštesniosiose mokyklose mokytį meno dalykų. 1940 m. ji pradeda dirbti Kauno 6-osios amatų mokyklos piešimo mokytoja. Pareigos kasmet tēsiamas, todėl galima spręsti, kad dirbtai jai sekėsi.⁵ Dar tarpukario Lietuvoje amatų mokykloms buvo skiriama daug dėmesio, mokytojai stažavosi užsienyje. 1934 m. valstybinė amatų mokykla įsteigta Klaipedoje, 1938 m. – Kaune ir Alytuje, pastatyti Ukmergės amatų mokyklos rūmai, rengtasi atidaryti valstybinę keramikos mokyklą Viešniuose. Būsimieji baldžiai, siuvėjai, puodžiai mokomi neatitolti nuo tautos meno tradicijų, skatinami kūrybiškai perimti jo palikimą. Sovietmečiu besiformuojančias amatų tradicijas stengiamasi testi. Dėstydamas amatų mokykloje, L. Belvertaitė moksleivius moko suprasti tiražuojančios dailės meninę specifiką, aiškina jos svarbą ir vertę.

Nuo 1943 m. L. Belvertaitė pradeda dirbti dailininke skulptore Kauno „Dailės“ kombinato dailiosios keramikos ateljė. Prieš karą susiformavęs „Marginių“ kooperatyvo bazėje, jis vadinosi „Dailės“ kooperatyvu ir propagavo tautodailę. „Marginių“ bendrovė liaudies menui ir pramonei remti Pauliaus Galaunės, Juozo Tallat-Kelpšos, Kristinos Griniuvienės, A. Stankevičienės iniciatyva buvo įkurta 1930 m. Kaune. 1938 m. atidarytas bendrovės skyrius Šiauliouose, o 1940 m. –

Vilniuje. „Marginių“ dirbiniai eksponuojami parodose Lietuvoje, taip pat 1937 m. pasaulinėje parodoje Paryžiuje, 1938 m. tarptautinėje dailiųjų amatų parodoje Berlyne, 1939 m. – parodoje Niujorke. „Dailės“ kooperatyvo iniciatoriai Leonardas Kazokas, Jonas Mikėnas, Vytautas Mackevičius, Antanas Gudaitis, Antanas Tamošaitis, Vladas Drėma, Liuda Vaineikytė, Mečislovas Bulaka, Petras Aleksandravičius, Viktoras Vizgirda, Justinas Vienožinskis, anot Klemenso Čerbulėno, buvo ir naujos meninės koncepcijos puoselėtojai.⁶ Kauno „Dailės“ kombinatas kūrėsi ne tuščioje dirvoje, o turėdamas tautiškumo pradus puoselėjančių pirmtakų patirtį. Antrasis pasaulinis karas nutraukė kūrybių kombinato veiklą, tačiau šis netrukus vėl atsikūrė. 1945 m. kooperatyvas perorganizuotas į Dailės fondo kombinatą „Dailė“. Jubiliejinės 1967 m. parodos kataloge nurodoma, kad „Dailės“ kombinato dailininkai ir liaudies meistrai su autoriniais darbais bei serijine produkcija dalyvavo 46-iose tarptautinėse parodose bei mugėse.⁷ 1967 m. parodoje 12 autorinių majolikos modelių eksponuojanti L. Belvertaitė yra akivaizdi skulptūrinės keramikos lyderė.

Pirmųjų pokario dešimtmecių taikomoji dailė neretai akrai megdžioja vaizduojamosios dailės formas. Ilgametis Taikomosios dailės technikumo direktorius Andrius Valius prisimena, kad kaip diplominį darbą 1953 m. gobeleno technika turėjo išausti Maksimo Gorkio portretą.⁸ Aleksandro Puškino, Nikolajaus Gogolio ar Petro Cvirkos portretinius biustus šalia dekoratyvinų dirbinių buvo priversti štampuoti ir „Dailės“ kombinatai. Giminingos bendrovės Rusijoje masiškai gamino Ivano Krylovo pasakėčių personažus ar pavlikus morozovus... Tarnauti komunistinei propagandai priverčiamą ir L. Belvertaitė. 1952 m. LTSR dailinininkų sajungos ir Dailės fondo surengtame respublikinės vaizduojamosios ir taikomosios dekor-

L. Belvertaitė. „Kalvelis“. 1956.
L. Belvertaitė. „Viščiukų augintoja“. 1958.

tyvinės dailės konkurse Vilniuje L. Belvertaitėi paskirta pirmoji premija už skulptūrą „Marytė Melnikaitė“. Tai vienintelė šios dailininkės duoklė socializmo dogmoms.

Sovietmečio Lietuvos spaudoje mirgėte mirga pasisakymai, kaip reikia kurti tarybinį meną. Aptariant „Dailės“ kombinatų veiklą nemaža kritikos sulaukia profesionalų darbai: V. Miknevičiaus darbai vadinti „primityvokais“, L. Belvertaitės rašalinės „turi nepateisinamas proporcijas“, „nepakankamą meninį aktyvumą rodo ir dail. Strolis“. ⁹ Pirmosios laisvėjimo prošvaistės padvelkia po Stalino asmens kulto pasmerkimo 1956 m., tačiau ideologinis dogmatizmas vis dar koreguoja dailininkų kūrybiškumą. „Jaunyjų dailininkų kūrybą pastoviai, įkyriai varžė „ideologų“ priežiūra. Vienos sajunginės parodos metu N. Cruščiovo dėmesj atkreipiė „ydingi“ kelių autorų darbai. Ypač jų suerzino E. Neizvestno abstrahuotų formų skulptūra. O tuo laiku plito kalbos apie R. Garodi knygą „Realizmas be krantų“, kurioje buvo kalbama apie P. Picasso, Saint-John Perse ir F. Kafkos kūrybą. Jaunimui tai darė didelį įspūdį. Atsakingi veikėjai nedelsdami émési stiprinti „realizmo krantus“. Skubiai vienas po kito sušaukiami net du CK ir meno kūréjų pasitarimai, kur įsiaudrinės N. Chrūščiovos „mokė“ ne tik E. Neizvestnai, bet ir kitus jaunus dailininkus, muzikus, literatus... Grįžęs iš Maskvos, A. Sniečkus skubiai suruošė tokias pamokas ir Lietuvos jauniesiems kūréjams. Ypač pikta buvo užsipulta „ydinga“ grafika: S. Kisarauskienės iliustracijos E. Mieželaičio poezijai, V. Kaušinio plakatas „Statybų“. Kliuvo ir rašytojams, muzikams bei kitiems menininkams, kuriems galima buvo pritaikyti „prasilenkimą su soc. realizmu“, – prisimena Nacionalinės premijos laureatas, tapytojas ir grafikas Vytautas Valius.¹⁰

Tautiškumas – kūrybos prioritetas

Bene palankiausia dirva kūrybai evoliucionuoti buvo liaudies menas. Jam sunkiau buvo priegti politiškumo etiketę. Tautinio meno tradicijų pagrindu išaugo lietuviškoji grafika, šia linkme suko ir taikomieji menai, be užkardų skynęsi kelius pasaulinėse parodose. L. Belvertaitės asmens byloje Literatūros ir meno archyve randame įspūdingą tokų parodų sąrašą.¹¹ Keista, kad, išskyrus vieną kitą atvejį, spaudoje nėra komentarų apie ten eksponuotus L. Belvertaitės kūriinius. Tikétina, kad jos darbai užsienyje buvo pristatomi kone anonimiškai. „Kauno tiesa“, 1958 m. informuodama apie pasaulinę Briuselio parodą, nė žodžiu neužsimena apie aukso medalį pelnusią L. Belvertaitės keramiką.¹² Tik SSRS liaudies dailininkas, Dailės akademijos viceprezidentas B. Johansonas kritikos straipsnyje apie visasajunginę parodą Maskvoje L. Belvertaitės kūriinius pavadina profesionaliai ir ypač meistriškai.¹³

Ar tiražuojamojai taikomoji dailė nesuniveliaavo savitos L. Belvertaitės jausenos? Pirmą kartą apie meno kūriinių serijiškumą ir technologizaciją prabilta XIX a. pradžioje. Williamas Morrisas industrializavimą laikė didžiule nelaimė ir užsibrėžė tikslą atnaujinti taikomąją dailę senųjų viduramžių dailiųjų amatų dvasią.¹⁴ Jo iniciatyva Anglijoje (vėliau ir kitose Europos šalyse bei Amerikoje) įsikuria meno dirbtuvės, propaguojančios autorių kūrybą. Tačiau ir W. Morrisas pripažsta, kad masiniams poreikiams tenkinti reikalingos technologinės struktūros. Fabrikinės keraminės gamybos beveidiškumą bando sušvelninti įvairių sričių dailininkai: Prancūzijoje – Pierre'as Bonard'as, Andre Derain'as, Aristide'as Maillol, Georges'as Rouault'as, Paulis Signacas, Maurike'as de Vlaminckas, Rusijoje – Michailas Vrubelis, Viktoras Borisovas-Musatovas, Nikolajus Andrejevas ir kiti. Vakarų Europoje dar labai gyvos XVIII–XIX a. meiseniškųjų ir Sevro porceliano manufaktūrų tradicijos. Kartu su augalinio dekoro ir muzikalios formos

plastikos suvokimu atkeliauja moderno ir secesijos stiliai.

Aristokratiškos Vakarų Europos porceliano ir keramikos fabrikų tradicijos Lietuvoje neturi šaknų. Lietuviškoji tiražuojama keramika iš esmės skiriasi nuo meiseniškųjų dirbinių, dekoruotų romantizuotais Jeano-Baptiste'o Greuze'o, Francois'o Boucher'o, Rene Gaillard'o, Nicolas Delaunay'o, Carle'o Vanloo paveikslų fragmentais. Kita vertus, vis dažniau Rusijos, Latvijos, Belgijos, Anglijos, Šveicarijos masinės ir mažatiražinės kūrybos meistrai formuoja tautodailės dvasia alsuojančius dirbinius. Otto Bismarko valdymo metais Vokietijoje ypač populiaros buvo tapusios švieziaplaukių berniukų ir mergaičių figūrėlės, atstovaujančios grynaai rasei. Tiuringijos porceliano fabrikai gamino suvenyrines vals tiečių ir piemenėlių figūras. Lyginant jas su L. Belvertaitės kūryba galima atrasti panašių temų – mergaitės su qasočiu ar gėlių lais tytuvu, įsimylėjelių porelės komponuotos panašiu veiksmo ir siužeto plėtojimo principu. 1900 m. Vokietijoje pradėtas leisti žurnelas „Heimat“ („Tėviškė“), iliustruotas litografiniais etnografiniais vaizdais, porceliano ir keramikos dirbinių pavyzdžiais, kūrėjus dar labiau nukreipė į etniškumą.¹⁵

Lietuvos keramikai įtakos galėjo turėti iš Vokietijos per Lenki ją ir Baltarusiją gabenama kaimo amatininkų produkcija, vaizduojanti realų kaimo gyvenimą – sėjėjus, piovėjus, paukščių augintojas, daržininkes ir pan. Verbil kose (Pamaskvio rajone) Gardne rio fabrikas gamino etnografinių tipažų seriją „Pasaulio tautos“ (tarp jų vaizduojami ir lietuviai). Giminingi plastikos bruožai sie ja N. Andrejevo „Tulos valstietes“ ir L. Belvertaitės „Lietuvaitės“. Tačiau, skirtingai nuo statiškų N. Andrejevo dirbinių, L. Belvertaitės skulptūrelės pasižymi judesio gyvybingumu, nuotaikų ir charakterio įvairove. Kamerinė estetizuota lietuvių kūryba gerokai skiriasi ir nuo Pamaskvės Abramcevo keramikos fabriko produkcijos, formavusios monumentalią dekoratyvinę keramiką architektūrai, portretinius bius

„Pora nacionaliniai šventiniai kostiumais“. Porcelianas. Vokietija. 1940.

„Pora prie šaltinio“. Porcelianas. Vokietija. XX a. pr.

nė saranga, jautrus formos modeliavimas, tikslūs judesiai, proporcijų darna, galimybės kaitalioti glazūrų paviršius dailininkei padeda išvengti monotonijumo. Nuolat keičiasi ir skulptūrių personažų charakteris, tai lyriškas, tai poetiškas, tai žaismingas, valiūkiškas ar humoristinis. L. Belvertaitės kūrinius galima nagrinėti dvejopu būdu: kaip savarankiškas monolitines polichromuotas nedidelių mastelių

tus ir pan. L. Belvertaitės „Lietuvaitė“, „Kanklininkė“, „Kepurinė“, kaip ir Vilniaus verbos, yra tarsi lietuvio estetinio suvokimo ir dvasinio lygmens atributas. Sovietinės ideologijos angažuotoje aplinkoje dailininkei buvo svarbu išreiškти lietuvių tautos mentalitetą, iprasminti jo gyvybingumą. Jos kūryba rutuliojosi gimtosios kultūros pavel do tradicijų terpėje, siekė sugestiviai aiškios meno kalbos. Jos kūrinių personažai atkeliaavo iš agrarinės, namudinės ir istorinės Lietuvos kartu su matriarchajiskų liaudies dainų versmėmis, Kristijono Donelaičio „Metų“ darbų ir švenčių nuotrupomis, piemenelių raliavimu, kanklių skambėjimu. Tautiškumo prioritetai M. K. Čiurlionio, A. Galdiko kūryboje, 1925 m. lietuvių tautinio meno ekspozicija tarp tautinėje dekoratyvinio meno parodoje Moncoje,¹⁶ italų, prancūzų, anglų kalbomis išleista Giuseppe Salvatori'o knyga apie lietuvių liaudies meną,¹⁷ 1931 m. Švedijoje, Norvegijoje, Danijoje sekmingai eksponuota tautodailė buvo kelrodžiu jauniems menininkams. Maironio, Krėvės, Vydūno, Jono Basanavičiaus patriotizmo samprata, P. Galaunės „Liaudies meno“ albumai,¹⁸ M. K. Čiurlionio dailės muziejaus liaudies meno rinkiniai, 1931–1939 m. A. Tamošaičio iniciatyva leistas Žemės ūkio rūmų leidinys „Sodžiaus menas“, prieškario Petro Rimšos, Vytauto Kazimiero Jonyno, Jono Burbos plakatai, Pauliaus Augiaus–Augustinavičiaus, Viktoro Petraičiaus grafika tampa L. Belvertaitės kūrybos įkvėpimo šaltiniai. Tvirta keramikos dirbinių kompozici

PAŽINTYS

skulptūrėles arba kaip žanrines būties mizanscenas. Kita vertus, griežtos ribos tarp jų nėra. Dauguma skulptūrių pasižymi vieninga dekoratyvumo ir šviesos šešelių žaisme, mirguliuoja tautinių drabužių, verpsčių raižinių raštais, verbu ornamentų motyvais. Geometriniai linijų, stilizuotų sau-lučių, lelių siluetai papuošia skulptūrines apimtis, pajavairina statiskas ar melancholiškas figūrėles, susikoncentruoja judesio dinamikoje. L. Belvertaitė būdingas nepriekaištingo skonio pojūtis. Jai svetimas manierizmas, perkrovimas, saldoki rokoko ar luboko skoliniai.

Išvados

L. Belvertaitės kūrybinis palikimas natūraliai susilieja su etniniu lietuviškuoju kultūriniu paveldu. Bažnytinėje tapyboje ir skulptūroje neturėdama palankių sąlygų, kaip ir jos amžininkė T. Kriauciūnaitė, didesnių aukštumų ji nepasiekė. Žanrinei figūrinei keramikai ji suteikė unifikuotus nacionalinio savitumo bruožus. Ši jos darbo sritis dabar gali būti traktuojama kaip mažųjų formų skulptūros savastis, pri-taikyta estetiniams plačiosios visuomenės poreikiams. L. Belvertaitės kūryboje nėra lygiavimosi į vakarietišką ar rusišką produkciją elementų, dirbtinos personažų personifikacijos. Ji rutuliojo lietuviškos tautinės tipologijos, tautosakos, meninės liaudies kūrybos dermes. Keturis dešimtmečius trukęs L. Belvertaitės darbas Kauno „Dailės“ kombinate pradeda ir užbaigia ištisą figūrinės keramikos epochą, kurią dabar galima būtų vadinti XX a. Lietuvos taikomosios dailės istorijos „aukso amžiumi“. Po L. Belvertaitės „Dailės“ kombinate dar metus kitus tokios skulptūrėles inertiskai gamintos, tačiau netrukus keramika pereina į kitą transformacijos pakopą – žiedimą.

Dailininkės darbai buvo neabejotina auklėjamoji priemonė, miestiškos ir kaimiškos lietuvių gyvensenos ir visuomeninės kultūros dalis. L. Belvertaitės kūryba formavo esteitinį skonį, turėjo nemenkos įtakos šiuolaikinėms masinės liaudies kūrybos sferoms. Jos kūryba, išvengusi kičo ir nesaikingumo elementų, užkrito kelius panašaus dekoratyvinio pobūdžio dirbinių surogatams, yra pavyzdys plėtojant Lietuvos amatus ir liaudies kūrybą.

NUORODOS:

1. L. Belvertaitės kūriniai eksponuoti Kauno, Vilniaus, Rygos, Maskvos, Leipcigo, Briuselio, Monrealio, Niujorko, Osakos parodose. Pirmą kartą L. Belvertaitės darbai eksponuoti 1937 m. moterų dailininkų meno parodoje Kaune, Lietuvą – prancūzų draugijos patalpose.
2. Draugelienė D. Kauno dailininkai. - Kaunas. 2003. - P. 54-55.
3. Pokalbis su B. Žygelio krikšto dukra D. Kerelyte-Gurauskienė, užrašytas V. Mažrimienės 2004-01-10.
4. Pokalbis su N. Kuosaite, užrašytas V. Mažrimienės 2004-01-14.
5. L. Belvertaitės sūnėno V. Grečnos archyvas. Tarnybos lapas. 1940-09-23. Išakymo Nr. 59.
6. Čerbulėnas K. Grožis liaudžiai // Literatūra ir menas. - 1967-02-04.
7. Kauno DDG kombinato „Dailė“ 25 metų jubiliejinė dailės darbų paroda. - Kaunas. - M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1967. - P. 3.
8. Godelienė V. Dailininkų Valių šeimos dinastija: Andrius Valius // Žemaičių žemė. - 2001, Nr.3, p. 15.
9. Savickas A. I aukštesnį lygi „Dailės“ kombinatų darbą // - Tiesa, 1955-02-24.
10. Iš dailininko Vytauto Valiaus rankraščio. 1999. V. Mažrimienės archyvas.
11. LLMA . F. 351, Ap.1. B.116. L.7
12. Lietuvos TSR Nacionalinė diena Pasaulinėje Briuselio parodoje // Kauno tiesa. - 1958-09-30.
13. Johansonas B. Ikvėpimo kupinas menas. Laiškas iš Maskvos // Tiesa. - 1955, 02-24.
14. Estetika Morrisa i sovremennostj. - Moskva, 1987. - P. 54.
15. Bruhl G. Vertiko Pozellan 1860-1920. - Leipzig.1989. - P. 84.
16. Galaunė P. Muziejininko novelės. – Vilnius, 1967. - P. 153
17. Salvatori G. L'art rustique et populaire en Lithuanie. - Milano, 1925.
18. P. Galaunės „Lietuvių liaudies meno“ tomai – dvi „Medžio dirbinių“ knygos, išleistos 1956 ir 1958 m. Trečias P. Galau-nės albumas, skirtas keramikai, pasirodė 1959 m. Du „Lietuvių liaudies meno“ albumus „Skulptūra“ P. Galaunė parengė 1963–1965 m. „Grafika, tapyba“ išleistas 1968 m.

What is hidden under the title
of “The queen of clay”.

The reminiscences about the artist
Leokadija Belvertaitė

Vida MAŽRIMIENĖ

The cultural heritage of L. Belvertaitė naturally submerges with the ethnic Lithuanian cultural heritage. As she had no favorable conditions in church painting and sculpture she did not reach any heights. She imparted the unique features of the national identity to her genre figure ceramics. Now this sphere of her work may be regarded as the peculiarity of the petty form sculpture that was accommodated to the aesthetic needs of the society at large. There is no any elements of western and Russian production and artificial personification of heroes in the creative works of L. Belvertaitė. She combined the elements of Lithuanian national typology, folklore and artistic folk creation. The work of Belvertaitė in the enterprise “Dailė” in Kaunas that lasted four decades begins and finishes a whole epoch of figure ceramics, which nowadays might be called the “golden age” of the history of twentieth century Lithuanian applied art. After L. Belvertaitė such sculptures were inertly produced in the enterprise of “Dailė” for a year or two, however, the ceramics soon was transformed into another form – making pots of clay.

The creative works of L. Belvertaitė constructed an aesthetic taste, had an impact upon the spheres contemporary mass folk creation. Her creation with the absence of the touches of popular culture and the excess of elements blocked the ways to the substitutes of the artifacts of the similar decorative nature. It is an example of developing Lithuanian crafts and folk creation.

Daiktų funkcionavimo semiotiniai aspektai

Albertas BAIBURINAS

Albertas Kašulovičius Baiburinas – istorijos mokslų daktaras (Lietuvoje atitinka habilituotą daktarą), Europos universiteto Sankt-Peterburge profesorius, rytų slavų kultūrinės antropologijos specialistas, vienas žymiausių šiuolaikinių Rusijos etnografių, daugelio knygų autorius, tarp paskutiniųjų, be nurodytų toliau tekste kitų, – „Prie etiketo ištakų: etnografinė apybraiža“ (1990), „Ritualas tradicinėje kultūroje: Rytų slavų apeigų struktūrinė semantinė analizė“ (1993), „Primiršti žodžiai bei reikšmės: XVIII–XIX a. rusų kultūros žodynai“ (bendraautoris, 2004). Skaitytojui siūlome vieną iš reikšmingų A. Baiburino teorinių straipsnių, skirtą etnografijos tyrinėjimų metodologijos klausimams.

Straipsnyje „Dėl materialinės kultūros etnografinio tyrinėjimo metodikos“ S. Tokarevas rašė: „Nors iš tyrinėtojo etnografo reikalaujama sugebėjimo maksimaliai tiksliai ir išsamiai aprašyti materialinės kultūros reiškinius (būstą, aprangą, papuošalus, buities rakandus bei kt.), papildant aprašymus grafiniais atvaizdais, planais, brėžiniais, piešiniais, nuotraukomis, ir taip pat tiksliai bei išsamiai aprašyti vieną ar kitą daiktų gamybos technologinius procesus bei naudojimą, vis dėlto visi šie „daiktologiniai“ aprašymai visuomet buvo ir tebéra tik pagalbinė priemonė, o ne etnografinio tyrinėjimo tikslas. Priešingu atveju materialinės kultūros reiškinių etnografinis tyrinėjimas labai greitai prarastų savo specifiką: aprangos etnografinis tyrinėjimas pavirstų siuvimo vadoveliu, maisto tyrinėjimas – kulinarių receptų rinkiniu, tautinio būsto tyrinėjimas – architektūros vadovėlio skyriumi“. Ir toliau: „Materialus daiktas negali etnografo dominti pats savaime, be jo socialinio gyvavimo, ne santiykyje su žmogumi – tuo, kuris jį sukūrė, ir tuo, kuris juo naudojasi“.¹ Minimo straipsnio patosą didele dalimi lémė pastaruoju metu pastebimas posūkis nuo „daiktologijos“ prie daiktų funkcionavimo įvairiaus istorijos periodais bei įvairiuose etniniuose kontekstuose gelminių aspektų tyrinėjimo.

Šis straipsnis, kurį skiriu S. Tokarevo atminimui, tēsią serią darbų, nagrinėjančių daiktų ženklines charakteristikas.² Pagrindinis dėmesys skiriamas daiktų pragmatikos archajinėje bei tradicinėje visuomenėje klausimams.

I

Esminės daiktų funkcionavimo archajinėje kultūroje ypatybės pasireiškia jau jų gamybos procese. Daugybė duomenų, tarp jų – mitų apie amatų kilmę, byloja, kad kurdamas daiktą žmogus tarsi kartoją tas operacijas, kurias Pradžioje galėjo atlikti tik visatos Kūréjas arba Kūréjai. Taigi žmogus tėsė demiuroms pradėtą pasaulio sukūrimo darbą, keldamas sau uždavinį ne tik užpildyti neišvengtas spragas, bet ir toliau testi pasaulio užpildymą, sustankinimą apskritai. Tuo būdu daiktų gamybos procesai išjėjo į bendrą kosmologinę schemą. Nenuostabu, kad daiktų gamybos technologijos priklauso sakralinio žinojimo sričiai. Iš esmės visose kultūrose specialistams (kalviams, puodžiamams, statybininkams ir kt.) buvo priskiriamos ypatingos savybės bei žinios, kurių pagrindu jie būdavo išskiriomi (plg. ypatingas amatininkų kastas senuosiuose Rytuose). Tarp tokų ypatingų savybių dėmesį į save atkreipia viena itin pastovi detalė: specialistų jėga ir galybė likusios bendruomenės akysė siekė toli už amato ribų. Savo žinių dėka jie įgaudavo sugebėjimą bendrauti su tomis jėgomis, kurios galėjo paveikti žmonių likimus. Kaip pasakytume mes, jiems buvo priskiriamas sugebėjimas kalbėti kitiems nesuprantama kalba. Be to, specialistai ne tik mokėjo tą ypatingą kalbą, bet ir kontrolavo ryšio kanalą tarp žmogaus ir gamtos pasaulių, atlikdami savotiškų tarpininkų vaidmenį. Išorinio pasaulio reiškiniai, iš visko sprendžiant, archajinės bei tradicinės visuomenės atstovai turėjo visiškai kitą statusą nei mums. Mes pripratomė žiūrėti į juos būtent kaip į reiškinius, kaip į objektus, tuo tarpu archajiniam žmogui jie yra subjektais. Tai iš principo skirtinį santykio su aplinkiniu pasauliu tipai. Vienu atveju realizuojama schema „Aš–Tai“, kitu „Aš–Tu“. Pirmojo tipo santykis, G. Frankforto nuomone, palyginamas su moksliniu pažinimu. O antrojo tipo santykis atsiranda tuomet, kai žmogus supranta kitą gyvą būtybę.³ Pastaruoju atveju, griežtai kalbant, neturimos omeny visos kad ir kokios būtybės, nors jos būtų ne mažiau gyvos už žmogų. Toks žmogaus santykio su aplinka supratimas anaipolt nereiškia sugrįžimo prie visokių „animistinių“ bei „personalistinių“ koncepcijų. Žmogui, orientuotam į tradicinę pasaulėvoką, nėra „gyvojo pasaulio“, nes iš principo negali būti „negyvojo“. „Kaip tik todėl jis ir nepersonifikuoja negyvosios gamtos reiškinį ir neprikemša tuščio

pasaulio mirusiuju dvasiomis, kuo mus bando įtikinti animizmas".⁴

Situacija, kuriai esant išorinis pasaulis apgyvendinamas kitokios, nežmogiškos prigimties gyvomis būtybėmis, gali būti suprasta dialogo sąlygomis. Nuolatinis ir juoba itin emocionalus žmogaus dialogas su gamtine aplinka – dar viena tradicinės kultūros būdinga ypatybė. Šiuo atžvilgiu itin iškalbingi išorinio pasaulio įsisavinimo strategijos skirtumai. Šiuolaikinė technologinė mintis bei gamybinė veikla orientuota išorinį pasaulį įveikti ir pajungti, tuo tarpu tradicinei (ir dar didesniu mastu archajinei) kultūrai buvo būdinga nuostata bendradarbiauti su juo, perprasti jo „atsakymus”, siekiant abipus priimtinų rezultatų.⁵ Ši „partnerystė”, nenutraukiamo ryšio pojūtis, pačiame veikti ne priešpriešom, o unisonu su gamta, buvo laikoma sėkmės bet kurioje veiklos srityje laidu.

Toks santykis su aplinka lėmė ir medžiagų daiktams gaminti pasirinkimo procedūras. Požiūris į „tinkamumo” bei „naudingumo” kategorijas iš esmės skyrėsi nuo mūsiškių. Kad būtų tinkama, medžiaga turėjo tenkinti ne tik fizinius, bet ir simbolinius reikalavimus (plg.: „...priežastys, dėl kurių įvairios visuomenės pasirenka vartoti kai kuriuos gamtos produktus [o tai savo ruožtu veda prie atitinkamų papročių atsiradimo] arba jų atsisako, priklauso ne tik nuo tiems produktams būdingų savybių, bet ir nuo suteikiamos jiems simbolinės reikšmės”⁶). Būtina, be to, kad medžiaga priklausytų tai žmogų supančių reiškinį klasifikacijos sričiai, kuri yra susijusi su tokiomis sąvokomis kaip gyvybė, laimė, skaistumas ir pan. D. Rederis teigia: „Augalų, gyvūnų ir mineralų klasifikaciją sąlygojo pažiūros, pagal kurias žmogus, apdovanotas didžiu pranašumu, stovi aukščiau pasaulio, Dievo ar dievų sukurto specialiai jam. Pagrindiniu jų požymiu buvo laikomas jų nau dingumas arba žalingumas žmogui. Žinoma, šie požymiai dažnai buvo ne realaus, o maginio pobūdžio. Antai malachitas lakytas šventu akmeniu, nes buvo gyvybės spalvos (žalias), o kvarcas, savo spalva primenantis dykumą, pašmerktas prakeikimui ir atmetamas...”⁷

Šiuo požiūriu, labai iškalbinga, pavyzdžiui, tai, kad priežastys, dėl kurių bronzos amžius prasidėjo anksčiau geležies amžiaus, buvo ne techninio (bronzą lietų sudėtingiau nei geležį), o vertybino pobūdžio: matyt, bronza placių vartota ritualinėje srityje.⁸ Galima pateikti daugybę pavyzdžių, kai augalai, mineralai, medienos, gyvūnų rūšys ir pan. praktiniai tikslais nenaudoti tik todėl, kad jie siejosi su neigiama reikšmių paradigma. Be to, pasirenkant esminis pasirodo „individualus” santykis su būsimo daikto medžiaga. Ir čia į pirmą planą iškyla ekstrautilitariniai sumetimai, nes kiekvienas reiškinys turėjo jam ir tik jam būdingas ypatybes priklausomai, pavyzdžiui, nuo vienos, atspalvio, būklės ir pan. (plg.: „Jei ant skruzdėlyno išauga maumedis ar pušis, arba epuše, iš jos daro lovį, kuriame šeria galvijus: būna geras prieauglis. Jei medelis nedidelis, ir lovio iš jo nepadarysi, laužia iš jo vytį ir įsmėgia kieme – dėl gero prieauglio”⁹).

Stulbinančiai išplėtotos augalų bei gyvūnų klasifikacijos įvairiose archajinėse visuomenėse gerai žinomas. Tokios klasifikacijos, tiesą sakant, ir yra vienas iš žmogaus dialogo su gamta, apie kurį kalbėta anksčiau, elementų. Jų charakteristikos (hierarchiškumas, apimtis bei kt.) leidžia žiūrėti į jas kaip į savotiškus tēsinius tos pirminės klasifikacijos, kurią nustatė sukūrimo mitas bei ritualas. Ryšium su tuo negalima neprisiminti C. Lévi-Strausso pastabos apie tai, kad visi šie gyvūnai bei augalai pirmynkščiam žmogui yra žinomi visai ne todėl, kad naudingi. Priešingai, daugelis iš jų laikomi naudingais pirmiausia dėl to, kad jie jau žinomi,¹⁰ įtraukti į vieningą, globalų klasifikacinių kompleksą, kuriuo remdamasis žmogus orientuoja aplinkiniame pasaulyje. „Tokią klasifikaciją tikslas, žinoma, nėra praktinis (nors ir šis kartais tampa aktualus); tikslas – sukurti prielaidas savotiškam intelekto žaidimui, sukurti formalų ir pakankamai galingą aparatą, siūlantį konkretių daiktų grupavimo schemas, išryškinantį jų panašumus bei skirtumus, nustatantį („nušviečiantį”) visatos daiktinę struktūrą, taip kartu sukuriant prielaidas turinio interpretacijoms, dabartinėms bei būsimoms. Tokios klasifikacijos sutvarko pasaulį ir pačius vaizdinius apie jį, atkovodamas iš chaoso naujas sritis ir jį kosmizuodamos”.¹¹

Pagrindinės medžiagos, iš kurių buvo gaminami žmogui būtini daiktai (metalai, molis, medis, vilna ir kt.), turėjo ypatingą statusą: būtent jie buvo pirminė žaliava sukuriant pasaulį ir patį žmogų (plg. Kaukazo tautų mitus apie žmogaus ir pasaulio nukalimą; senovės Egipto mitologijoje, Vakarų Sudano dogonų, kinų mituose – nužiedimą iš molio; „Rigvedoje” – pasaulį statančius dieviškų dailides; visatos „audėjų“ Neit Egipto mituose ir pan.).

Pagrindiniai technologinio proceso dalyviai – žmogus (prisiemės Dievo funkcija) ir stichijos (ugnis, vanduo, oras) – iš esmės antrina kosmogonijos dalyviams, sukūrusiems pasaulį.

Taisyklės, pagal kurias buvo sukurtas pasaulis, tapo pirmynkštės technologijos pagrindu.¹² Pasaulio sukūrimo ir daikto pagaminimo principinė schema viena ir ta pati: 1) įvedami erdvės ir laiko rodikliai: šviesa ir tamsa, diena ir naktis, viršus ir apačia, dangus ir žemė (plg. būtinus erdvės ir laiko aprūpojimus gaminant daiktą); 2) medžiagos pasirinkimas; 3) medžiagos perkeitimas gamtiniais agentais (vanduo, ugnis, oras); 4) gaminio „atgaivinimas“. Apsistosime ties pastaraisiais dviem etapais.

Tyrinėtojai, užsiimantys seniausiais gamybos būdais (kalvyste, keramika, pynimu, audimu, statyba ir kt.), kas kart pabrėžia technologinius procesus esant „perteklinius” – t. y. gausius operacijų, nedarančių, šiuolaikiniu požiūriu, įtakos galutiniam rezultatui. Be to, ir grynai techninės priemonės turėjo ne tik techninę reikšmę (plg. kad ir draudimą siūti, verpti, austi, brukti linus, mesti metmenis per atminus, būdingai motyvuojant: „Užsiūsi vėlėms akis”, „Užterši akis protėviamas” ir pan.).

Šios operacijos tapo pavadintos „apeigomis, lydinčiomis...”, pavyzdžiui, keramikos dirbinių gamybą. Neretai

jos būdavo paprasčiausiai ignoruojamos kaip nebūtinės racionalaus proceso priedas. Tuo tarpu esama rimto pagrindo teigt, kad būtent ritualas pagimdė technologiją, o ne „technologija buvo lydima ritualinių veiksmų”. Naudingas daiktas, kaip sukūrimo ritualų išdava, buvo laikomas teisingos pirminės schemas savaimė suprantamu padariniu, patvirtinančiu jos veiksmingumą.¹³ Kitaip sakant, praktinių ir simbolinių daiktų gamybos aspektų santykis buvo kaip tik atvirkščias. Praktinių daikto tinkamumą lėmė, be visa ko kito, jo atitikimas dviems ritualams – pasaulio sukūrimo ir daikto gamybos.

Galutinai išspręstu negalima laikyti ir klausimo, kas salygojo daikto formos pasirinkimą – jo funkcinė paskirtis ar mitinė koncepcija? Daikto forma visuomet buvo susijusi su vienu iš žmogui žinomų gamtinės aplinkos reiškiniu. Be to, ši sąsaja niekuomet nebuvo savavališka. Su teikdamas daiktams, pavyzdžiui, gyvūnų formas, žmogus tuo būdu priskirdavo tiems daiktams jų savybes ir „būdo” ypatybes. To paties efekto siekta ir ornamentu, piešiniu – visu tuo, ką mes vadiname dekoru. Šiaip ar taip, daiktų savybės (praktinės irgi) tiesiogiai priklauso nuo to, kas ant jų pavaizduota arba ką vaizduoja jie patys. Kaip tik dėl to daiktus apipavidalinant buvo neleistina jokia fantazija. Apipavidalinimas buvo giliai pragmatiškas, o ne fakultatyvus, kaip kad šiuolaikinėje kultūroje. „Šiuolaikinės diferencijuotos visuomenės menininkas, pasirinkdamas daikto puošybos motyvus, neturi apribojimų, jis gali jų semtis iš visų laikų bei tautų kultūrų. Daikto paviršius laikomas laisvu nuo bet kokio semantinio krūvio, tarsi ant rėmų užtempta drobė. Pirmynčiam, tradiciniam meistrui daikto „dekoras” ir pats daiktas, jo paskirtis buvo ypatingu būdu susiję. Vienas iš daiktų puošimo tikslų – susteikti jiems ypatingą galią. M.-P. Fouchet žodžiais, australiečio bumerangas, pagal gyvavusį požiūri, į taikinį galėjo pataikyti tik tuo atveju, jei buvo ornamentuotas”.¹⁴ Toks požiūris plačiai paplitęs: pavyzdžiui, Rusijos šiaurėje visiškai tinkamos naudoti verpstės nebuvo naudojamos ir net laikomos tinkamomis, kol nebus atitinkamai išpuoštos. Tiksliau, kalbama ne apie daiktų puošimą mums išprasta prasme, o apie suteikimą jiems būtinų (praktinių irgi) savybių, apie jų „atgaivinimą”. Tik tokiu atveju daiktas pradeda funkcionuoti ir kaip naudingas rykas, ir kaip griežtai individualių bruožų gyvas padaras. „Daiktams priskiriama ta pati ypatybė, kaip ir žmonėms ar gamtos reiškiniams – „charakteris”. Kas mums yra daikto funkcijos, mitiškai mąstančiam žmogui – jo paties ypatingu, jam būdingų bruožų apraiška”.¹⁵

Naujai sukurtas daiktas turi būti išbandytas. Pabrėžtina, kad „naujumo” kategorija archajinių vaizdinių sistemoje užzemė ypatingą vietą. Ritualinis naujų daiktų vertinimas buvo gana aukštas. Jie būdavo įtraukiami į daugelio ritualų struktūrą (plg. šviežių miltų reikšmę kalendorinėse apeigose, naujos drobės – šeimyninėse ir pan.). Kaip žinoma, būta ypatingų ritualų pagaminti daiktui, kuris bus naudojamas tik naujas ir išimtinai simboliniai tikslais (pa-

vyzdžiui, daiktai, kuriuos privaloma pagaminti per vieną dieną). Tuo pat metu į naujus daiktus būdavo žiūrima atsargiai. Tai paaškinama keletu pričasčių. Pirma, nauji daiktai, kol nepradedama jais aktyviai naudotis (tieki praktiniais, tieki ritualiniai tikslais), didesne dalimi tebėra veikiau „svetimi” (neįsisavinti) nei priklauso žmogui. Antra, dar neaišku, kokių mastu naujai pagamintas daiktas atitinka šventą provaizdį (ne tik išoriškai, bet ir savo vidinėmis ypatybėmis). Naujų objektų išbandymo procedūra bei pobūdis gyvenamojo būsto pavyzdžiu buvo apžvelgtas kitame darbe.¹⁶ Čia norėtu pažymeti vieną aplinkybę: išaiškėjus nepatenkinamoms praktinėms savybėms, žmogus nebuvo linkęs ieškoti priežasties medžiagos kokybėje ar techninėje dalyko pusėje. Jam tai reiškė viena: daikto sukūrimo ritualas neatitiko provaizdžio. Neatitikimas pirmiausia buvo įžvelgiamas simbolinėse operacijose, nes būtent jos lemia praktines savybes, o ne atvirkščiai. Tokie daiktai su defektais nebūdavo įtraukiami į žmogaus daiktiskąjį pasaulį. Dar daugiau, jie tapdavo priešiškų žmogui jėgų koncentracijos vieta (plg. vaizdinius, susijusius su naujais, bet apleistais namais).

Teigiamai pasibaigęs išbandymas reiškė naujo daikto su mums neįprasta funkcijų struktūra atsiradimą. Toks daiktas, be praktinės reikšmės, turėjo platų spektrą simbolinių funkcijų, išreiškė savimi pasaulio modelį ir kartu, matyt, buvo suvokiamas kaip gyva būtybė su savo keistenybėmis. Todėl atrodo teisingi E. Antonovos žodžiai: „...iš mitinės sąmonės pozicijų, žmogaus sukurtas daiktas prilygsta visiems kitiems pasaulio daiktams. Jis atsirado pasaulyje tokiu pat būdu kaip ir žemė, dangaus šviesulai, gyvūnai bei žmogus. Kaip ir kiti daiktai, jis pasižymi gyvos būtybės savybėmis. Daiktas, regis, neatskiriamas nuo pasaulio, jis atstovauja ne jo atspindžiui, o pačiam pasauliui”.¹⁷

Po tokio trumpo principinės daiktų „gimimo“ schemas aprašymo pereisime prie daiktų „gyvenimo”, jų funkcionavimo archajinėje visuomenėje ypatybių.

II

Tai, kas aukščiau pasakyta apie senąsias technologijas, yra tiesiogiai susiję su daiktų funkcionavimo problema. Archajinės kultūros visuotinumas, nesant specializuotų informacijos cirkuliavimo priemonių, lėmė tai, jog kiekvienas kultūros elementas buvo panaudojamas kur kas plačiau, tiksliau, turėjo didesnį krūvį nei šiuolaikinėje visuomenėje.

Archajinis bei tradicinis daiktas kultūriškai buvo kur kas reikšmingesnis nei šiuolaikinis. Be universalių praktinių reikalavimų, keliamų daiktams visais laikais, jie turėjo tenkinti ir ekstrautilitarinius poreikius. Kitaip sakant, daiktai ne tik veikė praktiškai, bet ir aktyviai buvo naudojami prasmių žaidime – kaip ir kiti kultūros elementai, kuriie, kaip ir daiktai, buvo naudojami ne tik pagal savo „tiesioginę paskirtį”, bet ir kaip socialinių santykių ženklai.

Čia nesama tos ženklų sistemų specializacijos, to padaliniu iš ženklų pasauli ir daiktų pasauli, kurie būdingi šiuolaikinei visuomenei. Čia daiktai visada – ženklai, o ženklai – daiktai.

Kaip semiotinės priemonės naudojami ne tik kalba, mitas, ritualas, bet ir rakandai, ekonominiai bei socialiniai institutai, giminystės sistemos, būstas, maistas, apdaras ir t.t. Juoba kad visi šie kultūriniai simboliai turi vieningą ir bendrą reikšmių struktūrą, įgalinančią tokias kuo įvairiausios konfigūracijos atitinkenė grandines kaip: buities rakandas – kraštovaizdžio elementas – žmogaus kūno dalis – socialinės struktūros vienetas – metų laikas ir pan. Tokia pritrenkianti įvairiaplanių bei įvairios substancijos reiškinį vienybė archajiniame pasaulėvaizdyje leido tyrinėtojams kalbėti apie tai, kad pati archajinė kultūra iš esmės yra semiotinė sistema, kurios kiekvienas elementas yra susijęs su visais kitais, o visi kartu jie „yra vienos visa apimančios metaforos dėmenys“.¹⁸

Žmogaus sukurtų ir naudojamų daiktų simbolinio ir praktinio atžvilgių vienybė, jų principinis ambivalentiškumas paskatino suformuluoti daiktų semiotinio statuso sąvoką, būtiną, mūsų požiūriu, norint adekvačiau aprašyti daiktų funkcionavimą įvairių tipų kultūrose.¹⁹ Dalykas tas, kad kultūrologiniuose tyrinėjimuose paprastai daromas žmogų supančios tikrovės reiškinį skyrimas į daiktus ir ženklus²⁰ yra labai salygiskas, nes visuomet esama objektų, užimančių tarpinę padėtį. Jiems piklauso „materialinės kultūros“ elementai. Patekė į tam tikrą semiotinę sistemą (pavyzdžiui, ritualą) jie funkcionuoja kaip ženklai, o iškritę iš sistemas – kaip daiktai.

Kitaip sakant, tokie reiškiniai potencialiai gali būti naudojami ir kaip daiktai, ir kaip ženklai. Prilausomai nuo to, kuri savybė aktualizuojama („daiktiskumas“ ar „ženkliškumas“), jie įgauna vieną ar kitą semiotinį statusą, t.y. užima žmogaus sukurtų reiškinį semiotikumo skaliėje atitinkamą vietą. Taigi daiktų semiotinis statusas atspindi konkretų „ženkliškumo“ ir „daiktiskumo“ – atitinkamai simbolinių ir utilitarinių funkcijų – santykį. Jo dydis tiesiogiai proporcingas „ženkliškumui“ ir atvirkšciai proporcingas „daiktiskumui“. Žmogaus pasauli sudarančių daiktų semiotinis statusas svyruoja plačiame diapazone, nuo minimaliai išreikštų ženklinių savybių, kai jis artėja prie nulio, iki būtent ženklų – daiktų su maksimaliai išreikštu semiotiniu statusu. Paprastas pavyzdys. Tokia vienims žinoma rusiškos krosnies detalė kaip sklendė naujota dvejopai: ir pagal savo tiesioginę paskirtį, ir ritualiskai (plg. sklendės vaidmenį gimimo, vestvių, laidotuvų apeigose, ritualinėje pradingusio galvio paiešką situacijoje ir pan., kur ji simbolizavo įejimą į aną pasaulį su visais įvairiais šiam vaizdiniui būdingais prasmės variantais). Pirmu atveju šis daiktas funkcionuoja kaip daiktas ir turi minimalų semiotinį statusą, antru – tas pats daiktas tam-pa ženklu, t.y. turi aukščiausią semiotinį statusą.

Žmogus nuolat stengiasi nustatyti jį supančių daiktų semiotinį statusą. Tai pasirciškia, be kita ko, ir kasdie-

nėse pažiūrose į vieno ar kito daikto reikšmingumą bei prestižą, t.y. kaip jis geba simbolizuoti kažką daugiau nei jis pats. Kaip bet kuri universalus pobūdžio klasifikacinė veikla, semiotinio statuso nustatymo procesas yra automatiškas ir paprastai vyksta pasamoniniu lygiu. Vienu iš daiktų semiotinio nelygiavertiškumo įsisąmoninimo atvejų galima laikyti iki šiol etnografijoje taikomą schemą, pagal kurią kultūros elementai paskirstomi tarp vadinosios materialinės ir dvasinės kultūros sferų. Tai, kad vieni daiktai įtraukiami į „materialinės kultūros“ sferą, o kiti (ne mažiau materialūs) – į „dvasinės kultūros“ sferą, rodo, visų pirma, kad jiems priskiriamas skirtinės semiotinės statusas. Akivaizdu, kad daiktai, laikomi priklausantys „materialinei kultūrai“, vertinami kaip turintys žemą semiotinį statusą, o daiktai, priskiriamai „dvasinei kultūrai“, – kaip turintys aukšta semiotinį statusą. Šiuo požiūriu „materialinę kultūrą“ galima suprasti kaip žemesnio semiotikumo zoną, o „dvasinę“ – kaip aukštesnio. Tačiau dera pastebėti, kad šiuo atveju nustatomas tam tikras vidurkinis, „normatyvinis“ semiotinės statusas, susidaręs iš mūsų operavimo tokiais daiktais partities. Pažymėtina, jog kiekvienu dichotomijos „materialinė“–„dvasinė kultūra“ taikymo atveju išskyla aibė daiktų, neįsitenkančių nei vienoje, nei kitoje. Iš esmės panaši situacija susidaro ir taikant labiau diferencijuotas kultūros morfologijas.

Atsispriant į „vidutinį“ konkrečiam daiktui semiotinį statusą, visą daiktų pasaulį galima būtų išrikuoti ant semiotikumo skalės, salygiskai išskiriant joje tris zonas ir visus daiktus sugrupuojant atitinkamai į tris savo tūriu nelygias grupes.

Viršutinę skalės dalį užimtų nuolat aukšto semiotinio statuso daiktai. Prie tokų galima priskirti, pavyzdžiui, kaukes, amuletus, papuošalus ir pan. Iš esmės tai net ne „daiktai“, bet ženklai, nes jų „daiktiskumas“, utilitariškumas artėja prie nulio (bent jau šiuolaikiniu požiūriu), o „ženkliškumas“ išreikštas maksimaliai. Tokie daiktai paprastai nedvejovant priskiriamai „dvasinėi“ kultūrai.

Apatinėje semiotikumo skalės dalyje atsidurs nuolat žemo semiotinio statuso daiktai, t.y. daiktai, stokojantys „ženkliškumo“. Apie šią daiktų grupę galima kalbėti tik šiuolaikinės kultūros atveju, nes dėl aukščiau minėtų ypatybių tokiai daiktų funkcionavimas ankstyvaisiais kultūros etapais mažai tikėtinas, o kaip tik ši daiktų grupė turėtų sudaryti materialinės kultūros sritį.

Tarp šių semiotikumo polių visą skalės ilgi užims pagrindinės grupės daiktai, kurie gali būti naudojami ir kaip daiktai, ir kaip ženklai (plg. kad ir apdarai, būsto, rakandų, maisto ir pan. ženklines funkcijas). Griežtai kalbant, tik pastarosios grupės atžvilgiu yra prasmė taikyti semiotinio statuso bei semiotikumo skalės sąvoką. Tik jie ir yra visaverčiai daiktai. Daiktai, salygiskai priskirti viršutinei ir apatinėi grupėms, arba išvis nėra daiktai (t.y. nepasižymi būtinai ženkliškumo ir daiktiskumo vienybe), arba mes neturime pakankamai duomenų apie jų realų

funkcionavimą. Todėl teisingiau kalbėti ne apie tris daiktų grupes – „normatyviai” aukšto, vidutinio ir žemo semiotinio statuso, – o apie tai, kokių semiotinių statusų turi konkretus daiktas konkrečiame kontekste, nes tas pats daiktas kitame kontekste gali turėti visai kitą semiotiškumo laipsnį. Šis nuolatinis daiktų statuso kitimas, pati galimybė juos naudoti palaikant ir biologinę, ir socialinę būtį yra pagrindinė daiktų funkcionavimo ankstyvai-siaisiais žmonių visuomenės istorijos etapais ypatybė.

III

Daiktų semiotinio statuso nustatymas daug kuo priklauso nuo tyrinėtojo, kuris gali būti gerokai nutolęs nuo realaus daiktų funkcionavimo laiko, erdvės bei kultūrinio konteksto. Tuo pat metu vieno ir to paties daikto semiotinis statusas gali iš esmės keistis priklausomai nuo laiko, situacijos bei skirtinės etninės aplinkos.

Apžvelgiant daiktų funkcionavimo diachroninį aspektą, reikia turėti omeny dar ir štai ką. Šiuolaikinis archajinio pasaulėvaizdžio tyrinėtojas nuo Tyloro, Frazerio ir Durkheimo laikų remiasi griežtu praktiškumu ir simboliskumu priešpriešinimu įvairiais atžvilgiais: racionalu – iracionalu, funkcionalu – estetiška, utilitaru – ekstrautilitarui ir pan. Iš esmės visos mūsų pastangos suklasifikuoti reiškinius į racionalius bei iracionalius paklūsta primityviai schemai, pagal kurią esama dviejų priešingų savo tikslais bei rezultatais veiklos rūšių. Viena iš jų duoda praktinį efektą, tai yra nukreipta į žmogaus materialinių poreikių tenkinimą.

Kitos rūšies veikla orientuota į ekstrautilitarines (iracionalias) – simbolines vertėbes. Ši paprastai laikoma ne tik antrine, pridėtinė prie pirmosios, bet ir nebūtina, fakultatyvia. Toks požiūris taip išsitvirtino, kad neabejojama nei šios priešpriešos taikymo archajinėms kultūros formoms teisėtumu, nei pagaliau vienintelės pragmatikos „tikrumu”. Tačiau ar visuomet toks perskyrimas turėjo prasmę? Ar taip jau nebūtina tai, kas dabar vadinama esant simboliska, ekstrautilitariška ar net iracionalu?

Sis paradoksas žinomas daugeliui kultūros istorikų. Jo esmė ta, kad primityviausios ūkiniai požiūrių gentys, neretai atsiduriančios ant išnykimo ribos, pasižymėjo sudėtinga socialinė organizacija, itin išplėtota apeigų, tikėjimų bei mitų sistema. Pagrindinės šių genčių pastangos, kad ir kaip keista tai atrodytų mūsų požiūriu, buvo nukreiptos ne materialiniam stabilumui pakelti, bet į ekstrautilitarinę sferą: kuo uoliau atlikti visas apeigas bei jų reikalavimus – tame ir buvo matomas kolektivo gerovės uždėlis bei jo būties prasmė. Kodėl? Juk kiekvienai bendruomenė siekia išgyventi? Aiškinti tai, kaip kad priimta tarp religijotyrininkų, iškreiptu pasaulio suvokimu, lemtingu paklydimu galima būtų tik tuomet, jei aprašytasis atvejis būtų vienetinis. Tačiau kai toks santykis su materialine gamyba būdingas iš esmės kiekvienai pirmynkštėi visuomenei, tai vargu ar begalima kalbėti apie atsitiktinį

paklydimą. Čia galima prisiminti ir kitą seniai pastebėtą žmonių kultūros ypatybę. Per visą istoriją nepraktinei, ekstrautilitarinei veiklai žmonija skirdavo geriausius savo atstovus.²¹ O jeigu taip, tai „sunku prileisti, kad ji nebūtų gyvybiškai būtina, kad žmonija sistemingai atsisakinėtų to, kas jai gyvybiškai būtina, dėl to, kas tik fakultatyvu. Galima spėti, kad nors atskiro žmogaus biologinei būčiai palaikyti gana patenkinti kai kuriuos natūralius poreikius, kolektivo – kad ir kokio – gyvenimas neįmanomas be tam tikros kultūros. Bet kokiam kolektivui kultūra – ne fakultatyvus priedas prie gyvybiškų sąlygų minimumo, o nepamainoma būtinybė, be kurios jo būtis iš vis neįmanoma”²².

Iš esmės kalbama apie antros, socialinės, arba ženklinės, pragmatikos egzistavimą. Schemoje „praktiška–simbolika” mes atsišpiriame į vienos rūšies poreikius – utilitarinius, o atsižvelgiant į ką tik išsakytas mintis, poreikiai, vienodai būtini žmogaus socialiniam gyvenimui, yra dviejų rūšių – utilitariniai ir ženkliniai. Pagrindinis skirtumas tarp jų tas, kad pirmieji reikalauja patenkinimo nedelsiant ir negali kauptis, o antrieji gali būti kaupiami. „Jie sudaro organizmo virš-genetinės informacijos kaupimo objektyvą pagrindą. Dėl to atsiranda du organizmo reakcijų į patenkančias į jį iš išorės struktūras tipai: vienos nedelsiant arba palyginti greitai performuoojamos į paties organizmo struktūrą, kitos atidedamos, išsaugant jų pačių struktūrą ar bent tam tikrą užuomazginę programą. Ar turime reikalą su kokių nors materialinių daiktų kaupimui, ar su atmintimi visomis jos trumpalaikėmis bei ilgalaikėmis, asmeninėmis bei kolektivinėmis formomis, – tai, tiesą sakant, vienas ir tas pats procesas, kurį galima apibréžti kaip informacijos kaupimo procesą”²³.

Taigi galima drąsiai kalbėti apie dvi pragmatikos rūšis: utilitarinę ir ženklinę. Svarbu dar kartą pabrėžti, kad abi pragmatikos, kai kalbama apie žmogaus veiklos socialinį aspektą, yra gyvybiškai būtinės, ir šia prasme ženklinė pragmatika ne mažiau „praktiška” nei utilitarinė.

Pripažinti ženklinei pragmatikai gyvybišką būtinumą – tik vienas žingsnis link nusistovėjusių archajinės kultūros interpretacijos schemų peržiūrėjimo. Šiaip jau tokia nuostata yra universalus pobūdžio, nes gali būti taikoma be kuriam socialiniam junginiui, tiek archajiniam, tiek šiuolaikiniams. Skirtumas, netgi esminius, lemia nusistatymai vieno ar kito pragmatikos tipo atžvilgiu, utilitarinės ir ženklinės veiklos organizavimo būdai, jų derinimo pobūdis.

Tas pasaulėžiūros perversmas (perėjimas nuo kosmologijos prie istorijos), kurio ypatumai dabar pradeda ryškėti,²⁴ tiesiogiai, matyt, buvo susijęs su žmogaus bei kolektivo persiorientavimu nuo vienos pragmatikos rūšies prie kitos. Laiko „ištėsinimą”, jo negrįžtamumo suvokimą lydėjo globalinė kosmologinių principų pertvarka. I dėmesio verto gyvenimo avansceną išeina žmogus su savo poreikiais, rūpesčiais bei kasdieniais reikalais. Kosmologinėje epochoje gyvenimo tikslą ir prasmę žmogus

matė rituale, kasdienė būtis tik užpildė tarpus tarp ritualu, o istorinė pasaulėjauta, kartu su mokslo užuomazgomis, orientavosi visų pirma ne į simbolines, bet į praktines vertybes. Žinoma, viena pragmatikos rūšis anaipitol neištumė kitos. Jodvi visada gyvavo drauge. Kalbėti galima tik apie vyraujančias tendencijas bei vertinimus. Pirmynčiam žmogui utilitarinė pragmatika – tik būtina salyga pasiekti aukštesniems, sakraliems tikslams, tuo tarpu šiuolaikinis žmogus linkęs ne mažiau ryžtingai perlenkti lazdą į priešingą pusę: simbolinę veiklą laikyti parastu priedu prie pagrindinės – ūkinės, ekonominės veiklos.

Šiuolaikinės (pirmiausia mokslinės) pasaulėjautos kraštutinis racionalizmas pripratino mus ne tik prie įsitikimimo, kad ženklinė veikla téra antrinė, bet ir prie to, neva utilitariniai ir ženkliniai aspektai buvo griežtai skiriama visada. Tačiau iš tikrujų tai netiesa netgi šiuolaikinės kultūros atžvilgiu. Kaip jau sakyta, daugybė utilitarinės paskirties daiktų turi ir papildomą (estetinę, prestižo) reikšmę. Juolab neteisinga kalbėti apie utilitariškuo ir simboliškumo dichotomiją archajinės kultūros atžvilgiu, ypač vartojant tokius priešpriešinimus kaip „racionalumas – iracionalumas”.

Kokie yra racionalumo ir iracionalumo skyrimo kriterijai? Darydami tokio pobūdžio skyrimus mes remiamės savo kultūros nuostatomis. Bet juk akivaizdu, kad išorinis ir vidinis požiūriai į racionalumą gali nesutapti. Tai, kas atrodo racionalu iš vienos kultūros pozicijų, iš kitos gali būti vertinama visai kitaip. Be abejo, teisūs tie tyrinėtojai, kurie mano, kad kiekviena visuomenė esminės savo socialinio gyvenimo apraiškas vertina kaip racionalias.²⁵ Kitaip sakant, tokio pobūdžio skyrimai visuomet subjektyvūs. Tačiau esmė netgi ne tai. Ar išvis galima operuoti tokiomis priešpriešomis archainės kultūros atžvilgiu? Jei taip, tai tik tam, kad gautume neigiamą atsakymą. Tą pat galima pasakyti ir apie kitas antinomijas, kuriomis mes pripratome aprašinėti ne tik savo, bet ir pirmynčio žmogaus pasaulį. „Beprasmiškas jo akimis ir mūsų daromas skirtumas tarp realybės ir regimybės. Visa, kas veikia protą, jausmus ir valią, tuo įrodo savo neabejotiną realumą. Néra jokios priežasties, pavyzdžiui, kodėl sapnai turėtų būti laikomi mažiau realiaisiai už ovyje patiriamus išpūdžius. Priešingai, sapnai dažnai pritrenkia žmogų daug smarkiau nei monotoniški kasdienybės įvykiai, todėl pasirodo esą ne mažiau, o kur kas labiau reikšmingi už išprastus išpūdžius”.²⁶

Grįžtant prie pragmatinių orientacijų ankstyvosiose kultūros stadijose, reikia pabrėžti, kad santykis tarp „daiktiniškumo“ ir „ženkliniškumo“, dėl šių savybių papildomumo (kaip kad kairė–dešinė, viršus–apačia ir pan.), išvis nereikalauja kelti klausimo „kas pirminis, o kas antrinis“. Ši aplinkybė verčia labais atsargai žiūrėti į tas hipotezes, pagal kurias daiktų atsiradimas siejamas išimtinai su praktiniais ar išimtinai su simboliniai žmogaus poreikiais. Daiktas tampa kultūros faktu tik tuo atveju, kai jis

tenkina tiek praktinius, tiek simbolinius reikalavimus. Šiuo atžvilgiu labai teisinga atrodo, pavyzdžiui, A. Leroi-Gourhan mintis, kad tik suteikus būstui simbolinę prasmę, apie jį galima kalbėti kaip apie specifiškai žmogišką erdvės įsvainimo formą (skirtingą nuo „saugaus perimetro“, kurio laikosi gyvūnai).²⁷

Įvairiomis žmogaus veiklos rūšims išsilukštenant iš vieningos sinkretiškos sistemos bei specializuojantis, kartu mažėjø sakralinių vaizdinių vaidmuo ir didėjo gamybinės, instrumentinės veiklos santykinis svoris, o tai ir lèmë esminės permanēs visuomenės naudojamose semiotinėse sistemose. Ženklai bei ženklinės sistemos tapo labiau specializuotos. Riba tarp semiotiškų ir nesemiotiškų reiškiunių darosi vis aiškesnė. Daiktų semiotiškumas šiuolaikinėje kultūroje žymiai krito ir išvis liovési buvęs daugelio jų būtina savybe.

IV

Paméginkime smulkiau aptarti daiktų funkcionavimo informacinių aspektą. P. Bogatyriovas savo pionieriškame darbe apie liaudies kostiumo funkcijas puikiai parodė, kad bet kuris liaudies buities daiktas turi visą pluoštą funkcijų: praktinę, luominę, estetinę, maginę, regioninės priklausomybės funkciją ir kai kurias kitas.²⁸ Priklausomai nuo situacijos, šios funkcijos išsirikiuoja vienokia ar kitokia tvarka: vienos iš jų sustiprėja, kitos pasitraukia į antrą planą. Antai kasdienėmis aplinkybėmis dominuoja praktinė funkcija, o įkandin reikšmės mažėjimo tvarka sekā (kalbant apie liaudies kostiumą) luominę, estetinę ir regioninės priklausomybės funkciją. Kitokia funkcijų hierarchija šventės aplinkybėmis: šventinę, estetinę, apeiginę, nacionalinę ar regioninės priklausomybės funkciją, luominę ir tik galiausiai praktinę (juoba kad kai kurie šventinio apdarų elementai išvis gali neturėti praktinės reikšmės). Kitaip sakant, priklausomai nuo situacijos, persirikiuoja visa funkcijų struktūra, dėl ko daikto funkcionavimas ir suvokimas kokybiškai pakinta: likdamas tuo pačiu daiktu, jis vis dėlto tampa kitu. Ši daiktų „kitokumo“ efektą P. Bogatyriovas pasiūlė žymeti ypatinga *funkcijų struktūros* funkcija, „kuri neišvedama iš visų kitų funkcijų, sudarančių struktūrą visumoje“.²⁹ Beje, apibrėždamas šios funkcijos turinį, nurodydamas ją esant artimą nacionalinės bei regioninės priklausomybės funkcijoms (mūsų kostiumas, mūsų luomas, mūsų tauta), P. Bogatyriovas glaudžiai priartėjo prie aktualios, bet praktiskai neišdirbtos etniinių simbolių, etniškumo ir etnografiškumo problemos.

Funkcijų struktūrai fundamentalus yra energetinio (praktinė funkcija, pagal P. Bogatyriovą) ir komunikacinių aspektų skyrimas. Išskaidytas komunikacinis daiktų aspektas ir sudaro visą funkcijų rinkinį, išskyrus praktinę, kuri viena astovauja vientisam ir neskaidomam energetiniam aspektui.

Energetinis ir komunikacinis daiktų aspektai atitinka „daiktiniškumo“ ir „ženkliniškumo“ sąvokas, kurias pasitel-

kême semiotiniam statusui aprašyti. P. Bogatyriovo funkcijų struktūroje daikto semiotinis statusas tiesiogiai priklausys nuo to, kokią vietą užima praktinė funkcija. Savo ruožtu aprašant daiktų informacines savybes, manytina, reikėtų sąlygiškai skirti dvi jų funkcionavimo formas: kasdienę ir ritualinę. Pirmu atveju daiktas funkcionuoja kaip tekstas, antru – kaip simbolis. Ką tai reiškia?

Daiktas kaip tekstas. Būtent ši aspektą funkciniu požiūriu P. Bogatyriovas ir aprašė. Kalbant apie daiktą kaip tekstą, turima omeny visa ta informacija, kuri mus pasiekia iš daikto, tiksliau, ta, kurią galima „perskaityti“ iš jo gerai pažįstamoje, tarkim, archeologui ar muziejininkui situacijoje. Kokio pobūdžio informaciją galime išgauti?

Pirma, duomenis apie tai, kokiai daiktų klasei (rakanmai, papuošalai ir t.t.) konkretus daiktas priklauso. Tuo būdu nustatoma (maždaug) funkcinė daikto orientacija.

Antra, duomenis apie tai, kuo jis skiriasi nuo visų kitų tos pat klasės daiktų, t.y. apie jo individualius bruožus ir paskirtį. Ši informacija ypač svarbi tais atvejais, kai mums žinomas praktinės paskirties daiktas pasirodo tokiamo kontekste, kuris verčia numanyti galimą jo panaudojimą kitais tikslais (pavyzdžiu, darbo įrankiai kapuose).

Trečia, jeigu daiktas pagal formalius požymius, atlikiomo techniką ir ypač puošimo pobūdį prilygsta daugumai kitų tos pat klasės daiktų, galime daryti prielaidą apie jo priklausymą vienam ar kitam etnosui, archeologinei kultūrai ar laikmečio stiliui. Tuo atveju, kai daiktas sąmoningai pagamintas ir naudotas kaip savos kultūros (etnoso, etnografinės grupės ir t.t.) ženklas, jo funkcinis aspektas susiaurėja, o semiotinis statusas padidėja.

Ketvirta, galima kalbėti ne tik apie istorinį daiktų davimą, bet ir – o tai atrodo kur kas svarbiau (bent jau ne mažiau svarbu) – apie jų priskyrimą istoriškai skirtingiemis kultūros modeliams (žinoma, jei tai įmanoma). Daiktų gyvavimas, jų semiotinis likimas iš esmės netyrinėjamas. Jei pamégintume išsivaizduoti sinchroninį kurio nors lygio daiktinės kultūros pjūvį, gautume labai margą paveikslą, kurį sudarytų jau atgyvenę, nebenaudojami pagal tiesioginę paskirtį daiktai arba tenaudojami kaip „prisiminimas“, prestižo, ritualiniai bei kitais tikslais, taip pat aktyviai funkcionuojantys daiktai ir tie, kurie tėra dar tik savo sunkiai nuspėjamo gyvenimo pradžioje. Senų daiktų likimas apskritai paradokslus: jie arba sunaikinami, arba įgauna aukščiausią semiotinį statusą ir naudojami išimtinai ženkliniai tikslais. Nauji daiktai iš esmės savo vėtos kultūros sistemoje dar neturi (ir, galimas daiktas, neturės, kas irgi labai reikšminga). Visų šių daiktų istorinė vertė, jų istorinės bei kultūrinės „atminties“ tūris smarkiai skiriasi, ir kuo tikslsnės mūsų žinios apie ši daiktų gyvenimo aspektą, tuo informatyvesni patys daiktai, nes jie yra pats patikimiausias mūsų ryšio su praeitimi kanalas.

Penkta, daiktas gali papasakoti ne tik apie jo pagaminimą (ir, vadinas, apie atitinkamą technologijos lygi, techninės priemonės ir t.t.), bet ir, o tai ne mažiau svarbu, apie jo savininką, pastarojo skonius, nuostatas bei orien-

tacijas. Šia prasme ypač iškalbingas yra apdaras. Iš jo mes galime spręsti apie savininko lyti, amžių, socialinę padėtį. Tačiau apie šiuos požymius byloja kiekvienas apdaras. Jo informatyvumas žymiai išauga tik tais atvejais, kai Jame esama užuominė ne tik išvardytus universalius (ir todėl ne itin informatyvius) bet kurios visuomenės narių požymius, bet ir iš antrinės socialinės organizacijos ypatybes (pavyzdžiu, piemenų, kalvių ar kitų subkultūrinių bendruomenių apdaras – kaip tik tokiais požymiais turtingas P. Bogatyriovo aprašytas moravų kostiumas). Čia reikia atsižvelgti į tai, kad dauguma daiktų, ypač vėlyvosiose kultūros vystymosi stadijose, gali būti naudojami ne tik pagal savo tiesioginę paskirtį, bet ir kaip prestižo ženklai. Tokiais atvejais daikto tikslingumas, jo praktinė paskirtis pasitraukia į antrą planą arba išvis netenka reikšmės.

Pagaliau esama ypatingos daiktų klasės, kurių visa vertė slypi juose pačiuose, tame, kas jie yra. Jiems priklauso tapybos, liaudies meno, architektūros kūriniai, juvelyriniai papuošalai ir pan. Priešingai nei kitų daiktų, jų vertė ilgainiui tik didėja. Tarsi sugerdamas laiką, jų reikšmingumas auga. Savavertis daiktas yra retos rūšies ženklas – jis reiškia ne kažką kita, kas yra anapus jo, bet patį save. Net jei jis ir būtų funkcionavęs kaip simbolis, realiai jis juo nėra, nes „nurodo“ tik į patį save. Jo reikšmė „daug platesnė už paties daikto reikšmę, iš esmės ji gali būti begalinė, ir tuo pat metu ši reikšmė orientuota į patį daiktą ir tik į jį“.³⁰

Daiktas kaip simbolis. Žiūrėdami į daiktą kaip į tekstą, mes „nuskaitome“ tik paviršutinį informacijos sluoksni. Gelminė daiktų reikšmė atskleidžia rituale bei ritualizuotose situacijose. Ši reikšmė neišplaukia iš pačių daiktų. Ją galima išryškinti tik kreipiantis į šalutinius pačių daiktų atžvilgiu šaltinius.

Kaip tekstas, daiktas reiškiasi (tiksliau, gali pasireikšti) buityje, tuo tarpu rituale jis gali būti panaudotas kaip simbolis. Žinoma, reikia turėti galvoje, kad tradicinėje visuomenėje ir buitis yra gerokai ritualizuota, pasižymi bendra su ritualu konotacijų sistema. Todėl daiktų buitinis panaudojimas čia suprantamas kaip jų panaudojimas praktiniais tikslais.

Visa ta informacija, kurios galima pasisemti iš daiktų padėties kasdienybėje, nublanksta rituale bei ritualizuotose (buitinėse) situacijose. Rituale žymiai pakyla daiktų semiotinis statusas. Ši efektą sukelia tai, kad rituale pažeidžiamos visos daiktų kasdienės, iprastos charakteristikos, keičiasi visa jų pragmatika, semantika ir sintaktika.

Kokia gi daiktų-simbolių paskirtis rituale? Prieš atskant į ši klausimą, dera pasakyti keletą žodžių apie bendrą rituelo paskirtį. Kaip jau minėta, to tipo kultūra, kurioje ritualas yra pagrindinė žmogaus bei kolektyvo elgesio reguliavimo priemonė, pasižymi visuotinumu ir vieningumu. Tai reiškia, kad bet koks pasikeitimą kurioje nors vienoje srityje neišvengiamai lemia permainas kitose srityse. Tokiai kultūrai fundamentalus yra pasaulio padalijimas į savą, įsavintą, žmogišką ir svetimą, neįsavintą,

kuriame telkiasi įprastomis priemonėmis nekontroliuojamos jėgos (dievai, vėlės ir pan.).

Bet koks tvarkos pažeidimas pakeičia šių dviejų pasaulių santykį, nusistovėjusį *status quo*. Prarastą darną galima atkurti atitinkamu ritualu. Šiuo požiūriu, ritualas – tai savotiškas balansavimo mechanizmas. Norint pasiekti reikalingos pusiausvyros, ritualo metu nustatomas ryšys tarp „savo“ ir „svetimo“ sričių, nes pažeidimas dažniausiai laikomas „svetimų“ destruktyvių jėgų veiklos padariniu. Kitaip sakant, per ritualą sudaromas naujas „sandoris“ ir tokiu būdu atkuriama pasaulio tvarka, atitinkanti pirmapradį šventą provaizdį.

Ritualas – vienintelė ir universalė priemonė ne tik darinai atkurti, bet ir patikrinti (kontroliuoti), kaip visa ryšių įvairovė atitinka tai, kas buvo „pirmąsyk“. Suprantama, kad tokio sudėtingo uždavinio sprendimas neįmanomas nemobilizavus visų kolektivui prieinamų išraiškos priemonių. Toks, V. Toporovo žodžiais, „ženklinių sistemų paradas“ rituale reikalingas siekiant jo maksimalaus efektyvumo atkuriant prarastą pusiausvyrą ir kontroliuojant pasaulį.

Nurodytam tikslui pasiekti rituale turi būti atkurtas pasaulio vientisumas. Būtent tam skirtos visos rituale naudojamos simbolinės priemonės. Kiekviena rituale vartoja „kalba“ (žodžiai, gestai, veiksmai, daiktai, kraštovaizdžio elementai ir kt.), matyt, buvo specializuota, t.y. perteikė *tam tikrą* informaciją apie pasaulį. Daiktų kalba, iš visko sprendžiant, vartota pirmiausia siekiant išreikšti tas idėjas, sąvokas, vertybes, kurių nebuvo įmanoma adekvacių išreikšti kitomis kalbomis, tarp jų ir žodžiais. Tokioms „neišreiškiamoms“ idėjoms priklauso vaizdiniai apie „svetimo“ sričių ir sąvokos, kuriose telkiasi vaizdiniai apie aukščiausias gyvenimo vertynes, kaip kad likimas, gerovė, vaisingumas, giminės pratęsimas ir pan. Visos šios sąvokos daiktiskų simbolii dėka išgaudavo konkrečią apčiuopiamą formą. Jas galima buvo paliesti ranka tiesiogine žodžio prasme, o tuo atveju, kai simboliai įkūnydavo svetimo pasaulio jėgas, – ir užmegzti su jomis reikiamus santykius, imti jas kontroliuoti.

Šią daiktų funkciją rituale V. Turneris vykusiai pavadino *apreiškimu*. Lygindamas apreiškimą su būrimu – kitu būdu „padaryti matoma“ tai, kas paslėpta, – jis rašo: „...apreiškimas – tai atvėrimas apžvalgai rituale, simboliniai veiksmai bei priemonėmis, viso to, ko neįmanoma išreikšti ir klasifikuoti žodžiais. Taigi būrimas yra analizės būdas ir taksonominė sistema, o apreiškimas – patirties visumoje įsavinimas“.³¹

Tokio pobūdžio išvados prieštarauja paplitusiai nuomonei esą ritualiniai simboliai ir atitinkamos „kalbos“ yra sinonimiški ir sukeičiami.³² Regis, esama pagrindo padaryti prielaidą apie naudojamą rituale informacijai perteikti semiotinių sistemų savotišką specializaciją. Pavyzdžiu, kai kuriose regioninėse tradicijose atstumiant piršlius vartojo išimtinai „daiktų kalba“: piršliams įteikiamas arbūzas arba moliūgas, vežiman įdedama raugo ir pan. Tokia specializa-

cija „antru lazdos galu“ riboja kitų kalbų vartojimą. Tą pačią prielaidą galima suformuluoti ir kiek kitaip: kiekviena „kalba“ ritualo sintagminėje struktūroje turi savo stiprią poziciją, kur jos teisė koduoti informaciją vyrauja. Pavyzdžiu, atsisveikinimo su mergyste tema rusų vestuvėse realizuojama iš esmės dainomis bei raudomis, o nuotakos skaitumo (neskaistumo) faktas perteikiamas pirmiausia daiktiniu simboliais. Visos kitos „kalbos“, iš kurias išverčiamas (arba gali būti išverstas) šis pranešimas, tevaidina antraeilį vaidmenį (vertimas iš originalo).

Taigi „kalbų“ hierarchija rituale nėra pastovi. Ji raiškiai situatyvi. Vienose rituelo grandyse dominuoja daiktinių simboliai, kitose – žodiniai, trečioje – įsivaizduojami ir kt. Priešingai priimtai semiotikoje aksiomai, pagal kurią kalbos (kodo) pasirinkimas nepriklauso nuo perteikiamo turinio, kaip tik turinys, aktualizuojamas konkrečioje rituelo atkarpoje, veikiausiai lemia (ar net automatiškai užduoda) atitinkamą išraiškos būdą. Kol kas dar anksti kalbėti apie kokias nors griežtas koreliacijas tarp informacijos pobūdžio ir naudojamų rituale semiotinių sistemų, tačiau kalbant apie daiktinius simbolius rituelo kontekste, jie yra labiausiai „pritaikyti“ veikėjų būklėms (statusams) žymėti ar bendriausio pobūdžio idėjoms (dailia, vaisingumas, turtas, sava, svetima ir pan.) išreikšti. Iš čia ir jų būdinga charakterizuojanti, nustatanti funkcija. Tuo tarpu, pavyzdžiu, žodžių kalba dažniausiai vartoja tada, kai aktualizuojamos perėjimo iš vienos būklės į kitą idėjos, ką paprastai lydi charakteristikų pasikeitimas. Tačiau tokios išvados yra reikalingos esminių patikslinių, kuriuos galima padaryti tik specialiais tyrimais šia kryptimi.

Pagrindinė rituelo priešprieša (sava–svetima įvairovės modifikacijomis) ir uždavinyse pašalinti įtampą tarp šių dviejų pasaulių lémė daiktų vartojamą toliau nurodytais tikslais.

Pirma, jais simbolizuojama tiek „sava“, tiek „svetima“. Iš esmės bet koks kultūrinis simbolis (t.y. žmogaus sukurtas daiktas) priklauso žmonių pasauliui ir jų žymi. Vis dėlto kiekvienoje tradicijoje esama rinkinio daiktų, kurie rituale naudojami išimtinai šiuo tikslu, labiau už kitus įkūnydami „savumo“ idėją. Jiems paprastai priskiriami tie daiktai, kurie yra savojo pasaulio viduje, centre: name, kertėje, prie židinio ar kitoje gerbiamiausioje (ir labiausiai vidinėje) vietoje. Tai gali būti ir pats židinys, ir iškepti tame duona, ir anglys, šiukšlės bei pan.

Priešingai, daiktai, rituale naudojami „svetimybei“ žymėti, paprastai išrikuojami žmogaus įsavintos erdvės periferijoje arba ant ribos tarp „savo“ ir „svetimo“. Be to, kadangi ši riba nėra absoliuti, tai ją gali atstoti ir apdarai elementai, ir namo dalys (sienos, langai, durys, kaminas), ir nutolę nuo savojo pasaulio centro statiniai (pirtis, tvarai). Kita tuo pat tikslu neretai naudojamų daiktų klasė – tai nauji, ką tik pagaminti ir dar ne visai įtraukti į „savo“ sferą daiktai (apie tai jau kalbėta), ir seni, sulaužyti ir todėl jau nebe visai „savi“ daiktai.

Kita gerai žinoma daiktų funkcija rituale – abiejų pasaulių sujungimo priemonė. Daiktų kaip mediatorių naujojimas remiasi, matyt, tam tikru jų dvejopumu: viena vertus, bet kuris daiktas priklauso gamtai (medžiaga jam pagaminti paimta iš jos); kita vertus, su juo buvo atliktos specialios operacijos, perkėlusios jį iš gamtos į kultūrą – į dirbtinių, žmogaus apdorotų daiktų sritį. Beje, kaip tik tuo galima paaiškinti V. Turnero bei kitų tyrinėtojų aprašytas daiktų, einančių ritualiniais simboliais, priešingas reikšmes. Maksimalią mediacinę galią turi vadinamieji universalūs ženkliniai kompleksai: kryžius, pasaulio medži simbolizujantys objektais, šventykla bei kt., glaudžiausiai susiję su „ana“ sritimi ir pasižymintys aukščiausia modeliuojančia funkcija.

Pagaliau reikia paminėti ir priešingą daiktų-simbolių funkciją: tai, kad jais ryšio kanalas tarp „savo“ ir „svetimo“ gali būti „uždaromas“, blokuojamas. Būtent tokį vaidmenį vaidina vadinamieji saugai, kuriais nustatoma simbolinė (ir todėl pati efektyviausia) riba tarp žmonių ir išorinio pasaulio jėgų. Tuo būdu ryšys tarp šių sričių tampa reglamentuotas, ir atsiranda galimybė žmogui ji kontroliuoti.

Versiai iš: Байбурин А. К. Семиотические аспекты функционирования вещей // Этнографическое изучение знаковых средств культуры. - Ленинград: Наука, 1989. - Р. 63–88.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Токарев С. А. К методике этнографического изучения материальной культуры // Советская этнография. - 1970, № 4, р. 3.
2. Байбурин А. К. 1) Семиотический статус вещей и мифология // Сб. МАЭ. - Т. 37. -1981-Р. 215–226; 2) Некоторые вопросы изучения объективированных форм культуры (К проблеме этнографического факта) // Тен pat. - Т. 38. - 1982. - Р. 5–15; 3) Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. - Ленинград, 1983.
3. Франкфорт Г., Франкфорт Г. А., Уилсон Дж., Якобсен Т. В преддверии философии. - Москва, 1984. - Р. 25. Apie daiktų ontologiskumą antikoje bei viduramžiais žr.: Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. - Москва, 1977. - Р. 40 ir kt.
4. Франкфорт Г. ir kt. Min. veik. - P. 26.
5. Топоров В. Н. Пространство и текст // Текст: Семантика и структура. - Москва, 1983. - Р. 230.
6. Леви-Стросс К. Структурная антропология. - Москва, 1983. - Р. 89.
7. Культура древнего Египта. - Москва, 1976. - Р. 247.
8. Иванов В. В. История славянских и балканских названий металлов. - Москва, 1983. - Р. 89–90. Anksčiau apie tai: Kroeber A. L. Anthropology. - New York, 1948. Plg. aksiloginio (ritualinio) aspekto vaidmenį aukso bei sidabro paplitimo istorijoje: Леви-Стросс К. Структурная антропология. - Р. 89–90.
9. Виноградов Г. С. Материалы для народного календаря русского старожилого населения Сибири // Записки

Тулуковского общества изучения Сибири и улучшения его быта. - Иркутск, 1918. - Т. I. - Р. 19–20.

10. Lévi-Strauss C. The Savage Mind. - Chicago, 1973. - Р. 9. [Lietuviškai žr.: Lévi-Strauss C. Laukinis mąstymas. - Vilnius: Baltos lankos, 1997.]
11. Топоров В. Н. Первобытные представления о мире (общий взгляд) // Очерки истории естественнонаучных знаний в древности. - Москва, 1982. - Р. 29–30. [Lietuviškai žr.: Toporovas V. Pirmynės pasaulėvaizdis (bendra apžvalga) // Liaudies kultūra. - 2002, Nr. 3, p. 58.]
12. Velyvaisiai kultūrinės tradicijos etapais atitinkamas tarp pasaulio (žmogaus) sukūrimo ir daikto pagaminimo buvo aiškiai suvokiamas. Plg. mūslė apie puodynes: „Paimtas iš žemės kaip Adamas ir padėtas ant rato; gimė, sukosi; buvo įkištas į ugnies krosnį kaip trys jaunuoliai; išimtas iš krosnies ir padėtas ant ratų kaip Elias; vežtas į turgų kaip Juozapas ir pastatytas bausmės vieton; muštas per galvą kaip Jėzus ir garsiai šaukės, o iš balsų atėjo moteris kaip Marija Magdalietė ir, nupirkusi jį už varioką, parsinešė namo, bet jis apsiverkė savo motinos – mirė, ir iki šiol jo netikė kaulai guli palaidoti” (Садовников Д. Загадки русского народа. - Санкт-Петербург, 1876. - Nr. 334).
13. Tiesą sakant, bet koks ritualas, ne tik daiktų gamybos ritualai, yra analogiškas pagrindiniams (sukūrimo) ritualui ta prasme, kad orientuotas natūralių medžiagų perkeisti į dirbtinį daiktą, kosmologizuoti chaosą (iš čia bet kokio ritualo „technologikumas“, operacionalumas). Tik daiktų gamybos atveju tai akiavaizdu, o, tarkim, gyvenimo ciklo ritualų atveju – ne visai. Ir vis dėlto vestuvės, laidotuvės ir pan. – tai vienintelis būdas sudaryti santuoką, išspręsti gyvenimo–mirties priešpriešą ir pan., t. y. sukūranti natūralius įvykius. Drauge ritualu buvo įgyvendinama natūralių (šiuo atveju biologinių) procesų kontrolė bei perkeitimas.
14. Антонова Е. В. Очерки культуры древних земледельцев Передней и Средней Азии. - Москва, 1984. - Р. 49.
15. Ten pat. - P. 61.
16. Байбурин А. К. Жилище в обрядах...
17. Антонова Е. В. Min. veik. - P. 30.
18. Сегал Д. Мир вещей и семиотика // ДИ. - 1986, Nr. 4, p. 39.
19. Байбурин А. К. Семиотический статус вещей... - P. 215–226.
20. Лотман Ю. М. Статьи по типологии культуры. - Тарту, 1970. - Т. I. - Р. 14.
21. Ten pat. - P. 3–4.
22. Ten pat. - P. 4.
23. Ten pat. - P. 5.
24. Pirmiausia V. Toporovo, C. Lévi-Strausso, M. Eliade's ir kt. darbų dėka.
25. Черных Е. Н. Проявления рационального и иррационального в археологической культуре // Советская археология. - 1982, Nr. 4, p. 10.
26. Франкфорт Г. ir kt. Min. veik. - P. 32.
27. Leroi-Gourhan A. Le geste et le parole. - Paris, 1965. - Т. II. - P. 139.
28. Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства. - Москва, 1975. - Р. 297–366.
29. Ten pat. - P. 357.
30. Сегал Д. Min. veik. - P. 39.
31. Turner V. W. Revelation and Divination in Ndembu Ritual. - Ithaca, London, 1975. - P. 15.
32. Толстой Н. И. Из «грамматики» славянских обрядов // Труды по знаковым системам. - Тарту, 1982. - Т. XV. - Р. 57–71.

Pirmieji tautodailės „Aukso vainikai”

Neeilinis įvykis Lietuvos tautodailės gyvenime – 2006 m. sausio mėnesį Vilniuje, Martyno Mažvydo bibliotekoje, vyko respublikinė konkursinė liaudies meno paroda ir buvo paskelbtai 2005 m. vaizduojamosios ir taikomosios dailės „Aukso vainikų” laureatai, nominacijos „Geriausias metų liaudies meistras” laimėtojai. Po dešimtyje apskričių 2005 m. rudenį vykusių regioninių atrankų į Vilnių su penkerių metų geriausių darbų kolekcija buvo pakvesti: medžio drožėjas Saulius Lampickas (Alytus), keramikė Rūta Indrašiutė (Varėnos r.), tapytoja Elena Kniūkštaitė (Kaišiadorių r.), juostų audėja Antanina Didžgalvienė (Kaunas), tapytojas Vytautas Galdikas (Palanga), audėja Emilia Černeckienė (Palanga), tapytoja Elena Ruzgienė (Šakiai), audėja Valė Babinskienė (Vilkaviškis), medžio drožėjas Rimantas Zinkevičius (Ukmergės r.), audėja Dalia Bernotaitė (Anykščių r.), tapytoja Elena Adomaitienė (Akmenė), juostų audėja Sigita Milvidienė (Šiauliai), tapytoja Laimutė Juzikėnaitė-Ašmonaitienė (Jurbarkas), audėja Zofija Kurpeikienė (Šilalės r.), medžio drožėja Rūta Kavaliauskienė (Plungė), kalvis Česlovas Pečetauskas (Mažeikiai), grafikė Odeta Tumėnaitė-Braženienė (Utena), keramikas Vytautas Valiušis (Utenos r.), medžio drožėja Vanda Umbrasienė (Elektrėnai), verbų rišėja Jadvyga Kunicka (Vilniaus r.). Vertinimo komisijos sprendimu 2005 m. „Aukso vainikai” buvo uždėti Rimantui Zinkevičiui ir Antaninai Didžgalvienei. Vaizduojamosios liaudies dailės srityje diplomai įteikti II vietas laimėtojai tapytojai Elenai Adomaitienei ir III vietas laimėtojai grafikei Odetai Tumėnaitė-Braženienei. Taikomosios liaudies dailės grupėje diplomai įteikti II vietas laimėtojui keramikui Vytautui Valiušiui ir III vietas laimėtojai audėjai Zofijai Kurpeikienėi. Specialiai vertinimo komisijos simpatijų prizais apdovanotos audėja Valė Babinskienė, keramikė Rūta Indrašiutė, tapytoja Elena Kniūkštaitė. Sveikiname parodos dalyvius, laureatus ir prizininkus!

Aptarti parodos įspūdžius ir rezultatus paprašėme dailėtyrininkes, vertinimo komisijos pirmininkę prof. dr. Aleksandrą ALEKSANDRAVIČIŪTĘ ir nares Regimantą STANKEVIČIENĘ ir Teresę JURKUVIENĘ.

Kaip respublikinės konkursinės liaudies meno parodos vertinimo komisijos pirmininkės norėčiau paklausti, kokiais vertinimo kriterijais vadovavotės atlikdamos jūsų aštuone-tukui tekusią misiją?

Aleksandra ALEKSANDRAVIČIŪTĖ. Šios konkursinės parodos geriausiemis darbams nustatyti pasirinkome tris svarbiausius kriterijus. Pirmasis – santykis su etnografine tradicija, artumas jai. Antrasis kriterijus – kūrybingumas. Trečiasis kriterijus – profesionalumas, atlikimo kokybė, amato paslapčių įvaldymas. Mano supratimu, liaudies meno kūrinys atsiranda tarsi koordinacių sistemos sankirtoje. Viena sankirta – etnografinių ištakų ir profesionalaus šiuolaikinio meno. Kaimiško, autentiško ir profesionalaus, šiuolaikinio. Kiekvienas autorius randa savo vietą šioje vertybinių atkarpoje. kita sankirta – kūrybingumo ar, saky- sim, inovatyvumo ir naudojimosi pavyzdžiais. Pats savai- me buvimas arčiau vieno ar kito poliaus – ne vertabinis požymis. Tai yra tiesiog autoriaus pasirinkimas, jo individualumas. Turbūt skirtingais istorijos laikotarpiais labiau vertinami, reikalingi arba paklausūs yra vieni arba kiti pa- sirinkimo aspektai. Mūsų tėvų laikais namuose matėme vienokį liaudies meną, dabar patys renkamės kitokį, mūsų

vaikaičiai rinksis kažką visai kita. Žodžiu, mes rinkomės tą vertinimo aspektą, kuris šiuo metu mums pasirodė esąs pats aktualiausias. Apsidairėme, kad iki Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą ar rengimosi stoti metais gal nebuvo taip svarbus etnografinis savitumas, specifišumas. Tada lyg ir nebuvo su kuo konkuruoti, nes slavų tautų apsuptyje laikėmės gana tvirtai, mūsų tapatybė buvo matyti ir mums patiem, ir kitiems. Tada labiau buvo akcentuojama liaudies menininko saviraiška, jo kaip kūrėjo galios. Dabar apsidairome ir matome, kad panašių etnografinių akcentų turi ir skandinavai, ir Vidurio Europos tautos. Pasirodo, kad nebesame tokie originalūs ir saviti, kaip ne taip seniai atrodė. Kita vertus, yra tai, ką vadiname didžiųjų prekybos centrų masine kultūra. Madingas etnostilius, kaip madinges ir folk ar country stilius muzikoje, jis labai panašus įvairiose tautose, turi daug analogiškų elementų. Komercinis poslinkis į tuos dalykus kelia tam tikrą grėsmę, todėl mums pasirodė, kad šios parodos darbus reikia vertinti geraja prasme itin konservatyviai. Pabandyti surasti tuos autorius, kurie yra arčiausiai, mūsų supratimu, pirmapradžių liaudies meno šaltinių. Todėl ir vaizduojamosios, ir taikomosios dailės srityse rinkomės tuos autorius, kurie atrodė geriausiai derinantys kūrybingumą su giliaja

„Auksų vainikai” kol kas dar vaikų rankose...

tradicija. Tieki techniniu amato, tiek ir pasaulėjautos, pasaulėvokos lygmeniu.

Užgriebėte ir populizmo grėsmę, besireiškiančią į komerciją orientuotu universalumu. Masinės, unifikuotos liaudies menas kaip „gražus”, supaprastintas, kičinis jo variantas. Deja, gerai išižiūrėjus kai kurių nujaučiamų šio proceso tendencijų (tiesa, daugelis apskričių komisijų tam iškart skelbė griežtą veto) bandė prasisunktį ir į šią parodą (ką kalbėti apie įprastas parodas be griežtesnių reikalavimų ir atrankos sietų). Kai kurie darbai tarsi be ryškesnių autoritū individualių savybių, be regioninės „druskelės“.

Šiuo atveju tikrai nesiryžčiau kirsti iš peties. Pirmiausia menininkai kuria tai, kas gražu jiems ir kas gražu jų meno vartotojams. Iš tikrujų liaudies menas kaip amatas yra susietas su perkamumu. Jei liaudžiai tai patinka, liaudies atstovai tai ir kuria, ir ją tai reikėtų pasižiūrėti labai pagarbiai.

Tačiau mes vis dėlto vertiname, išskiriame, stengiamės skaitinti tai, kas pažvelgus į ilgalaikę ir didelę liaudies meno tradicijų patirtį atrodo tarsi ir svarbiausia, unikalniausia, tai, ko neturi kitos tautos, arba tai, ko jos neišsaugojo. Vadinas, supaprastintas etnostilius madingas ir jaunimo aprangos, ir muzikoje. Savaime tai gal ir neblogas reiškinys, jis juk orientuoja ne į agresyvų santykį su visuomenė, išlaiko tam tikrą pagarbą tradicijoms. Nedrįsciau su ta blogybe aršiai kovoti, nes vargu ar iš viso verta su tuo kovoti. Mes tiesiog norėjome pagerbti ir paremti tuos, kurie vis dėlto atstovauja nuoseklajai tradicijai. O atskirti nuo komerciškumo pagundų be galio sunku. Ir nemanau, kad autorai specialiai orientuojasi į komerciškumą, sąmoningai to siekia. Kiekvienas atvejis kitoks. Kiek abejojome dėl plungėtės medžio skulptorės Rūtos Kavaliauskienės darbų. Išsitikinusi, kad jos kultūringi kūriniai turi savo dėkingą žiūrovą. Ir

Medžio drožėjų Rimantą Zinkevičių „Aukso vainiku“ „laimina“ LLKC direktorius Juozas Mikutavičius.

Yra dalis žiūrovų, kurie jos darbų niekada nepavadins komerciniais, bet jie turi tam tikro manieringumo, atitolstancio nuo paprasto, sveiko liaudiškojo prado. Arba tapytojos Elenos Kniukštaitės darbai šioje parodoje daugeliui komisiros narių patiko mažiau nei ankstesnioji jos kūryba, kuri buvo tarsi ir vientisesnė. Dabar galbūt nesąmoningai, netycia jos darbuose pasimato animacinių Volto Disnéjaus filmų stilistiką. Atsiranda toks pernelyg išpuoselėtas, galbūt šiek tiek ir manieringas stilius, nepanašus į ankstesnį.

Apibendrindama tai, kas į respublikinę liaudies meno parodą pateko po apskričių komisių atrankos, kokias matytumėte žanru plėtojimosi tendencijas?

Man sunku apie tai kalbėti, nes liaudies meno procesą reikia nuolat stebeti ir analizuoti, o aš tam tiek daug dėmesio negaliu skirti. Man atrodo, kad vaizduojamoji liaudies dailė savo esme yra kitos prigimties nei liaudies amatai, kurie turi ryškias etnografines šaknis. Tyrinėdami XIX ar net XVIII a. dailę vartojame terminą pasimokęs meistras. Visa da buvo meistru, kurie dirbo arba pavieniu, arba grupėmis dailės dirbtuvėse, kurie nemažai naudojosi profesionalų pavyzdžiais, buvo ir lankiusių dailės mokyklas ar studijavu-

sių, bet tai buvo viso akademinio išsilavinimo negavę meistrai. Kažkas iš principo panašaus dedasi ir dabartinėje liaudies dailėje. Pavyzdžiui, tapytojas Vytautas Galdikas, kurio tapybos darbai parodoje išsiskyrė didesniu temperamentu ir panašumu į XX a. septintojo ir aštuntojo dešimtmečių profesionalų darbus. Jis nuoširdžiai plėtoja jų kūrybines idėjas. Ir nepasakysi, kad tai blosesnis pavyzdys adoracijai nei tie pavyzdžiai, į kuriuos kažkada orientavosi Elena Kniukštaitė ar Laimutė Juzikėnaitė-Ašmonaitienė. Pavyzdžio pasirinkimas, žinoma, dar nelemia kūrinio vertės, lemia skoninges, nuoširdus, autentiškas éjimas tuo keliu. Pavyzdžiui, mums patiko (jai paskyrėme antrają vietą) Elenos Adomaitienės darbai. Nors jos patirties pagrindas yra tradicinė realistinė dailė, bet savo meninei raiškai ji suranda daug individualių akcentų.

Kokia Jūsų nuomonė apie „Aukso vainikų“ savininkus, kuo jie nusipelnė tokio įvertinimo?

Pasirinkdami Antaniną Didžgalvienę, atsižvelgėme į tai, kad jos pateikta kolekcija gausi, įvairi, nesikartojanti. Ji sukurta giliai pažintos lokalinių dzūkiškos ir iš dalies suvalkietiškos juostų audimo tradicijos pagrindu. Geografiškai

tai sunku apibrėžti, bet mums patiko, kad tai yra tradicija tvirtai besiremianti kūryba. Ši juostų audėja nebijo įvesti ir naujų elementų, jaučiasi jos savitas bražas, ritmas. Laisvas disponavimas tradicija nesulaužant esminių jos reikalavimų. Buvo ir kita įdomi juostų audėja Sigita Milvidienė iš Šiaulių, bet mums pasirodė, kad Antaninos Didžgalvienės santykis su tradicija yra gilenis, techniškai tobulesnis ir išsamesnis. Be to, buvo puikiaudėjų, ypač įsiminė Zofijos Kurpeikienės iš Šilalės rajono audiniai, kurie priminė dar mano bobutės skrynioje matytus audinius. Antaniną Didžgalvienę pasirinkome tiesiog balsu dauguma.

Skulptorius Rimantas Zinkevičius pateiktų darbų kolekcija daugumai komisijos narių pasirodė esąs stipriausias. Ypač patiko jo „Prakartelė“, kuri įkūnijo rimus, sveikas liaudies skulptūros tradicijas. Jis puikiai mato erdvėje formą, o tai apskritai yra kokybinis bet kokios skulptūros kriterijus. Rimbumas, susikaupimas, požiūrio gilumas – galbūt tai ryšys su Ipolito Užkurnio maineria, bet Rimantas Zinkevičius užtektinai turi savitumo, individualumo žymių.

Pavyzdžiu, išskyrėme ir keramiką Vytautą Valiušį iš Utėnos r., bet pažymėjome ne visą jo kolekciją, o būtent spalvotają glazūruotą keramiką. Jos tradicija Lietuvoje beveik išnykusi, nes paskutiniuoju metu keramikus užvaldė madažiesti juodpuodžius, turinčius paklausą viešojo maitinimo įstaigose, kurių interjerai yra vadinamosios etnografinės pakaipos. Anksčiau vyrai subtiliai žiesta glazūruota keramika tarsi išnyksta, nors tai yra reta žiedimo meistrystė, ir jos spalvos pajutimo negalime prarasti, išstumti. Būtina saugoti ir tai, ko nedaug teturime. Pavyzdžiu, verta labiau palaikyti grafikos žanrą, nes šioje srityje dirba labai nedaug liaudies menininkų.

Jūs, kaip bažnytinės ir liaudies dailės specialistė, ką įsi-démétino pastebėjote šioje parodoje, kokios palaikytinos liaudies meno plėtojimosi kryptys joje išryškėjo?

Regimanta STANKEVIČIENĖ. Paroda pasirodė reikšminga tradicijų tąsos aspektu. Tradicijų esmės, turinio, formos, technologijų, žanrų, rūsių požiūriu ji skatina gaivinti ir kiek

„Aukso vainiko“ laureatę juostų audėją Antaniną Didžgalvienę sveikina Kultūros ministerijos viceministras Faustas Latėnas.

primirštas liaudies dailės sritis. Sakysim, kryždirbystė ar medžio drožyba tarp visuomenės ir taip turi aukštą prestižą, yra „ant bangos“, bet yra daugybė primiršty, mažiau žinomų sričių, pavyzdžiu, tradicinė puodininkystė (ne keramika placiąja prasme). Vienas iš komisijos darbo akcentų – tų tradicijų puoselėjimo svarba. Valstybės remiamos institucijos, mano nuomone, ir privalo remti, puoselėti ir akcentuoti mūsų tautos savasties vertybėmis besiremiančią kūrybą, nes tuo mes esam įdomūs ir visiems kitiems. Tokia parodos koncepcija sveikintina, ir atrodo, kad ji šiemet davė vaisių. Parodoje matėme ne tik garbaus amžiaus meistrų, bet ir tradicijas kūrybingai perimančių jaunesnio amžiaus žmonių darbų. Tradicijų laikymasis neužkerta kelio kūrybingumui ir interpretacijoms, nes tie procesai juk vyko visais amžiais.

Ar pasiteisino griežtas liaudies meno skirtumas į vaizduojamajį ir taikomajį?

Toks skirtumas turėtų išlikti, nes jis yra teisingas. Taikomieji menai, amatai daugiau susiję su daikto funkcija. Ne galima gaivinti kelių ar vieno formaliojo daikto elemento, pavyzdžiu, ornamento, nes tada tai atsiduria kitam kontekste. Visa susiję su tradicija ir bendru amato įvaldymu,

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

suvokimu, jo teikiamomis galimybėmis pasireikšti technologijų taikymui. Tai nereškia, kad ir vaizduojamojoje dailėje to nėra, bet jি ir praeityje, ir dabar keičiasi greičiau. Jeigu žvelgsime į apskritai tradiciją, ji iš tikrųjų daug labiau buvo prilausoma nuo vaizduojamosios, bet ne liaudies aplinkos dailės. Liaudies meistrai dirbo nors ir ne pagal parodas ir reprodukcijų albumus, bet dažnai kūrė pasižiūrédam i bažnyčiose esančius profesionalius dailės darbus, kartais ir atvežtinius. Dailė daré įtaką – ir maldaknygés, ir kita maldingoji literatūra, kurioje būta raižinių ir kitų meno kūrinių. Todėl vaizduojamojoje dailėje tradicijos kito sparčiau, ryškiau, be to, ji buvo labiau prilausoma nuo dailininko dvasinės sanklodos, nuo jo gebėjimo išreikšti mintis, emocijas. Ir šiuo metu vaizduojamoji dailė labiau démesj kreipia į autentiškumą, pasaulėjautos dalykus, menininko raiškos galimybės neribotos, o viso pasaulio informacija gula į jo sielą. O tradicinės funkcijos daikto vaizdas ir konstrukcija yra kur kas labiau neatsiejamai susiję. Be to, vaizduojamoji dailė labiau priklauso nuo rūšių, nes, tarkim, skulptūroje išlieka ryškesnis tradicinės dailės poveikis, įtakos, nes netgi profesionalius dailininkus veikia labai gausus ir jvairus liaudies dailės palikimas. O tapyba ir grafika praeityje nebuvvo labai išplėtota, be to, mažiau išliko darbų. Savamokslis tapytojas daug daugiau semiasi iš savęs. Jei žmogus kiek pasimokęs dailės, tada jis labiau siekia parodyti tai, ko yra išmokęs, ką sugeba.

Ar šioje parodoje būta ryškesnių autorų su savitu „ne-sušukuotu“ pasaulio matymu?

Iš autorų, kurie artimesni tradicijai, kad ir ne labai giliai, tarkim, XX a. tradicijai, autentiškumui, išskirčiau Eleną Adomaitienę iš Akmenės. Ji natūraliai kuria. Visai kito pasirengimo ir erudicijos autorius iš Palangos Vytautas Galdikas. Jis yra pastudijavęs dailę, jo darbai turi kūrybinio užmojo, ir manau, kad laureatu jis netapo vien dėl parodos koncepcijos ir prioritetų. Buvo pabrėžta, kad šioje parodijoje labiau vertinome į tradiciją atsiremiančius darbus.

Kaip šiame kontekste nusakytmėte „Aukso vainiko“ laureatų kūrybinius laimėjimus?

„Aukso vainiko“ laureato medžio drožėjo iš Ukmergės r. Rimanto Zinkevičiaus skulptūrinėje plastikoje atsiispindė ir seniausios liaudies skulptūros tradicijos, ir žymiausių Lietuvos XX a. antrosios pusės meistrų (Ipolito Užkurnio, Antano Karanausko) įtaka, bet tai pasitelkiama labai kūrybingai. Jo darbuose matome ne tik nuoseklią tradicijų plėtotę, bet kartu ir savitos raiškos galimybų paieškas. Populiariai kalbant, Rimantas Zinkevičius yra lyriškesnis nei Ipolitas Užkurnys, bet mažiau statiskas nei Antanas Karanauskas. Ryškus jo darbų savitumas, ryški ir atlikimo meistrystė, gebėjimas drožinį pateikti kaip skulptūros kūrinį (gerai apžiūrimą iš visų pusų, jei to reikia, arba kaip frontalą kompoziciją, kokia yra jo sukurta „Prakartélė“). Man labiau patiko ne tai, ką pats autorius akcentavo (plastinę folkloro istorijų interpretaciją), bet jo tradicinių bažnytinų siužetų skulptūros su išpuoselėta, išstobulinta forma („Rūpintojėlis“, „Prakartélė“). Matome meistro saviraškos ir tradicijų plėtojimo variantą. Pagirtina jo nuostata kurti laikantis tradicijų.

O kuo išsiskyrė taikomosios dailės srities „Aukso vainiko“ laureatė kaunietė Antanina Didžgalvienė?

Apie antrąjį „Aukso vainiko“ laureatę galima pasakyti daug gerų žodžių. Pirmiausia išskirtinas jos puikus amato išmanymas, tai jai suteikia ilgametė patirtis. Idėtas darbas, nuolatinis juostų audimo technikos tobulinimas duoda apčiuopiamą vaisių. Nežinau, iš kur tai kyla (žinau, kad ji yra audusi ir daug modernizuotų juostų), bet ji sugebėjo labai kūrybingai grįžti prie tradicinės manieros. Juostų audimo technika, beje, labai diktuoja, kokį ir kaip reikia parinkti raštą (modernizuotos juostos buvo audžiamos kito mis technikomis, buvo keičiama ir technologijų tradicija). Kai grįžtama prie tradicinių technologijų, jos savaime padeda atgaivinti ir ornamentus. Idomu buvo tai, kad parodai pateiktos juostos nebuvvo tradicinių juostų paraidinės kartotės, bet Antanina Didžgalvienė sugeba taip komponuoti, kad jos nepažeidžia pagrindinės kompozicinės struktūros, pagrindinės spalvų gamos. Leistinos improvizacijos ribos kyla ir iš liaudies meistro patirties, ir iš jo požiūrio į liaudiškąją tradiciją.

O kaip apibūdintumėte jos juostų regioninius ypatumus – kiek jie išlikę ir kiek vis dėlto kryptama prie „išplauto“ bendralietuviškumo formos, ornamentikos, spalvų parinkimo požiūriu?

Nekonkursinės, anksčiau austos juostos, matyt, ir būtytos bendralietuviškosios, bet manau, kad tai lémė laikmečio ypatumai. Juolab kad jau XX a. pradžioje bendralietuviškasis menas buvo imtas kurti kultūrininkų, profesionalų dailininkų pastangomis. Toks menas per visą amžių jvairomis kryptimis plėtotas, taikytas jvairiems ir kameriniams, ir masiniams renginiams, ir kuriant etaloninius pavyzdžius, ir mokant liaudies meistrus. Iš Antaninos Didžgalvienės konkursinių juostų matyti, kad ji grįžo prie ištakų, jos artimos tam regionui, kuriame ji gimė ir augo (Užnemunės Dzūkija). Natūrali kultūrinė atmintis, matyt, išspaudžia žmogaus vaikystėje, kai jis gyvena gimtojoje aplinkoje. Audėja derina dzūkiškus ir suvalkietiškus elementus, iš to pasidaro tokis tarpinis variantas, trapesnis, smulkesnis palyginti su „grynosiomis“ suvalkietiškomis juostomis.

Kas, be išskirtųjų laureatų, Jūsų manymu, buvo arčiausiai lietuviškosios tautodailės Olimpo? Gal turite kokią atskirą nuomonę, kuri balsavimo mašinos buvo atmesta?

Vaizduojamosios dailės autorai ryškiau skyrėsi ir profesinio pasirengimo, ir meninių orientacijų prasme. Parodos organizatoriai ir vertinimo komisijos nusistatytoji koncepcija leido lengvai apsispręsti. Sunkiausia buvo su taikomaisiais menais ir ypač audėjomis. Emilijos Černeckienės iš Palangos, Zofijos Kurpeikienės iš Šilalės rajono audiniai ir Valės Babinskienės iš Vilkaviškio prijuostės buvo aukštai vertinamos ir tikrai pastebėtos, bet taip išėjo, kad dauguma komisijos narių pirmenybę atidavė Antaninos Didžgalvienės juostoms. Minėtosios trys moterys audėjos turi puikių meninę klausą, ritmo, spalvos, ornamento pojūtį, tradicijos puoselėjimo talentą.

Ar tradiciškumo prasme tarp tapytojų galėtumėte palyginti Eleną Adomaitienę su Elena Kniūkštaite?

Vainikuotieji laureatai Rimantas Zinkevičius ir Antanina Didžgalvienė. Ramūno VIRKUČIO nuotraukos.

Vaizduojamojoje dailėje santykis su tradicija apskritai yra sudētingesnis. Jei XIX a. koks nors kūrybingas liaudies menininkas būtų gavęs Alberto Diurerio graviūrų rinkinį, žinoma, jos būtų padarę jam įspūdį ir paveikę kūrybą. Taip ir dabarties liaudies menininkus veikia turima kultūrinė informacija, tai, kas jiems krenta į širdį. Sakysim, Elena Kniukštaitė dirba visiškai kitaip nei Elena Adomaitienė, bet kitaip ir negali būti. Elena Kniukštaitė jau seniai eksponuoja darbus įvairaus lygio parodose, yra žinoma menininkė, bet jos kūryba nuolat kinta, jai daro įtaką Vakarų Europos praeities dailininkų kūryba. Ji tai stengiasi perlydyti, pateikti savitu būdu. Tokiu atveju dailės vertintojas tokius autorius ima vertinti kaip dailės profesionalus. Viena vertus, tokie darbai pajairino, praturtino parodą, tačiau vertinant liaudies meno tradiciškumo laikymosi kontekste tenka atsižvelgti ir į minėtas aplinkybes.

Kokių tikslų LLKC Tautodailės poskyris siekė imdamasis visiškai naujos akcijos – respublikinės konkursinės liaudies meno parodos organizavimo?

Teresė JURKUVIENĖ. Renginio idėja labai paprasta – viisi menininkai, siekiantys tobulėjimo ir pripažinimo, turi eksponuoti savo kūrinius, dalyvauti parodose, o ne tik pardavinėti dirbinius užsakovams. Paroda yra ta erdvė, kurioje atskirų menininkų darbai gali būti sugretinami su kolegų kūryba, įvertinami specialistų ir publikos. Šiuolaikiniams liaudies meistrams dalyvavimas parodose dažnai tampa vienu svarbiausių tradicijos išsaugojimo būdų. Nukreiptos į tradicijų išsaugojimą parodos paprastai nustato orientyrus, parodo, kas liaudies mene iš tikrujų yra vertinga, kokios šiuolaikinės senosios dailės interpretacijos šiuo metu yra vaisingos ir aktualios.

Dauguma liaudies menininkų ir patys anaiptol nėra nai-vūs, neišmanantys tikrosios savo kūrinių vertės. Ne vienas kuria dvejopus dirbinius – vertingesnius savo pasitenkinimui arba žinovų „teismui“, o kitus, prastesnius ar netgi kičinius – pirkėjui, kuris nenusimano liaudies dailėje ir nenori mokėti tiek, kiek geras dirbinys vertas. Tarp meistrių yra ir tokiai, kurie blaškosi tarp vietinių tradicijų ir gausiu srautu plūstančios kosmopolitinės informacijos, kai kurie

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

iš jų susižavi ir labai banaliais, menkaverčiais dalykais. Tai nenuostabu – juk ir garsiausi mūsų folkloro atlikėjai bei pateikėjai patys sau dažnai mieliau dainuoja sentimentalius romansus, o ne senovines, muzikologų vertinamas liaudies dainas. Šiu gal ir visai nebedainuotų, jei nebūtų skatinami festivalių, konkursų, jei jų repertuaro nekoreguotų folkloro specialistai. Lygiai taip, jei norime paskatinti liaudies meistrus išsaugoti dabar jau trapias etninės dailės tradicijas, per parodas ir konkursus turime suteikti jiems ganetinai daug progų patirti pripažinimo džiaugsmą. Meistrui reikia turėti laiko kurti nekomercinius darbus ir žinoti, kada ir kur juos galés parodyti.

Iki šiol prestižinių liaudies dailės parodų stokojome. Respublikinės parodos rengiamos kaip sudėtinė Dainų švenčių dalis, taigi, kas ketveri metai. Atskirų dailės sričių – vaizdinės ir taikomosios – kūriniai ten patenka pakaitomis, tik kartą per aštuonis metus – tikrai per retai.

Nelepinami mūsų meistrai ir premijomis ar konkursų laureatų vardais. Taikomosios liaudies dailės atstovai konkursinių parodų iki šiol apskritai neturėjo. Vienintelė kukli Kultūros ministerijos kasmetinė liaudies meistrui teikiama premija, tiesą sakant, dažnai skiriama solidaus amžiaus menininkui už visus jo praeities nuopelnus – kad nespėtų numiritti visai nepagerbtas. Kai kuris tą premiją gaunantis senukas kartais jau kelionika metų nieko reikšmingesnio nebekuria. Tuo tarpu pačiame kūrybinių jėgų žydėjime esantys meistrai lieka neįvertinti.

Manome, kad „Aukso vainiko“ parodos reikalingos ir publikai. Paradoksalu, bet Lietuvoje, kurioje, palyginti, dar yra išsaugota nemažai tradicinių liaudies amatų, dauguma tautiečių beveik nieko apie šį nacionalinį turtą neišmano.

Akcentuojama, kad daugiau dėmesio tautodailėi skirs valstybė, per LLKC Tautodailės poskyrį kasmet imdamasi iniciuoti apskrities ir respublikinio lygmens parodas. Koks šiame kontekste Lietuvos tautodailininkų sajungos, jos skyrių vaidmuo?

Tautodailininkų sajungos ir LLKC Tautodailės poskyrio santykis visais laikais, kiek atsimenu, buvo nevienareikšmis dėl šių institucijų pobūdžio. Sutariame ir bendradarbiaujame dėl to, kad reikia globoti ir remti liaudies meistrus, rasti ir skatinti talentingas asmenybes, jas įvertinti, kiek įmanoma gerinti jų gyvenimo sąlygas, žadinti kūrybines galias. Tautodailininkų sajunga buvo įsteigta ne vien ir ne tik dėl to, kad išlaikytų aukštą tautodailininkų darbų lygi. Ji dažniau atlieka profesinės sajungos funkcijas – stengiasi pasirūpinti, kad jos nariai neskurstų, nebadautų, gautų dotacijų ir kitokios paramos iš valstybės. Tie materialūs rūpesčiai kartais natūraliai konfliktuoja su meninės kokybės siekimu, kurį mes kaip LLKC padalinys akcentuojame. Tautodailininkų sajunga, pagal savo prigimtį turinti profsajunginių bruožų, jei jai tenka rinktis tarp pragyvenimo ir meno, natūraliai suksis taip, kad pavyktų pragyventi, o j meną galima ir spjauti, jeigu jo neremia valstybė. Mes j tai žiūrime normaliai, su derama pakanta ir pagarba, už tai jų nei smerkiame, nei niekiname. O mūsų Tautodailės poskyris yra institucija, kurios socialinis vaidmuo tautodaili-

ninkų išgyvenimo reikaluose yra tik šalutinis. Mes j tai atsižvelgiame ir pagal galimybes stengiamės padėti. Mūsų kaip valstybinės institucijos priedermė šioje situacijoje – išsaugoti patį objektą, liaudies dailę, jos vertybų tēstinumą, tradiciškumą, tai, dėl ko jি yra vertinama pasaulio mastu. Tad mūsų ir sajungos prioritetai kartais natūraliai susikeičia vietomis. Iš tokio bendradarbiavimo pobūdžio, iš tokio prioritetų nesutapimo kartais gali iškilti prieštarų. Jei abi pusės bendradarbiauja geranoriškai, vieni kitus suprasdami, tada papildome vieni kitus, tada mūsų bendri renginiai ir iniciatyvos būna sėkmingos. Beje, užsienyje meistru susivienijimai samdo ekspertus, kad šie įvertintų jų darbus. Tai jiems yra prestižo reikalas, jie siekia tokios priežiūros, patarimų, kvalifiuko suorientavimo. Už tai moka pinigus. O pas mus specialistai dažniausiai nemokamai siūlosi padėti ir ne visada priimami. Taigi, kol kas specialistų statusas yra toks, ateityje jis, manau, keisis, tautodailininkai patys ieškos ekspertų.

Rengiant šią parodą nedalyvavo tik vienas Tautodailininkų sajungos skyrius (Klaipėdos), beje, ten ir apskrities kultūrininkai buvo pasimetę, todėl apskrities paroda buvo surengta pavieniai asmenų iniciatyva. Tai nebuvo koks nors samoningas prieškumas, tiesiog nesusigaudymas. Kitur parodos buvo surengtos bendradarbiaujant su Tautodailininkų sajungos skyriais, kurie šioje akcijoje matė ir naują, ir galimybę pasirodyti, iškelti vietinius talentus. Yra ir tokų apskričių, kuriose Tautodailininkų sajungos skyriai apskritai kasmet rengia apžvalgines parodas, ta patirtimi buvo pasinaudota. Nors „pjovėsi“ teritorinis padalijimas, bet tai buvo daroma samoningai, norint į procesą įtraukti geravalius apskričių žmones, ir mes jų radome. Kai kurios apskritys su labai dideliu noru ir entuziazmu atsiliepė į mūsų pasiūlymus.

Kokių principų buvo formuojamos apskričių ir respublikinės vertinimo komisijos?

Manau, kad rengiant bet kokias konkursines parodas vienais iš svarbiausių dalykų yra būtent vertinimo komisijų sudarymas. Turi būti aiškūs vertinimo kriterijai, o komisijos nariai – patyrę ir kvalifiuko specialistai. Kadangi siekėme išlaikyti vertingiausią išlikusį etninės kultūros kločą, parodų nuostatai numatė, kad būtina darbo vertingumo sąlyga yra kūrinio artimumas tradicijai. Tai gali būti ir ne tiesuvas bandymas atkartoti paveldą, bet ryšys turi matytis. Savaiame suprantama, kūrinys turi turėti meninę vertę ir autorių interpretaciją, nes kas iš to, jei labai tiksliai, bet šaltai nukopijuosi originalą... Jei pristatomti meniniu požiūriu lygiaverčiai darbai, pirmenybę bus teikiama tiems, kurių ryšys su tradicija artimesnis.

Nusprendėm, kad respublikinė vertinimo komisija bus sudaryta vien iš specialistų dailėtyrininkų. Joje nebus jokių visuomeninių organizacijų, administracijos atstovų. Netgi nutarėme, kad į komisiją nekviesime dailininkų. Dailėtyrininkų išsilavinimas ir akiratis leidžia daug platesnėje skalėje ir su mažesniu subjektyvumu vertinti pateiktus kūrinius. Žinoma, dailininkai apie meną išmano nemažiau, bet paprastai jie labiau vertina tai, kas jiems asmeniškai

įdomu, o ne tai, kas absoliučiais masteliais matuojant vertinga. Nuo subjektyvumo nė vienas neapdraustas, bet dailėtyrininkas yra taip parengtas, kad pagal objektyvius kriterijus turi mokėti įvertinti ir tų rūšių meną, kuris jam nedidomus ir nepatinka. Tokia mūsų, parodos rengėjų, nuomonė. Susiformavo tokia komisijos sudėtis: pirmininkė – dr. prof. Aleksandra Aleksandravičiūtė, narės – Laisvė Ašmonaitienė, Asta Giniūnienė, dr. Rūta Janonienė, Teresė Jurkuvienė, dr. Alė Počiulpaitė, Regimanta Stankevičienė, dr. Skirmantė Žeimienė.

Formuojant regionines komisijas norėjome daugiau iniciatyvos suteikti vietiniams žmonėms. Jos buvo sudaromos iš penkių narių, iš kurių tik du delegavo rengėjai, o tris – apskritis, ir ką deleguoti apskričiai (specialistus ar valdininkus) – buvo palikta jų pačių nuožiūrai. Turiu pasakyti, kad toks sprendimas pasiteisino. Juk jei apskričių komisijų sprendimu į respublikinį turą patekė autorai pasirodys esą nelaibai pajėgūs, tai kitais metais gal bus pasitelkiami ir labiau „i toną“ pataikantys vertintojai, ir jų „palaiminti“ pajėgesni liaudies menininkai. Griežtai šnekant, jei „Aukso vainiko“ apskritis nematys dešimt metų, tai bus ir savivaldybių kultūros specialistų galvos skausmas. Beje, pastebėjome, kad apskritys į komisijas stengési kviečtis rimtus vietinius specialistus, išmanančius liaudies dailę.

Ar susidarės apibendrintas respublikinės parodos vaizdas atitinko dabartinj Lietuvos tautodailės tradicijų laikymosi ir meninio pajėgumo lygi?

Pamatėme ganėtinai tipišką parodą, atspindinčią ir atskirose apskrityse esančią padėtį, ir bendrą tautodailės kaip etninės kultūros šakos situaciją. Iš dalies ši pirmoji paroda užklupo liaudies meistrus nepasiruošusius. Daug kas šiemet tiesiog nebuvo parengę visavertės, parodos reikalavimus atitinkančių darbų kolekcijos. Pavyzdžiu, buvo apskričių, iš kurių Vilniun važiavo ne geriausieji vietiniai meistrai, nes geriausieji neturėjo sukaupę darbų. Manau, kad ateityje šių konkursinių parodų vaizdas keisis. Visi stiprieji meistrai bus jau gerai suvokę žaidimo taisykles, būtent, kad reikia kolekcijos su atrinktais geriausiais darbais. Yra žanrus, kur tai galima padaryti per metus, bet yra ir tokiai, kur reikalingi keleri metai. Reikia, kad ne tik aplankytų kūrybinė mintis, bet kad ir plastiškai tai pavyktų realizuoti. Meistras, norintis tapti laureatu, turės neparduoti kai kurių darbų, pasaugoti parodai... Kova sunkės tiek apskričių, tiek respublikinių parodų lygiu.

Ir iš Jūsų norėčiau išgirsti, kokios buvo stipriosios ir silpnosios šiemetinių laureatų kūrybos pusės, nors nugalėtojai, žinoma, neteisiami.

Buvo labai aišku, kad ta Antaninos Didžgalvienės juostų kolekcija, kurią ji parodė Vilniuje, atspindi jos galimybų maksimumą. Kiek ji per gyvenimą yra išaudusi juostų... Kūrybos suklestėjimą ji yra pasiekusi dabar, ir vargu ar dar yra daug ko siekti jos pasirinktame žanre. Užnemunės Dzūkijos, turinčios daug sąsajų su Suvalkija, regiono tradicijas ji perėmė su labai dideliu juostų audimo meistriškumu. Patobulinti beveik nebéra ką, gal tik galima būtų žaliavą gaminoti naminiu būdu, išgauti aukštesnės kokybės vilnos apdirbi-

mo būdą. A. Didžgalvienė – moteris, kuri kone visą gyvenimą pagal kitų arba savo projektus audė stilizuotas juostas, bet gyvenimo gale atsigréžė į savasias regionines šaknis. Beje, padarė tai pati, nestumdoma ir nekoreguojama iš šalies. Žodžiu, ši taikomosios dailės „Aukso vainiko“ laureatė visapusiškai verta aukščiausio įvertinimo ir pagarbos. Labai gražus akordas.

Vaizduojamų menų srities laureato, medžio drožėjo Rimanto Zinkevičiaus truputį kitokia situacija. Jo sukurta ir pateikta kolekcija graži, profesionali, tiesa, ne visai tolygi, sudaryta iš nevienodo meninio lygio kūrinių. Kaip visuma jie atspindi šio medžio skulptoriaus dabartines galimybes, nes pagal metus – tai vidutinio amžiaus meistras. Niekas negali pasakyti, kaip jam seksis toliau, bet greičiausia, kad kūrybos viršūnių jis dar nėra pasiekęs, todėl turi perspektyvą toliau augti. R. Zinkevičius labai produktivus meistras, todėl gali būti, kad tai ne paskutinis jo „Aukso vainikas“, nes nuostatai po kelerių metų su kita sukurta kolekcija leidžia vėl siekti nominacijos. Šiemet pagal jo pateiktų darbų kolekcijos bendrają vertę jis neabejotinai buvo geriausias, nes jo konkurentai parodoje rodė pavienių gerų, gal net geresnių darbų, bet susumavus rezultatus jis liko pirmas. Pagal stilių ir išsilavinimą jis yra vadinasios pasimokiusių meistrų tradicijos tėsėjas. Tokio paseirgimo liaudies meistrų būta ir XIX a., ir vėliau. Apskritai jie sudarė nemenką liaudies menininkų nuošimtį. Natūralaus, niekur nesimokiusio talento atradimas šiais laikais jau yra retas reiškinys. Pavyzdžiu, Dievo dovana šalai ir jos žmonėms laikyčiau tokio natūralaus ir savaimingo talento kaip žemaičio skulptoriaus Kazimiero Striaupos iškilimą. Belieka tik gérėtis jo kūryba ir vengti kišimosi į šio kūrėjo gyvenimą ir kūrybą. O Rimanto Zinkevičiaus nelabai ir sugadinsi, nes jis pats gana gerai suvokia savo kūrybos stipriąsias puses. Jis iš esmės jau dirba kaip profesionalus skulptorius, kaip, beje, dirbdavo ir didelė dalis mūsų klasikinių dievdirbių.

Parengė Juozas ŠORYS

ETHNIC REALITIES

The first “Gold wreaths” of folk art

The article provides the reader with discussion on the republican competitive folk art exhibition that was organized for the first time by the state institution – Folk Art Department at the Folk Culture Centre of Lithuania. “Gold wreaths” – crowns of laurels were solemnly put on the heads of the two winners – the woodcarver Rimantas Zinkevičius from Ukmergė district and the weaver of sashes Antanina Didžgalvienė from the city of Kaunas. Then a meeting for discussion on the contemporary situation of folk art and the tendencies of the dissemination of the branches of applied and fine arts was led by Juozas Šorys with chairwoman of the jury professor dr. Aleksandra Aleksandravičiūtė and the members of the jury art critics Regimanta Stankevičienė and Teresė Jurkuvienė.

Kuo ignalinskos Palūšės tvoros?

Aukštaitijos nacionalinio parko etninės kultūros akcentai:
kaimo bendruomenės, kultūros paveldo reiškiniai saugomoje
teritorijoje, medžiagos fiksavimo svarba.

Su Ginučių bažnytkaimio bendruomenės
pirmininko pavaduotoju, kalviu, smuikininku
Kazimieru ŠUMINU, Antalksnės kaimo
bendruomenės pirmininku, medžio meistru,
muzikantu Raimundu ŽIEVIU, Aukštaitijos
nacionalinio parko direktoriumi Emanueliu
LEŠKEVIČIUMI kalbasi Juozas ŠORYS.

*Ar Ginučiuose žmonės draugiškai sugyvena, ar mégsta
susirinkti, pabendrauti?*

Kazimieras ŠUMINAS. Kiek aš atsimenu (man tuoju bus 78 metai), tai, žinai, visko buvo. Pasbardavo, bet šiaip žmonės gyveno draugiškai.

O dėl ko žmonės pasibardavo?

Pasibardavo, nes pas mus žemė buvo réžiai. Ne kalionijomis, ne sklypais, bet réžiai. Tai gyvulį pririšo, tai jis pasieké kitą réžį, išėdė kiek. Réžiai siauri buvo. Arba ardamas kiek nors kito žemės užkabina...

Réžiai buvo už bažnytkaimio?

In tris laukus. Po mažai žemės turėjom. Mūs pačių buvo tik trys hektarai pievos. Iškart buvo šeši. Jei būna broliai, tai pasidalija, ir sumažėja.

Buvo 9 valakai, o valakas – 25 hektarai. Ir pradžią prasidėjo invadynos, pagal pavardes ir kiemus šaukė. O paskui šeimynų dauginosi, dalijosi ir dalijosi. Valakus anksčiau vadino pavardėmis – antai Sadauckų valakas... O kurių tik žemė – pavardėm nevadino. Dabar žemė grąžinta, bet ne visai ta pati, tik gabalais! Mūs pačių žemė dabar – in septynias vietas. Dalijas žmonės, kad visiems vienodai būtų, dauguma nori prie ezerų.

Buvo kilusi mintis susiburti, sukurti kaimo bendruomenę, kuri judintų ir kaimo kultūrą? Kaimai turėjo seniūnus...

Aš buvau seniūno pavaduotoju; dabar jis pensijon išėjo.

Kaip kilo toks sumanymas? Ar tai buvo tik savivaldybės, seniūnijos, gal dar parko užgaida?

Didesniuose kaimuose valdžia įvedė seniūnus. Jie buvo seniūnijų padėjėjai. Ginučiuose irgi buvo. Kol sušauksi viesus... Tai sueinam keli ir kalbam, kas reikia. Pasako – šitaip darykit, tada žmonėms pasakai...

Ar kaimas darė bendrų renginių, švenčių?

Darydavo, bet daugiausia žmonės iš parko. Jiems priklauso Ginučių malūnas, todėl darydavo suėjimus prie malūno, visokias šventes, žmonių iš kitur suvažiuodavo.

O Jūs kaip muzikantas aktyviai dalyvaudavote?

Dalyvaudavom. Buvom daugelyje vietų. Buvės partizanas Ivanauckas akordeonu grojo. Kartu grojom. Ir kitur važiuodavom groti. I Dūkštą, į partizanų kovą paminėjimą.

O Ginučių malūnas kam seniau priklausė?

Turėjo jį seniau kažkoks ponas. Prie jo ežeras buvo nedidelis, beveik upė tekėjo. Tai jis, kai statė malūną, padarė tvenkinį. Tada vanduo apsémė kaimo žemes, pasidarė kaip ežeras. Kaimas buvo pradėjęs niršti, buvo prakasę, kad vanduo šonu išbėgtų. Net kalėjiman kitus buvo pasodinę. Žinai, buvo ponų valdžia. Paskiau jau ponas veltui leisdavo susimalti grūdus. Vėliau tas ponas kažkur dinga, sako, net Varšuvoje buvės. Paskiau pasidarė jis kaimo malūnu. Perėmė kaimas. A. Smetonas laikais malūną, kai atsirasdavo nuomininkas, išnuomodavo dvejiems, penkeriems metams; parmontuoja ir mala. Nuomininkas būdavo ne iš Ginučių, reikėjo bagoto žmogaus, o tokio pas mus nebuvvo. Buvo nuomininkai iš ten, iš Lietuvos; buvo Čerškus, Dagys... Kai kolūkiai prasidėjo, tai jie paėmė. Ne kaimo, o kolūkio nuosavybė pasidarė. Paskui jis malūną pardavė parkui. Kai atėjo nauja valdžia, jie malūną taisė, remontavo, perstatinėjo. O mes su kitu kaimo žmogumi (jau prie Nepriklausomybės) kartą nuvažiavom į Palūšę ir sakom parko valdžiai – kaip dabar bus su mūsų kaimo malūnu? Jie atsinešė visą buhalteriją, paskaičiavo, kad malūnas jiems kainavo 260 tūkstančių rublių sovietų pinigais. „Žiguliukas“ tada kainavo 10 tūkstančių rublių. Surašyta, kas daryta, remontouta. Tokia suma išėjo. Sako, mums dabar jo nereikia, grąžinkit tuos pinigus ir pasiimkit malūną. Iš kur gi paimsi?..

Norėjot, kad jums kaip kaimui grąžintų? Reiskia, jūs buvot ganėtinai susivieniję, veikėt kaip kaimo bendruomenės įgaliotiniai? Rinkotés, kalbėjotés, buvo kviečiamos kaimo sueigos, susirinkimai?

Būdavo, sueina žmonės, pakalba, kad atėjo nauji laikai, reikia atsiimti malūną. O supratimo, kaip ten bus, niekas neturėjo... Galvojom, kad atsiimsim, ir viskas, o parkas, pasirodo, tiek pinigų į jį sukišęs. Taip ir liko.

Girdėjau, kad parkas siūlė kaimui malūną ne tik kaip nuosavybę perimti, bet ir prisidėti tvarkantis, dalyvauti sprendžiant jo reikalus kaip kaimo bendruomenei?

Buvo kalbų... Vėliau jie dar perremontavo, padarė salės, gyvenamąsių patalpas. Visa sustatyta kaip muziejų, yra girnos, yra kai kurie įrengimai, bet apie malimą, malūno veikimą kalbos nėra.

Ar daug trūktų, kad parkas malūną padaryt veikiančiu?

Nedaug, bet... Nebus kam mali, kas čia malsis, kai aplin-

kiniuose kaimuose beveik vien seniai belikę? Vien Ginučių kai-me 16 namų negyvenami. Vasara vaikai atvažiuoja, porą savaičių pabūna ir vėl išvažiuoja. Seniau kaime buvo apie 50 karvių, o dabar – septynios...

O kai buvot aktyvus kaimo seniūno pavaduotojas, kaip veikėt?

Nieko ypatingo nevyko. Seniau dažniau nei dabar sueidavom. Vykdavo kaimo sueigos. Dėl to, kad, kai prasidėjo Neprieklausomybė, visi buvo pradėjė labiau judėti. Net Baltijos kelin važiavom, ir aš pats buvau... Dabar jau niekas nevažiuotų, jei kas kviečių. O tada žmonės rinkda-vosi, kalbėdavo, kaip gyvensim, kada žemę atiduos? Jei parko žmonės neatvažiuoja, vieni kaimo žmonės vakaroti nesirenka, seniams ir dainų, ir muzikų mažai tereikia. Jei atvažiuoja, padeda, kažkas išeina... Vieniems nėra kam.

Idomus mūsų bendravimo posūkis – pasakėte, kad daug ką atiduotumėt dėl léktuvų. Ar teko skraidyti?

Raimundas ŽIEVYS. Teko skraidyti dar tais laikais, kai už skraidymą net pinigus mokėjo, duodavo talonus valgiui – vien už tai, kad išdrįsti skristi. Rodos, 1985 m. pradėjau, buvau susidomėjęs aukštojo pilotažo sportu. Dvejus metus Kyviškėse skraidžiau. Ir dabar, jei léktuvas skrenda, nieko daugiau aplinkui negirdžiu... Nieko žmogus nedarysi, jei tau kas indėta. Gali spausti, slėpti ar kelti tai, kiek indėta, bet yra tiek, kiek yra žmogaus sugebėjimų ar potraukiu.

Bet turite ir kitokių, žemiškų aistrų – puikiai drožiate medį, muzikuojate smuiku, esate visuomeniškas, neabejinges aplinkinių žmonių poreikiams. Kiek jos diktuoja gyvenimo ritmą?

Iš esmės visas laikas tuo užimtas – užsiimu drožyba, su-kertu, statau medinius namus. Darau medinius paminklus, įvairius drožinius, suvenyrus. Jei reikia, padarau baldus ar kokius laiptus... Ko žmonėms prireikia.

Žodžiu, su medžiu Jums beveik nėra neįmanomų darbų ar subtilesnių užduočių?

Yra ir ko dar nesiėmiau... Bandau viską, bet sunku pasakyti, kas gerai išeina. Patinka medis – ir paprastai apdirbtai, ir meniškiau apdrožti. Medis šiltas, minkštasis, gera darbui medžiaga. Jei minkštesnis medis, darai tokius dirbinius, kurie bus po stogu, kad nuo drėgmės greit nesupūtų, o ažuolo, guobos drožiniai, paminklai iš kietos medienos nebijo atšiaurių gamtos sąlygų.

Ginučių muzikantai su Atkuriamojo Seimo pirmininku Vytautu Landsbergiu.
Pirmas iš dešinės – Kazimieras Šuminas.

Be viso to, turite garbingas visuomenines pareigas – esate Antalksnės kaimo bendruomenės pirmininkas. Kaip šita parėigybė Jus įsuko į niekaip materialiai neatlyginamą veiklą?

Matyt, dabar mada tokia ateina. Girdéti raginimai, siūlymai steigti kaimo bendruomenes. Ir stvérėmės už tos mados. I Linkmenis, seniūnijos centrą, buvo atvažiavę žmonės, kurie pasakojo, kas yra tos kaimo bendruomenės, kaip jas kurti. Mes irgi neatsilikom, subūrėm žmones. Gal taip atsitiktinai išėjo, kad mane pakvietė paklausyti tų kursų. Paklausiau ir sako – žinai dabar, kaip daryti, tai ir kurk. Sutvarkėm popierius, formaliai tarsi ir sukūrėm. Per Kalėdas mūsų kaimo bendruomenei sukaks tik metai, bet jau surengėme „stiprius“ renginius. Pirmiausia surengėme kaimė Antanines. Buvom parašė tam projektėlį, gavom tūkstantį litų. Iš tų pinigų pasidarėm vaikų piešimo, drožybos, keramikos, kalvystės mokymus (turim filmuotą medžiagą). Po šių mokymų pasikvietėm iš Ignalinos muzikantą Kazimierą Blaževičių, kuris mokė tautinių šokių. Taip jaunimas pramoko liaudiškų šokių. Man tai buvo labai svarbu, nes aš galvoju taip: lietuviai esam, lietuviškai kalbam, o šokti lietuviškai nemokame. Svarbu ne tik kraipyti pagal bugi vugi ar šeikus, bet ir lietuviškai šokti išmokti. Keista, bet jaunimui tai labai patiko, jie buvo tiesiog tuo užsidegę. Po amatų savaitės (pagal projektą) buvo koncertas ir šokiai, pasikvietėm i svečius kazitiškėnus ir kartu šokom. Ką išmokom, tą ir šokom per Antanines.

Kodėl pasirinkote Antanines – ar tai sena vietinė tradicija?

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Antaninės pas mus pamažu tampa tradicija. Aplinkui niekas jų nešvenčia, o mums atsvérė tarsi koks langas tokiu puikiu vasaros laiku. Negi Jonines kaime švęsi, kai ir taip visi suranda, kaip atšvesti. Mes nešvenčiame Joninių, švenčiame Antanines. Toks laikas, kai žmonės laisvesni, gali suvažiuoti ir iš kitur.

Koks buvo antrasis Antalksnės kaimo bendruomenės suorganizuotas renginys?

Irgi vaikų mokymas. Buvom nuvažiavę su vaikais į prie Vilniaus esantį Europos skulptūrų parką. Paskui grįžę su lengem stovyklą, kartu drožém, piešém, nakvojom palapinėse, vakare šokom tautinius šokius. O drožimo ir piešimo kursai tėsiami ir po stovyklos – aš mokau drožti, o Jonas Grunda (iš Ignalinos, kartu su juo dirbame viešojoje įstaigoje „Skaptukas“) – piešti. Tiems kursams gavome pinigų pagal edukacinį projektą. Tiesa, rudenį Linkmenyse buvo mugė, tai su vaikais pasidarėm maisto pjaustymo lentučių (kiekvienas po 3–5) ir vaikai patys pardavinėjo savo dirbinius. Dviračiais nuvažiavom ir beveik viską pardavėm. Vai-kams tai buvo stimulas mokytis, kaip užsidirbt duoną.

O kiek realios idėjos sukurti kaime ar kur kitur amatų mokymosi centriuką?

Turim minčių sukurti amatų centrelj. Užsiimtume kalvyste, darbas su akmeniu, medžiu, keramika... Žodžiu, vaikai mokytuysi pagrindinių amatų. Planuojam, bet reikai-lai létai juda. Pirma planavom ji kurti Ignalinoje, ten, kur

Mediniai kluono durų vyriaus.

anksčiau buvo įsikūręs Etnocentras (dabar, girdėjau, jų pa-statas parduodamas). Ten daug erdvės, galvojom, kad bus kur plėstis...

O mokydamai amatų kaip darom? Pasikviečiam, jei mo-kom kalvystės, seną kalvį, pavyzdžiui, Kazimierą Šuminą iš Ginučių ir prašom, kad viską, kaip reikia daryti, rodytų ir pasakotų.

Tai jau būtų viso Ignalinos rajono, o ne tik Antalksnės kaimo bendruomenės projektas?

Ir tuo atveju mūsų bendruomenės vaikai ir jaunimas ne-liktų nuošaly, visur dalyvautų.

O Jūs iš kur kilęs, ar vietinis?

Gimiai Bališkių kaime, Vidiškių apylinkėje, augau ir 25 metus gyvenau Vidiškėse.

O kaip atsidūrėte Antalksnéje?

Ateina laikas, kai imi ieškoti žmonos ir nori pabėgti nuo tévu. Taip buvo ir man. Susipažinau su broliu pranciškonu, kuris netoliese, važiuojant Linkmenų link, vienkiemyje, yra įkūrės krikščionišką bendruomenę „Keliai“. Su juo planavo veiklą, bet vėliau mūsų interesai kiek atskyrė, o aš likau šiame krašte.

Ar dar kaime yra išlikę senojo tradicinio žmonių ben-drumo, natūralaus, neformalizuoto bendruomeniškumo? Ar esama draugiškų bendrų gyvenimo dalykų svarstytmų, pa-galbos vienų kitiems?

Kai buvo kolūkis, tie dalykai išeidavo tarsi savaime, bu-vo kaip ir privalu. Nori nenori turėjai eiti, dalyvauti. Kai kolūkis sugriuvo, visa sustingo, atrodo, nieko nebevyksta, žmonėms lyg būtų įkalta, kad kažkas už juos turi rūpintis jų bendravimu, kultūriniais poreikiais. Jei niekas neorganizuo-ja, niekas ir nevyksta. Kai dar Antalksnėje dirbo kultūros darbuotojas, vykdavo renginiai, šventės, o kai tą etatą pa-naikino, pasijautė visiškas štilis, atrodė, kad niekam nieko neberekia, nors taip nėra. Nebéra kultūros darbuotojo, kul-tūros namai parduoti... Tai įvyko prieš kelerius metus. Kai įkūrėm kaimo bendruomenę, émém ir žmones klibinti, kad rinktusi, kad sueitų krūvon, pabendrautų, bet man tiek daug visokių lakstymų, popierių tvarkymo, kasdieninio darbo, kad tik žiemą, kai visi daugiau būna namuose, išeina daugiau laiko skirti bendruomenės reikalams. Vasarą – vis bėgi, bė-gi, vis užimtas... Daug kas taip. Suprantu, kad žmonėms būtini tie suejimai, susirinkimai, šventės. Kai tai vyksta, pa-jauti, kaip žmonės atsigauna, atsigauni ir pats, nes randi laiko pabūti, pakalbėti su kaimynais.

Émétés tos visuomeninės naštos kaip ne tik pilietiškai, bet ir tautiškai apsisprendusi asmenybė, o ar turite talkininkų, aktyvų?

Vienas, žinoma, nieko nenuveiksi. Nors iš pradžių rei-kiā ryškių stimulų, parodyti, kad kažkā galima padaryti, ki-taip vežimo neišjudinsi. Jei tik kalbési, o nieko nedarysi, tai nieko ir nevyks. Pradžioje būna kaip sėjėjui – sėklą imi iš aruodo ir beri žemén, ji pražūna, juk nuostolis, jei nežino-tum, kad sužels javai. Ir mums panašiai buvo – nieko netu-rejom, jokio parémimo, o reikia judeti, važiuoti, aukotis, savo pinigus visur dėti. O aktyvas – parduotuvės savininko žmona Gražina Ragaišienė, Lina Stundžienė, dar keletas

moterų, turinčių aktyvumo ir patirties iš darbo kolūkio laikais kontoroje.

O seni žmonės kuo prisideda?

Jie turi sukaupę dainų „bagažą“. Juos kviečiamės į mūsų koncertėlius ir prašom padainuoti, jie tada tiesiog pražysta. Nes senatvė – sunkus laikas, ypač kai lieki vienas, be artimujų. Padainuoja suėjė ir, rodos, jų akys prašviesėja. Yra senolių kaime, ir mes jų neužmirštame, kviečiame į renginius.

O be renginių, tarkim, per Ažugavas, Sekmines, Kalėdas, Velykas néra poreikio sueiti krūvon?

Tos šventės vyksta, tik neskelbiama, kad tai – bendruomenės šventės, nesireklamuojam, tik kaimynai tarpusavyje susitarim ir sueinam. Pavyzdžiu, aną žiemą pasidariau dideles arklines roges. Kadangi neturėjom arklio, tai jas prikabinom prie mašinos ir važinėjomės. Rodos, per Kalėdas ir po Kalėdų.

O Ažugavų tradicijos kaime ar išlikusios?

Persirengę ir su kaukėmis vaikai vaikšto ir blynus renkasi. Suaugusieji Ažugavose nedalyvauja. Šis kaimas sovietmečiu visai reformuotas, tada čia buvo stiprus „Atžalyno“ kolūkis, todėl suvažiavo daug laimės ieškotojų, vietinių liko mažai, tad ir vietinės tradicijos beveik išrautos iš dabar kaime gyvenančiųjų sąmonės.

Vienas iš kaimo bendruomenės tikslų galėtų ir būti dar likusių vietinių senolių prakalbinimas, medžiagos apie kaimo šventes, papročius, tradicijas, tautošakos kūrinių užfiksavimas audio ir videopriemonėmis. Tai gali atlikti ir pamokyti anketomis apsirūpinę vaikai arba jaunuoliai, o surinkta medžiaga ir dabar, ir vėliau bus „auksinė“ organizuojant kaimo renginius.

Tuo ir siekiame remtis, bet dar mažai teturime patirties, be to, tik metai tepraejo nuo bendruomenės įsikūrimo.

Kokių dar planų turite?

Man nepatinka, kad šiame kaime kolūkio laikais pasėta daug tarybiškumo. Juolab kad čia Aukštaitijos nacionalinio parko teritorija. Mano pagrindinė idėja – atstatyti, suetnografinti kaimo išvaizdą, kartu sulietuvinti ir jo šaknis. Reikėtų kurti jvairių fondų ir institucijų gausiai remiamus projektus, ieškoti, kaip etnografinti sovietizmo apgadintus kaimus, apie tai kalbėjau ir su parko direktoriumi, ir su darbuotojais. Tarybinės liekanos, bjaurus kičas bado akis. Nesuderinamas, bet išlikęs derinys – tarybinis kaimas ir Aukštaitijos nacionalinio parko statusas. Tragedija!

Ką konkretiai siūlytumėte pakeisti?

Reikėtų sugalvoti, kaip paskatinti žmones, kad jie atnaujintų ir suetnografintų sodybas. Juk tradiciniame kaime alytnamiai atrodo baisiai – balti blokai, raudoni skliautai, kvadratiniai langai... Pradėjus tokį namų architektūra toliau būtų galima tvarkyti kolūkines fermas. Jas reikia kažkam tvarkyti – pusė jų sudegusių, pusė sugriuvusių... Pamatę jas turistai apsisuka ir grįsta... Tvrkymo darbus reikėtų paskubinti. Nes turizmas mūsų kraštuose turi didelę perspektyvą.

Medkopio šventės Stripeikių kaimo bitininkystės muziejuje akimirka.

Reikėtų ir papildomai su kultūros specialistais pasidomėti, kaip kaimuose dabar šiuolaikiškai išreikšti sovietmečio sudarkytą aukštaitišką tapatumą.

Baisoka, kad, nors Nacionalinio parko teritorija, bet paežerėse statomas turizmui (ir ne tik) skirtos sodybos, bet tai darant stengiamasi kuo toliau bėgti nuo etnografiškumo. Pastebimas tik vienas kitas etnografinis akcentas. Daugiausia naudojamos šiuolaikinės medžiagos ir technologijos, tai, mano nuomone, nedera saugomose teritorijose. Ką galvoti, jei kai kur negali pasakyti (ir pasijusti) esas Lietuvoje. Kur dar tada ieškoti lietuviškumo, aukštaitiškumo, etnografiškumo? Tuos procesus reikia stabdyti ir esamą padėtį taisyti.

Jūsų vadovaujama kaimo bendruomenė – aktyviausia iš parko teritorijoje esančių kaimų. Manau, kad valdiškų raginimų kurtis kaimo bendruomenėms nepakanka – ir vyriausybiniu, ir savivaldybių, ir nacionalinių parkų bei kitų saugomų teritorijų lygmeniu turėtų būti sukurtas veiksmingas finansinis ir dalykinis (socialinės adaptacijos, kultūros skatinimo, tradicijų palaikymo) paramos mechanizmas. O dabar valdininkai numetė visai nebrogą idėją ir žinokités...

Tokioms bendruomenėms dabar labai sunku kurtis, palaikyti gyvastį, o prapulti, išnykti – daug nereikia. Neparemia projektų, ir sumanymai stringa. Gal ir mums reikėtų išmokti būti įžulesniems – sakyti, kad turim idėjų, todėl turit mums padėti jas realizuoti?

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Belskit ir bus atidaryta. Ir parko, ir savivaldybės, ir respublikinių institucijų, ir visuomeninių organizacijų durys ir kišenės. Žinoma, tuo bent jau norėtusi tikėti.

Trūksta ir drąsos, ir patirties. Visa tai susideda ir veiksmų ryžtas apmažėja. Be to, mums ir patiemis dar daug ką reikia išsiaiškinti ir nuspresti, ar iš tikro to ar kitko norime. Turime eiti išvien, nes vienas lauke – ne karys.

Va, drauge su mumis į Antalksnę atvykusi parko kulturologė Dalia Savickaitė turi projektų rašymo patirties – pripleškina jų dešimtimis, žiū, ir nubyra aukso dulkelės, keli projektai „praeina“. Juk bendruomenė – juridinis vienetas su tam tikromis galiomis.

Taip, turime patvirtintus įstatus, galime vykdysti kultūrinę ir ūkinę veiklą, sukti biznj, skatinti turizmą ir daug kuo kitu užsiimti. Yra daug galimybių, tik reikia sugebėti jomis pasinaudoti. Po truputį kabinamės, bet kol daug ko nemojamame, toli nenušoksime. Létai, bet judame – idėjų yra, iniciatyvos pakanka, po truputį išsijudinsime.

Aukštaitijos nacionalinis parkas, kaip ir kitos panašaus statuso Lietuvos saugomos teritorijos, atlieka daug svarbių funkcijų – gamtosaugos, rekreacijos, poilsio ir kitas, tarp jų ir kultūrinę, o jei taip, tai turi reikalų ir su krašto tradicijas išreiškiančia vietine etnokultūra. Turite daugybę puikių ne tik gamtos, bet ir su istorijos bei kultūros paveldu susijusių objektų, bet svarbiausia, – savaimingus, regiono savitumą išlaikiusius kaimus, vietinius žmones, natūralius gyvosios tradicijos palaikytojus. Kokią vietą tarp visų parko rūpesčių ir priederių skirtate kultūros (etnokultūros) reiškinį apsaugai, išlaikymui, vertės parodymui?

Eminuelis LEŠKEVIČIUS. Klausimas, žinoma, labai platus ir sudėtingas. Beveik disertacijos tema, trim sakiniams neatsakysi. I tai žvelgčiau iš kelių pusių. Juk pati kultūra yra daugiaiypis reiškinys, susidedantis iš daugelio elementų. Pavyzdžiu, ekologinė kultūra, sudėtinga jos samprata. Liudniausia, kad jos apraiškos pasiekia protu nesuvokiamas formas. Pavyzdžiu, pati aiškiausia mintis ta, kad savą visada saugome geriau nei tai, kas yra visų, todėl kai ką parke privatizavome, atsirado privačių valdų, sklypų. Meilė gamtai dažnai įgauna realią išraišką – tai pirtis ant ežero kranto, nenusakomas įmantrybės namas, pastatytas nesilaikant jokių mūsų liaudies architektūros įvaldytų spalvinių, konstrukcinių, dizaino, apskritai kaimiškosios architektūros tradicijų. Kai tokia „meilė“ įgyvendinama, atsiranda dar ir noras parodyti save, aptekusį pinigais, galimybę dar labiau „mylėti“ gamtą, bet su sąlyga, kad ant ežero kranto dar ką nors pastatysi... Tai, žinoma, nėra masinis reiškinys, bet akiavizdu, kad saugomose teritorijose plintantis.

Dėl senosios kultūros palikimo, matome, kiek daug tai priklauso nuo valdžios, savivaldybės, nacionalinio parko ir žmogaus, disponuojančio tuo neįkainojamu turtu, požiūrio. Seniai jau keliauju po mūsų parko teritoriją – esu dirbęs turizmo instruktoriumi, ekskursijų vadovu, dabar tenka būti parko direktoriumi. Pavyzdžiu, liaudies statyba ir architektūra Šuminė kaime prie Baluošo ežero. Tarybiniais metais žmonėms nebuvo leidžiama apsidengti stogų rugių šiaudais

todėl, kad rugių nebuvo galima auginti. Būtų reikėję juos nusipjauti pjautuvais... O neleisdavo rugių auginti todėl, kad saugotas tarybinių žmonių „moralinis veidas“, kad jie negalėtų išsivaryti naminukės. O šiaudai, nukirsti kombainu, šiaudiniam stogui dengti netinka. Negi žmogus turi gyventi po varvančiu stogu? Tada žmonės buvo vos ne priversti apsidengti stogus šiferiu. Arba kitas pavyzdys – etnografinių kaimų vaizdo gadinimas, nes elektra buvo atvedama ant stulpų sukabintais laidais. O juk žmonės nebegalėjo gyventi prie lempų, todėl buvęs kaimo aplinkos mikroklimatas, jo etnografišumas buvo sugadintas. Dabar bandoma padėti ištaisyti – elektra į paminklinius kaimus atvedama kabeliais. Vis dėlto tie unikalūs objektais nyksta mūsų akyse, nes medis neilgaamžis, reikia specialių brangių apsaugos technologijų. O žmogui tokiaame name gyventi reikia dabar, ne XIX a. Norinčiųjų gyventi muziejuje daug neatsirastų.

Dėl kitų objektų (bažnyčių, skulptūrų, kapinių), matome daug problemų, kaip visa tai atnaujinti, restauruoti, bet nesugadinti. Pavyzdžiu, nuostabus skulptūrų takas palei Lūšio ežerą tarp Palūšės ir Meironių. Dirbo unikalūs liaudies meistrai Ipolitas Užkurnys, Juozas Liaukus, Teofilis Patiejūnas, Juozapas Jakštas bei kiti. Jie išdrožė po ąžuolą, pastatė, ir skulptūros daug metų džiugino lankytojus, bet dabar jos sulinko, sunyko. Dabar reikėtų bent iš dalies restauruoti, bet iki galio neaišku, ar jos priklauso parkui, ar miškų ūkiui. Skulptūrų takas sutraukia daug lankytojų, jis atliepia žmonių estetinius poreikius ir daugelis užmiršta, kad jis buvo atidarytas rusų bolševikų revoliucijos 70-mečio proga, nes skulptūros iš esmės atspindi šio krašto legendas, pasakas, tradicijas, žmonių gyvenimo būdą, būtų, verslus, istoriją ir kitus svarbius mums dalykus.

Dėl liaudies amatų, jų meistrų, tai turiu svajonę, kad parke būtų veikianti kalvė, veikiančios audimo staklės (ar net kelios) audimo dirbtuvėse. Kad dabartinis jaunimas savo akimis matytų visą kaimiško duonos kepimo procesą, kad būtų žmonių, galinčių papasakoti apie duonos kepimo, apsiėjimo su ja ir valgymo papročius, net savaip sakralinį santykį su duona. Norėdami padoryti, kaip malami grūdai malūne, turime projektą atgaivinti Ginučių malūną. Beje, vakar sekmingai patikrinta Ginučių malūno gyvenamojo dalis, kitas etapas – visa Ginučių malūno restauracija. Dabar jo muziejinė dalis veikia visą vasarą, ir galime pasidžiaugti, kad apie 70 nuošimčių mūsų parko lankytojų pabūna ir Ginučių malūne, pamato senąją grūdų malimo technologiją. Juk priversti vandenį dirbtį ir sumalti grūdus nėra paprastas dalykas. Šiuolaikinis jaunimas dažnai net neįsivaizduoja, kaip tai daroma. Kai kurie net nustemba, kad karvė pieną duoda ne tiesiai į tetrapakus...

Sukame galvas dėl bitininkystės muziejaus Stripeikių kaimo. Dėl muziejaus darbo krypties dar aną pavasarį turėjome sunkumų. Nedetalizuodamas tik pasakysiu, kad muziejus tarsi įgauna naują kvėpavimą. Žinoma, ekspoziciją reikia pertvarkyti taip, kad ji atitiktų bitininkystės istorinius periodus, tačiau reikia padaryti taip, kad muziejusaptų dar labiau lankomas, nors ir dabar lankytojai juo intensyviai domisi. Šiemet muziejuje įvedėme naujovę – anksčiau tik

Aukštaitijos nacionalinis parkas iš padebesių.

pagal užsakymus žmonės turėjo galimybę paragauti medaus, sūrio, duonos, arbatos. Šiemet pareikalavau, kad kiekvienas lankytojas muziejuje turėtų galimybę paragauti ir nusipirkti kelių rūsių medaus, kaimiškos duonos. Buvom sudarę sutartį su „Stakliškių midum“. Nieko baisaus, jei lankytojai turi galimybę paragauti tradicinio lietuviško gérimo midaus. Ir midus buvo populiarus. Buvo bendradarbiavimo niuansų, kurie mums nepatiko. Mes norėtume įrengti šiuolaikinės bitininkystės ekspoziciją su konferencijų sale, kurioje būtų galima degustuoti bičių pagamintus produktus, midų. Taip pat nusipirkti medicininių preparatų su bičių produktais – juk tai susiję su liaudies medicina, tradicine kultūra.

Be „Stakliškių midaus“, turite ir vietinį midaus meistrą, šį gérimą darantį pagal savo susigalvotą technologiją ir receptūrą?

Turime ir vietinį midaus darytoją, ir Labanore bei kitur yra žymiai vietinių produktų gamintojų, bet mūsų įstatymai šiuo metu kiek riboja jų galimybes ir teises reikštis.

Apskritai parko teritorijoje gausu įvairių kultūros apraiškų. Reškutėnų kaimo muziejus (vadovė Viktorija Lapėnienė

nė) laimėjo projektą „Europos muziejai nakties šviesoje“. Ėjo pirmosios mano direktoriavimo savaitės, paskambino iš Trakų valstybinio istorijos muziejaus ir kvietė į muziejinių dienos minėjimą. Juos, regis, išliko šokas, kai pasakiau, kad negalėsime atvykti, nes turėsime dalyvauti europinėje šventėje, kuria’pagal projektą surengs eilinis, bet ieškantis įvairių raiškos galimybų visuomeninis kaimo muziejus. Traukiečiai sakė, kad iš kaimo muziejaus to nesitikėję.

Iš kultūros palikimo minėtinės Gaveikėnų muziejus. Daabar aktyviai rengiamės įvaldyti parko teritoriją, esančią Švenčionių r., – Reškutėnai, Kretuony. Ji dėkinga ne tik gamtiniu, bet ir istorinio, kultūrinio paveldo panaudojimo lankytojų akiračiui praplėsti požiūriu. Tai perspektivų parko plėtros vieta, nes ten prieinamos archeologinių kasinėjimų vietas ir jose rasti unikalūs radiniai. Senosios gyvenvietės, pilkapiai, piliakalniai, tiesiog jų sankaupos...

Kompleksiškai žvelgdami į parko galimybes atsiliepti į lankytojų poreikius, turėtume laikytis logiškų sprendimų. Kas nori susipažinti su archeologijos, istorijos paminklais, muziejinkyste, turėtų labiau krypti būtent Reškutėnų, Kretuonių,

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Kretuono ežero link. Kas nori džiaugtis gamta, tiems turime daug įspūdingų ežerų, upelių, miškų... Norisi subalansuoti lankytøjų judėjimą, kad nebūtų jų sankauptų įprastose, vienims žinomose vietose. Juk niekas nenori atvažiuoti ir išsėtis dideliame turguje? Sieksime lankytoujus išskirstyti ir pagal pomėgius, ir pagal amžių, ir pagal kitus kriterijus, kad jiems parke būtų patogu, malonu ir gera, kad kiekvienas pas mus rastų poreikius atitinkančių užsiėmimų.

Koks Jūsų požiūris į norą Kretuono ežere pastatyti archeologinę medžiagą atkartojančią medinę gyvenvietę ant polių?

Tokį projektą iniciuoja šiuose reikaluoose daugiau kompetencijos turintys asmenys, visuomeninės organizacijos, archeologai, turintys įtakos mūsų veiklai. I tokius siūlymus reaguojame, juos svarstome. Jei ant kokio piliakalnio specialistai pasiūlytų statyti medinę pilį, irgi svarstytiame tokį planą neigiamas ir teigiamas pusės, bet, mano manymu, panašių statinių dirbtinumas naudos neatneša. Sukurtas objektas bus tik senųjų statinių imitacija, naujas objektas, būtinai stilizuotas, todėl neatitiks paminklosaugos reikalavimų ir kažin ar atneš dvasinę naudą, kurią galėtų duoti normaliai, muziejiškai eksponuojamas kultūros reiškinys. Kad matytum tikrus akmenis, darbo įrankius ir kitus istoriškai vertingus daiktus, kurie gal kiek ir būna padengti muziejinėmis dulkėmis, bet turi kur kas didesnę ir autentiškumo pojūčio, ir mokomają, ir etinę prasmę. Atstatyti kokį nors istorinį fragmentą būtų visai pravartu – pavyzdžiui, gynybinio pylimo prie Reškutėnų atkarpa, kad žmonės galėtų matyti ir suvokti, kaip tie gynybiniai pylimai atrodė. Kam juos visus atstatinėti? Turiu omeny Rekučių gynybinį pylimą.

Kiek padeda ar greičiau trukdo tai, kad, pavyzdžiui, su paminklosaugininkais ir gamtininkais esate tarsi dvigubi piliakalnių ir kitų kultūros paminklų naudotojai, kad įvairius gamtos auginius sumanytus turite derinti su miškų urėdija, kultūros akcijas – su Ignalinos rajono savivaldybe, kuri, beje, administruoja kultūros darbuotojus ir vis taikosi kaimams nurežti kultūrinxo etatą ir pasmerkti juos visiškai apatijai, neveiklumui, apsnūdimui.

Kai kurie dalykai sprendžiami labai sudetingai. Pavyzdžiui, yra piliakalnių privačioje žemėje arba jie priklauso miškų urėdijai (Ginučių piliakalnis). Nesuvienodintos pareigos prižiūrėti ir naudotis tokiais objektais. Taip pat ir matyti juos, reaguoti į pažeidimus, kontroliuoti. Tai iš pirmo žvilgsnio atrodo paprasta, bet jei reikia padaryti kokį tvarkomajį darbą, kyla sunkumų, pavyzdžiui, yra piliakalnių, kurie ima apželti menkaverčiais augalais. Bandom tvarkyti, kas mums priklauso, talkomis, be to, tvarkome gamtos objektus, kurie atitinka mūsų gamtosaugos funkcijas. Stengiamės daryti ir tai, kas priklauso norint išsaugoti parko kultūros paveldą.

Šiuo požiūriu Jūsų vadovaujamas parkas turėtų būti labiau geraja prasme konservatyvus, net pedantiškas. Juk architektūriniai ir ūkiniai naujadarai įvairiomis formomis ir dingstimi, apeidami įstatymus ir normatyvinius aktus, vis tiek skverbiasi, sunkiasi, braunasi į gamtos grožio oazes. Žinom nuostata, kad savininkai ar jų palikuonys perteles (turėt ir gyvenamuosius namus) gali statyti ant senų pamatų,

bet juk tai tik pretekstas arba paslaugiai atsiverianti landą žmonėms „prie pinigo“ statyti keliaukštės naujovišką formą pirtis, „fazendas“, neatpažistamai perdirbinėti kaimo pirkias. Turėtų juk parke būti išlaikomi tradiciniai gabaritai, konstrukciniai, dizaino sprendimai, bet lauk, šuneli, kol kumelė išgaiš... Iškėlusį koją į parko paežeres „naujalietuvii“ fantazija, godumas ir net kenkėjiskumas, matyt, nepažabojami? Kiek Jūsų galios leidžia daryti tvarką?

Man atrodo, kad tai klausimas apie direktoriaus atsakomybės ribas. Pas mus yra Kraštovarkos skyrius, architektas statybininkas, tačiau esmė yra ta, kad statybas parke reglamentuoja Statybos įstatymas, be to, statyboms parke įtakos turi ir Aplinkos apsaugos agentūra, ir kiekvieno rajono savivaldybių (jų trys – Ignalinos, Utenos, Švenčionių) Teritorijų planavimo skyriai, rajonų architektai. Kiekvienas statytojas, kuris turi žemės sklypą ir nori statyti, be to, paprastai tokie žmonės turi ir pinigų, ir laiko, ir gali pasisamdyti savo architektą, kupinas ambicijų. Kyla trintis, nes jeigu apribojami architektai, jie paprastai labai pyksta, nes taip esą ribojamas jų menas. Antra, tenka atsižvelgti į šiuolaikinį gyvenimą, žmonių poreikius. Ar pats norėtumėte gyventi XIX a. lūšnoje? O jei tai būtų XIX a. lūšna, ji turėtų būti bent gerai pasiturinčio ar net turtingo valstiečio namas. Ir tai tame kažkas būtų ne taip. Stengiamės daryti poveikį procesams, ypač tam, kas susiję su teritorijų užstatymo principais, bet vėliai tenka pagalvoti apie žmogų. Kas yra tradicinė sodyba? Namas, tvartas, klėtis, klojimas, pirtis. Atvažiavęs į svečius, jei néra vietas, gali porą naktį pamiegoti klojime, bet vėliau norésis patogiai atsigulti, todėl visai nesistebiu, kad klojimai įgauna net kitokią formą ir paskirtį. Mano požiūriu, kai kada gal mes perdaug bijom. Kai buvo pastatytas Eifelio bokštas, daugelis sakė, kad Paryžiaus „veidas“ subjaurotas, o dabar sakoma, kad tai Paryžiaus simbolis. Mes parke norim išsaugoti tradicines klasikines formas, tačiau tuo pat metu pagalvokim, ką pasakys mūsų vaikaičiai ir jų vaikai. Jie pasakys, kad mūsų seneliai ir proseneliai buvo šiek tiek keistoki. Įsivaizduojat, jie gyveno tokiomis salygomis! Kaip pareigūnas stengiuosi, kad mūsų unikalus kraštovaizdis išliktu, bet kaip žmogus šiuo klausimu esu apimtas prieštaringu minčių. Skverbiasi šiuolaikinės statybos metodai, technologijos, medžiagos, nori ne-nori tai daro poveikį, tik, žinoma, būtina laikytis reglamentų. Daug kas iš naujuju gyventojų yra geranoriški, nors kuriasi ištisi naujieji kaimai. Malonu, kad dauguma iš jų gyventojų konsultuoja su parko specialistais, stengiasi derintis, o jei padaro kokią pražangą, prisipažsta, sumoka baudas, stengiasi ištaisyti klaidas. Žinoma, ne visi.

Visai neseniai prieš pradėdami pokalbij pravažiavom Šakarvą, Antalksnę, Linkmenis ir kitus kaimus. Krenta į akis ir išvirkščioji buvusių kolūkių veiklos pusę, ne tik estetinį požiūtį, bet ir elementarios tvarkos poreikį žeidžia sovietizmo reliktai – sugriuvusios fermos tarp dilgėlynų, atviros dviokantės mėšlidės, surūdiję vandentiekio bokštai, braškančios vėjyje stendai su propagandos ar vaizdinės agitacijos likučiais, alytnamiai... Ar tai dera reprezentaciniam Lietuvos atvirukui? Gal reikėtų iniciuoti kokį talkų vajų arba projektų rašymų protrūkį, kuris bent parodytu, kad parkas su

Aukštaitijos nacionalinis parkas iš kitų padebesių.

tuo nesitaiksto, siekia j kai kuriuos kaimus grąžinti aukštaičišką etnografinę dvasią?

Alytnamį nenugriausime, nes juose gyvena žmonės. Ruosimme ir palaikome programas, kuriomis siekiama suetnografinti kaimų išorinį vaizdą. Antalksnėje tokias idėjas kelia buvęs Vidiškių mokyklos darbų mokytojas Raimundas Žievytis. Žinoma, fermos ir kiti kolūkiniai reliktai reikalingi dėmesio. Neseniai radau rimtą statybinę firmą, kuri fermų liekanas greitai gali paversti kelio skalda. Vedu su jais derybas. Tik aiškėja, kad norint nugriauti pastatus pagal įstatymus reikia praeiti ne ką mažesnes procedūras nei norint namą pastatyti. Brėsta konkretūs planai. Galiu pasakyti trumpai: Giniucių malūną atstačiau, o rudenį norėčiau ką nors nugriauti! Ir pirmiausia tokiose vietose, kurios yra „vizualiai jautrios“, bado akis, kur krypsta turistų maršrutai, kur yra daugiausia lankytojų. Kad artimiausiu laiku nugriausim, nepažadu, bet pastangas dėsim. Dėl vandens bokštų – būtų žymiai jdomiau nei nugriauti juos padaryti kam nors reikalingus, tarkim, kaip stebėjimo bokštus ar vizualinius, meninius akcentus. Gal ganbras ant jo atsitūptų – vien tai pakeistų neigiamą požiūrį į jį.

O pertvarkyti videntvarkos sistemas nėra taip paprasta, tam reikalingi dideli pinigai. Vienas iš projekčių, į kurį jidėjau daug darbo ir kuris dabar atiduotas eigai, svarstymams, – Palūšės miestelio videntvarka ir vandenvala. Aišku, galvosim ir apie kitus miestelius ir kaimus.

Man galvosūkis, kaip tuos kaimus suetnografinti, iki kokių ribų, kokio masto? Kaip turi būti daroma, kaip gyvenamosios vietovės tada turėtų atrodyti? Jei į tvorą jidėsime keilis senus vežimo ratus, jei pradēsim kažką dirbtinai išradinėti, tai ir bus dirbtina. Ir kokios iš tikrujų turi būti tos aukštaitiškos tvoros? Be to, visada bet koks savininkas gali pasakyti: o man gražu taip. Ir ginčykis – jam gražu, o daugumai negražu. Ir ką padarysi?

Galbūt „sudirbtą“ skonį galima veikti natūraliai derančiais pavyzdžiais? Kad tradicija ne tokia, kad seniau ne taip buvo daroma, kad tai – beskonybės kratinys, kad tradicinis natūralumas, paprastumas, medžio jaukumas, kvapas, vizualinės savybės savaip harmonizuoją asmenybę, sukuria aplinkos ir žmogaus vidinio pasaulio dermę. Tai galbūt įtikinėjimo pavyzdžiais menas.

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Kažką panašaus darom, bet mūsų teritorija apima daugiau nei 40 000 hektarų. O vasarą prasideda statybų bumas, ir tada ne visada spėjti pastebėti, kas daroma. Džiaugiamės, jei aptinkame nelegaliai pradėtą statybą... O tvoros ar namo konstrukcijų etnografiškumo skatinimas yra sudėtingas. Žmonės tuo paklaus – o medžiagos, kur jas gauti, kiek kainuoja. Galiu pasakyti, kad didžiuojuosi tais, kurie statė XIX a. pačiai ar XX a., nes matome, kad jų sodybų kompozicija, vietas, kur jos pastatytos, yra gerai parinktos, nors buvo statoma be Teritorijų planavimo skyriaus viršininko, architektų leidimo, be suderinimų, o dabar daugelis sako – žiūrėkit, kaip gražu. Kas leido statyti Palūšės bažnyčią? Dokumentų, kuriais būtų duotas leidimas, padarytas projektas, nemačiau, nors visi ja dabar žavisi sakydami – štai kur tikri meistrai, štai kur architektai! O kas statė Ginučių malūną? Dabar norint ji restauruoti reikia, be architekto, dar mažiausiai dešimties leidimų. Kad prileistų nupjauti kokią lentą... Juk tai padarė paprasti kaimo žmonės be ypatingų suderinimų su valdžios ir kitom institucijom. Visi dabar žavisi – paminklas!

Palyginti su Dzūkijos ir ypač Žemaitijos nacionaliniais parkais, pas jus etnokultūros dalykams skiriama mažiau dėmesio. Sprendžiu iš to, kiek žmonių tuo užsiima, kiek kulturologai papildomai turi visokių bendro pobūdžio darbų ir priedermių (antai jūsiškė Dalia Savickaitė turi rūpintis ir renginių, ir viešaisiais ryšiais, ir šventėmis, ir spauda, net Bitininkystės muziejaus ekspozicija), o kiek tiesiogiai dirba būtent prie etnokultūrinių projektų, ar yra administraciškai atskirai įforminti kultūros dariniai ir ar aiškiai nusakyti jų veiklos tikslai, kiek, pavyzdžiui, periodiškai leidžiamuose parkų laikraščiuose („Ladakalnyje“, „Šalcinyje“, „Šventorakalnyje“) atispindi „grynoji“ ir adaptuotoji vietinė švenčių, papročių, tikėjimų, tautosakos medžiaga, surinkta iš tikriau sių tradicijos žinovų – paprastų žmonių, ar iš prieinamų šaltinių kaupiamas jūsų regionui pritaikomas etninės žinių bankas ar bent kai kurie aktualūs jo skyriai (amatai, papročiai, folkloras).

Gal labiau dėl to kalta išlikusi senoji struktūra. Negali neseniai atėjės vadovauti visų darbuotojų varinėti iš vieno kampo į kitą. Jei paskaičiuosim, tai ir darbuotojų šioje sferoje esama daugiau – tai ir Bitininkystės muziejaus žmonės, ir Informacinis centras, ir kulturologė Dalia Savickaitė. Kad tos grupės nesujungtos į vieną struktūrą, tai galbūt laikinas valdymo klausimas. Pavyzdžiui, kai pradėjau gilintis į Bitininkystės muziejaus reikalus, paaškėjo, kad nors jis ir egzistuoja, bet jo... néra. Dokumentai nesutvarkyti, jis ne-registruotas, jo néra registre, jis neturi žemės valdos, jo eksponatai nesuinvientorinti, muziejus teisiškai neregistruotas. Ar tai normalu? Kodėl tai pamačiau, pradėjės dirbtį pirmą mėnesį, o kiti to nematė dešimtmečiais? Tai sakau kaip administratorius, pamatės niekam neužkliuvusia netvarką. Dėl kultūros renginių, tai man keistai atrodytų, jei tai būtų kažkokia atskira parko kultūra. To negali būti, nes tai – visų žmonių kultūra, tai bendruomenių kultūra. Ją geriausiai gali koordinuoti savivaldybių valdomi kultūros darbuotojai. Renginiai turėtų būti bendri, dalis iš jų galėtų vykti parke. Tokių sėkminges bandymų būta. Juk neprasminka dubliuoti,

dėti pinigus, patiemis organizuoti renginius, kai sujungus keiliais struktūras išeina geriau. Sujungus savivaldybių, kultūros centrų, parko kultūrininkų, žmonių, kurie atsakingi už kultūrą mokyklose, pastangas pasiekiamama geresnės kokybės. Plius dar visuomeninių organizacijų, kaimų bendruomenių palaikymas. Tokie junginiai galėtų pristatyti tai, ką turime geriausia kultūros srityje. O parkui gal vertėtų orientuotis ne į masinius, o į kameriškesnius tradicinius renginius, būdingus šiam kraštui. Atlaidai, Joninės, Sekminės, Žolinė.

Lietuvos liaudies kultūros centro specialistai, bendradarbiaudami Dalios Savickaitės parengtame etnokultūrinės medžiagos rinkimo projekte, atvyko padirbėti ir vietiniams kultūrininkams padėti suvokti šios veiklos svarbą. Esame kiek nustebę, nes pas jus beveik neaptikome etnografinių aprašų, užrašytų dainų, pasakojimų, duomenų apie vietines ar viso regiono šventes, papročius, publikacijų bibliografijos. O paklausinėjus kaimuose matyti, kad etnografinė medžiaga vis dar po ranka, tiesiog prašosi nuosekliai diktofonu pagal temas užrašoma, iššifruojama ir panaudojama (ankstesnis vadovas Algirdas Panavas tokią veiklą, regis, laikė niekų darbu). Pasakojo žmonės, kad, tarkim, per Užgavėnes atvažiavo persirengę žmonės su kaukėmis, sakė, kad ten, matyt, žemaičiai buvo užsukę, o vietiniai visai kitaip apie Ažugavas porina. Va ir susikerta medžiaga, paremta žinojimu, „bendralietuviškais“ pafantazavimais ir montażais „pagal literatūrą“.

Mano požiūriu, ekologai negali dirbtį vien kabinetuose – jie turi būti gamtoje. Kulturologai irgi turi kuo mažiau sedėti kabinete, kuo daugiau būti tarp žmonių, rinkti iš jų medžiagą, dalyvauti parko teritorijoje vykstančiame gyvenime. Tik kuo daugiau bendraujant su žmonėmis galima iš jų sužinoti įvairių naudingų dalykų, užrašyti tai ir paleisti į gyvenimą. Pastebėjimas, kad parkas neturi iš vietinių žmonių užrašytos medžiagos, man netikėtas. Manau, kad darysim korekcijų – kulturologus ir panašaus profilio darbuotojus labiau kreipsime dirbtį su žmonėmis, skatinsime užrašinėti ir kaupti vertingą etnografinę medžiagą. Jei reiks, ir aš pats užrašinėsiu, manot, nesugebėsiu pakalbėti su kaimo žmonėmis? Pavyzdžiui, mane dominanti tema – sielių plukdymas parko upių ir ezerų vandenimis. Manau, kad darbo esmė yra išreiškta postulatu – nepažindamas negali mylėti.

ETHNIC REALITIES

What is special about fences in Palūšė?

Several aspects in the activity on the ethnic culture in the national park of the region of Aukštaitija has been emphasized in the article. They include the activity of some village communities that were founded not long ago, the safeguarding of the objects of cultural heritage and the importance of the fixing of the ethnographic, folklore and trade materials. Juozas Šorys discussed these problems with Kazimieras Šuminas, the vice-chairman of the community in the village of Ginučiai, with chairman of the community in the village of Antalksnė, with the woodcarver and musician Raimundas Žievys and with director of the national park of the region of Aukštaitija Eminuelis Leškevičius.

Išėjusi į gyvenimą iš Nemunėlio Radviliškio (Biržų r.), studijavusi Vilniaus universitete bibliotekininkystę ir biologiją, įsikūrusi Panevėžyje, Albina Mozūraitė-Misiūnienė savo kasdienybę įprasmino kraštotoiros darbais. Jai iki šių dienų prisimena tetos pasakyti žodžiai: „Turētum raštyti dienoraštį, šitokios upės įkvėptų tave. Pasaulis tau atrodo išmintingas ir orus dėl to, kad kasdien matai tave supančius žmones, savo giminaičius”. Kruopštumu ir darbštumu stebina toji krašto tyrinėtoja. „Universitete studijavau vienuolika metų. Kraštotoiros klubas „Ramuva“ buvo tarsi žalioji sala, kaip vaikystės upė, į ją įbridės, sausas neišlipsi. Dalyvau ekspedicijose, pėsčiomis apkeliavau kone visą Lietuvą, bendaravau su dvasiškai labai turtingais žmonėmis“. Prieš dešimtmetį Lietuvos liaudies kultūros centro ir Kraštotoiros draugijos surengtoje respublikinėje atsiminimų parodoje A. Misiūnienės rankraštiniai tekstai apie Vytautą Mačernį, kanklių meistrą poetą krekenavietį Stasį Ruolį, kunigą Juozą Reitelaitį susilaukė deramo dėmesio. Žymiajų kraštotorininkų šiam darbui paskatino Venantas Mačiekus, garsusis ramuvietis istorikas Alius Petrašiūnas, etnologas Vacys Milius. Rinkti atsiminimai apie poetą Paulių Širvį, domėtasi tremtinių lemtimis, talkinta enciklopedijų ir žinynų rengėjams. „Tremties tema dar neišsemta“, – prisipažista A. Misiūnienė. Pasakojime apie Dédę Andrių atispindį ir aplinkos pulsas, ir žmonių likimai, ir istorijos pervartos. „Dédę Andrių prisiiminėme su mama vieną vasarą, kada jau kiti, jaunesni kraštotorininkai beldési į jos namų duris. Dédé Andrius – mamos dédé, net prieš mirtį nepriėmės iš mūsų, dukterėčios vaikų, užuojautos, pasitikėjės vien mama, teprašės menkos pagalbos“.

Aleksandras ŠIDLIAUSKAS

Dédé Andrius

Archajiškiausiam Lietuvos kaime Jasiškiuose (Nemunėlio Radviliškio valsčius) Andrių Šerną vadino Dédé Andriū. Dédės pravardė prilipo nuo paauglystės, nes bendraamžius lenkė stambumu ir ūgiu, buvo lėtu apsukų, žemas, sodrus kaip paslaptingiausio giliausio šaltinio virsmo atkartojimas balsas derinosi prie grubaus veido, stambaus stoto ir lėtos eigasties. Reto diapazono ir tembro balsas galėjo džiuginti visą Lietuvą, bet jis teskambėjo jasiškiečiams.

Vardą Andrius (1888–1966) paveldėjo kaip išskirtinę pirmagimio sūnaus teisę, taikomą bene šeštoje Šernų kartoje, iš tévo Andriaus, kaip ir 25 ha žemės, kurios savininku tapo būdamas 14-os metų, tévui mirus 1897 metais ir 1903 m. Jasiškių kaimą, pirmajį Šiaulių gubernijoje, dalijant į vienkiemius.

Andriaus motina Marijona Venclovaitė-Šernienė (1865–1947) buvo kilusi iš Braškių kaimo. Braškių Venclovai maišėsi politikoje, jų namuose vieną savo lizdą buvo susikrovės knygnešys Jurgis Bielinis. Mykolas Venclovas (1856–1940), Marijonos brolis, išmokė Andrių skudučiuoti, skudučius pasidirbtį ir suderinti. Kitas Andriaus

dédé Jokūbas Šernas (mirė džiova 24-erių metų) buvo daraktorius, agrarnikas, seserims ir visiems paprašiusiems užveisęs sodus. Jo ir mamos „šlebizavonės“ mo-kyklą išėjo ir Andrius. Turėjo skaityti ir išdainuot, visas gaidas paimit. Visi Šernų ir Venclovų giminėj turėjo balssus ir klausas.

Andriaus seserys daugiau negu kaime įprasta pamokinamos ir išleidžiamos už vyry. Agota Šernaitė (1885–1979) nutekėjo į Vabalninką, Elzbieta (1891–1964), dar būdama 16-os metų, pasižadėjo kaimynui Petriui Natkai (1891–1979). Po vienuolikos metų, 1919 m., savo pažadą ištesėjo, apsigyveno Andriaus kaimynystėj. Čia statėsi namus ir buvo kaip viena šeima su Andriū. Petras Natka – visiška Andriaus priešingybė. Andrius visur lėtai, tie patys kaliošai ir ūkyje, ir namie, vištos iš priemėnės nevaromos. Arklių nemėgo, ratai sulūžę, virvelėmis suraišioti, o karves glostė, bulius niekada jam nebuvo piktas. Petras Švarus, batai spindi, panagės išvalytos ir arkliai iššukuoti, pakinktai išblizginti. Buvo skirtingi, bet vienas kitą pakentė. Dar abiejų didelė aistra kortoms. Pas Aleksandrą Ločerį kortuodavo Petras Korsakas, Dédé

Jasiškių (Nemunėlio Radviliškis) skudutininkai apie 1913 m. Iš kairės į dešinę:
Andrius Šernas, Petras Natka, Kostas Dubužinskas, Martynas Drevinskis, Aleksandras Ločeris,
Petras Ločeris. Iš kn.: Paliulis S. Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. - Vilnius, 1959.

Andrius, Petras Natka, Petronėlė Davidonienė. Petronėlė su vyru išsiskyrusi, rūkė pypkę, žvejojo, tiko ir prie išgérimu. Su moterimis nekalbėjo apie siuvimus, audiimus, nes šiu darbų ir nedirbo. Taip kortuotojams smagiai slinko žiemos vakarai. Ilgai buvo aptarinėjamas vienės vakaras, kada Petras su Andriu grjžo namo po kortą. Plieskė pilnatis, šviesu, girdžda sniegas. Mato, priekyje eina žmogus. „Turbūt kaimynas Lukėnas iš malūno grjžta“, – nusprendžia. Kelias éjo per Dédés Andriaus sodybą. Andrius atsisveikina, o Petras pro tvartus per sniega bando patrumpinti kelią, kad grjžtų kartu su kaimynu namo. Vél pasimato keliukas, o keleivio néra. „Gal kime su Andriu kalbasi“. Grjžta, néra. Ieško abu liktarną pasiémę po klojimą, daržinę. Du jauni vyrai savo namuose ieško dingusio žmogaus ir neranda! Paréjės Petras namo dar ilgai žiūréjo pro seklyčios langą į Andriaus sodybą, ar neišeis pasislėpęs. Jonas Lukėnas sakësi nieko nežinąs, visą vakarą namie prabuvęs, šypsos: suprasi jį. Buvo nuolatinis Petro darbininkas, visada žodži rasdavęs, patylét nemokéjės, kitiems klausytis telieka. Paklaukskim minutélę: „Kad man mokétu kaip tam klebonui, ir aš su tuo parasonu pavaikšiočiau. Petrai, tu – banko kasininkas, ar tau nenubyra už skaičiavimą kaip malūnininkui už malimą? Keista, net rieznikas sau skerstuviu be dyvo atsibielija. Pernai buvo linai. Šiemet jčyžę, sunku

išbraukt“. Natkų vaikams Vytautui ir Birutei Lukėnas protinges regéjos – kakta pliktelėjusi, galva pakreipta.

Be kortų, kita pramoga – didieji atlaidai. Visas kai- mas – tévai ir vaikai, ir seni – važinédavo po didžiuo- sius atlaidus į aplinkines parapijas. Jei arklio neturėjo, eidavo padirbt, kad nuvežtų. Skaistkalnėj (Latvija) Kanapinės šventė tris dienas, prie bažnyčios ant ratų puotaudavo užkandos prisivežę. Jei netoli giminė, pas juos sueidavo.

Per vardines eidavo vieni pas kitus, ką kalbëti apie Jonines. Joninių naktį niekas nemiegodavo, stebules degindavo, vaikai jas skaičiuodavo, mažus vaikus susupę nešdavo. Tyliai vainiką prikaldavo prie durų ar su trenksmu taukšt taukšt. Pas Dédę Andriu prieš šv. Andriejų, lapkričio 30-osios išvakarëse, niekada alaus netrukdo- vo. Alų pats darydavo, salykla išsidžiovindavo, užkandą Elzbieta paruošdavo. Skambédavo dainos iki ryto. Išsi- skirdavo Leonardo Kublinsko aukštas „i“. Kai pasigers, paima savo „i“, visi dar padräsina, pasidžiaugia, kad aukš- tai patraukia. Šv. Andriejus dažnai Adventan jeidavo, ta- da alaus ir dainų mažiau. Prieš vieną adventinį Andriejų Aleksandras Ločeris priekaištauja Leonardui Kublinskui:

- Adventas, o tu pasigersi ir dainuosi savo „i“.
- „Ne, – purto galvą Leonardas.
- Deram.

– Gerai, kas pirmas uždainuos, tam pilsim per ausj.

Sėdi, geria, vaišinasi, kalba. Jau Kublinskas pradeda savo „i“. Ločeris jam parodo kumštį. Kublinskas tēsia „i“ ir užbaigia „Jézau, maloniusias“. Kaip tu muši, kad jis gieda.

Dédė Andrius, Elzbieta Natkienė, jų pussererė Natalija Šepetauskienė giedojo bažnyčios chore Nemunėlio Radviliškyje. Tuo metu (1907–1915) ten klebonavo Adolfas Sabaliauskas-Žalia Rūta, visokių švenčių iniciatorius ir organizatorius. Kartą prieš parapijos didžiuosius atlaidus Žolinę paklausė parapijiečių: „Kaip norėsit švęst šventę, ar kaip žmonės, ar eisit karčiamon?“ Kai taip klausia, negi karčiamą pasirinksi. Ruošė saloj gegužinę. Su bažnytinėm vėliavom nuėjo giedodami, iki sutemimo šoko, dainavo, ratelius éjo. Vyresnieji atgal dainuodami parėjo, jaunimas iki paryčių šoko. A. Sabaliauskas mielai lankydavosi pas parapijiečius. Jasiškių kaime ir surado tikrą lobį – dainininką Andrių Šerną. Dar prieš Pirmajį pasaulinį karą kompozitorius Stasys Šimkus Panevėžyje vedė chorą. Matyt, jo pasiguosta Adolfui Sabaliauskui, kad bosų neturės. Sabaliauskas pasidžiaugė: „Aš turiu“. Kad renginys būtų sėkminges, išsiuntė brolius Leonardą ir Andrių Šernus į Panevėžį. Broliai pakeliui užsuko į Gedžiūnus pas tetą Oną Pilkauskienę. Ten sūnėnai buvo alumi vašinami. Kai alaus yra, Andrius delsia, kaip žinia, niekada nesubėjės. I Panevėžį nuvažiavo pavėlavę, be repeticijų į sceną užlipo, gaidas į rankas jiems tejspraudė, įsiklausė ir bosuoja abu. Sėkmė didžiulė, Stasij Šimkų ant rankų išnešė. Renginyje dalyvavęs Kipras Petrauskas brolius į operą kviečia, Andrių ypač. Andrius padainavo, nugérė ir parvažiavo. Jis – ūkio paveldėtojas. Juokas, kas ūkį paliks dėl dainų. Žinoma, dainų nepamiršo. Kur kas dainuodavo, visada pritardavo. Lengva su juo dainuoti ir šokti. Masyvus, bet lengvai suk davosi. Kartu su broliu Leonardu dainavo „Lyros“ draugijos chore Biržuose, skudučiuodavo sutartines, pūsdavo ragus.

Leonardas Šernas (1893–1953), būsimasis garsusis miškininkas, – idealistas iki kaulų smegenų, lietuviškasis donkichotas idealizmo prasme, sau nieko neturėjo, jei kitas negavo, ir jam nereikėjo, bet per likimo išdaigas į jo būdui nepriimtinas situacijas pakliūdavo. Borisas Dauguvietis, būsimasis režisierius, buvo studentas. Leonidas – gimnazistas. Važiavo abu iš Rygos iki lecavos, kad po to drauge keliautų į téviškes. Pavasaris, žydų Velykos, žmonių labai daug, spūstis. Borisas sako: „Leonardai, tu tik tylék, aš padarysiu, kad mes laisvai sédėtume“. Émė vaidinti beprotį, prie žmonių kabinétis. Leonardo žmonės klausinėja, ar jo bendrakeleivis sergąs. Leonidas tyliai, meluoti negali. „Ne, retkarčiai“, – išlemena. Vagone su kiekviena stotele žmonių mažėja. Liko tik keli vyrai. Borisas šypsosi. „Matai, kokia meno galias“. Borisas Dauguvietis visiems į akis krito. Važinėdavo

balta kumele ant drėgio, šiaudų užsimetęs. Stebindavo žmones raudonas musmires grybaudamas, gitaros stygas basa koja braukdamas ar vėdarais privaišintas savaip šeimininkų dosnumą įvertinės: „Nebenoriu, tiek privalgiau, vėdaras į taburetę remiasi“.

Išliko viena nuotrauka, dabar spausdinama įvairiuose leidiniuose, populiarinčiuose seną muziką. Apie 1913 metus pas Dédę Andrių vežė mėšlą. Susirinko kaimynai, tarp jų ir Petras Ločeris, Rygoj išsimokinės fotografu. Iš fotografavimo dviejų aukštų namus Biržuose buvo pasistatęs. Petras Ločeris, visiems alų begurkšnojant, dainą bedainuojant, Andrius skudučius bepučiant, pakvietė nusifotografuoti. Martyną Drevinską apjuosė rankšluosčiu, uždėjo žieminę kepurę. Ji, buvusj mažo ūgio, ir pusbernių Kostą Dubužinską užlaipino ant akmens. Andrius Šernas ir Petras Natka atsistojø jiems iš kairės, o broliai Aleksandras ir Petras Ločeriai – iš dešinės. Elzbieta Šernaitė nuspaudė stebuklingą mygtuką. Praeities kasdienybės akimirką.

Andrius bendraamžiai vedė, apskrovė vaikais. Turėjo ir jis mergą, jau apie vedybas galvojo, pusbrolios Petras Šernas ją paviliojo. Neslapukavo, prieš vedybas Andrius atsiklausė.

– O ką jি sako? – pasidomėjo Andrius.

– Ji sutinka.

– Tai čia nér ką kalbét.

Nepasiekė ir kitą kartą – mylima mergina mirė. Liko vienas ükyje, vienas su darbais ir dainomis. Dirbdavo su Elzbietos vaikais, viską aplink girdi, jaučia:

– Nu kaip tas vienas gaidys nepataiko su visais.

Iš tikrujų, visi gieda sutartinai, kaimas plyšta nuo gaidžių tą valandą, o vienas „ko ko“ atsilikęs...

– Ir gaidij giesmių pamokytumét, Dédé.

– Ne pavasaris, jauniklių néra, o nepataiko, – stebisi sau Andrius. Prie jo lyg kurčias būtum. Jis girdi pempes, kad neramios, vieversius giedrą pranašaujant. Orus nuspėdavo, rodo, aiškina, iš ko matyti, bet nesuprantamas jo mokslas kitiams, nepainius tik jam.

Pagal jasiškietės Elzbietos Birutės Natkaitės-

*Mozūrienės (g. 1921) pasakojimus
parengė Albina MISIŪNIENĖ. 1998 m.*

PEOPLE NARRATE

Uncle Andrius

Albina Mozūraitė-Misiūnienė gives the description of her mother's uncle Andrius who was a wonderful singer, musician and a peasant of particularly fragile attitude towards the world. The photo of the skudučiai players from the village of Jasiškiai is a particularly rare one. It was presented in lots of publications. In the photo the hero of the story Andrius Šernas is first from left.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2006 Nr. 1 (106)
Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesiai
<i>REDAKCIJOS ADRESAS:</i>
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt
<i>VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ</i>
Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12 el. p. lkredaktore@lfcc.lt
<i>SKYRIŲ REDAKTORIAI:</i>
Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61
Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61
Beatričė RASTENYTĖ – korektorė Maketas Martyno POCIAUS Reziumė į anglų kalbą vertė Sigita JURKUVIENĖ
<i>REDAKCIINĖ KOLEGIJA:</i>
Prof. habil. dr. Leonidas DONSKIS, Politikos mokslų ir diplomatijos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Gedimino g. 44, LT44261 Kaunas
Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius
Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius
Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius
Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius
Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius
Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ, Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius
Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяно- ведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru
© „Liaudies kultūra“ Steigimo liudijimas Nr. 152 Pasirašyta spaudai 2006 03 10 Tiražas 800 egz. Formatas 60x90/8 Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I. Kaina: prenumeratoriams 5,51 Lt. Pardavimui – sutartinė Lietuvos liaudies kultūros centras Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius http://www.lfcc.lt Spausdino UAB „Grafija“, Selių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Klimkos klėty. Kultūros ir mokslo istoriko, 2005 m. Jono Basanavičiaus premijos laureato prof. Liberto KLIMKOS sakymai per Liudviką GIEDRAITI 1•

MOKSLO DARBAI

Aušra KAIRAITYTĖ. Švč. Mergelės Marijos išvaizdos ypatumai folklore 10•

Laura GEDUTYTĖ-LUKENSKIENĖ.
Vienišas kanklininkas Juozas Telešius 13•

Reda KAVALIAUSKAITĖ, Tomas SUTKAITIS.
Naminio alaus gamyba ir vartojimas Šimonių apylinkėje XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje 23•

Rita BIELIAUSKIENĖ. Studentų ir moksleivių požiūrio į etninę kultūrą tyrimas 35•

Romualdas APANAVIČIUS.
Geltonosios rasės etninė muzika 37•

Jonas TRINKŪNAS.

Lietuvių senasis tikėjimas po valstybės krikšto 41•

REGIONŲ KULTŪRA

Rita RAMANAUSKIENĖ.
Lietuviškos spaudos kelias Ignalinos krašte 48•

PAŽINTYS

Vida MAŽRIMIENĖ. Ką slepia „Molio karalienės“ titulas? Dailininkė Leokadija Belvertaitė prisimenant 53•

SKAITYMAI

Albertas BAIBURINAS.
Daiktų funkcionavimo semiotiniai aspektai 59•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Pirmieji tautodailės „Aukso vainikai“. Respublikinės konkursinės liaudies meno parodos įspūdžiai ir rezultatai 68•

Kuo ignalinskos Palūšės tvoros? Aukštaitijos nacionalinio parko etninės kultūros akcentai 76•

ŽMONĖS PASAKOJA

Dédé Andrius 85•

VIRŠELIUOSE: I virš. Užgavėnės Vilniuje.

IV virš. Užgavėnių blynai.

Laimos BUIVYDAITĖS nuotraukos.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.